

Йўлдош Муқим ўғли
Оташ

63.5
М-85

ЙЎЛДОШ МУҚИМ ўғли ОТАШ

НАВРЎЗ НАҚЛИ

ТОШКЕНТ
ЎЗБЕКИСТОН
1992

68652

63.5
М 85

Муҳаррир Н. УМАРОВ

М 0505000000—31 92
М351 (04) 92

ISBN 5-640-01257-9

© "ЎЗБЕКИСТОН" нашриёти, 1992 й.

МУҚАДДИМА

Наврӯз — қутлуғ сўз, кунглимиз майли ва сайли, бизга руҳий ризқу рӯз.

Бироқ қабоҳат ва жаҳолат, бўрон ва тўфон, зулмат ва ғурбат йилларида бу муборак айём билан бир қаторда бошқа жуда кўплаб эзгу урф-одатларимиз, миллий фазилат ва хислатларимиз унутилди.

Кейинги ярим аср мобайнида туғилган авлодимиз бу муътабар удумлар, маросим ва маъракалардан беҳабар ва бебаҳрадир, ушбу ақидаларнинг файзбахш ва муъжизакор нафасидан маҳрум бўлди, бузғунчилик, хиёнат ва жиноятга йўллайдиган, қалбимизга бегона ва ёт одатлар, хатти-ҳаракатларнинг машъум таъсири остида яшашга маҳкум бўлди.

Олло таолога минг қатра шукрим, кейинги икки уч йил орасида севимли сайлимиз наврӯз ва бошқа миллий анъаналаримиз тикланди. Бизнинг кўчамизда яна ўша қутлуғ байрамларимиз кезиб юрибди. Аммо кўпчилик жойларда наврӯзни қай тарзда байрам қилишни билишмайди, бу улуғ сайлимиз кўп ҳолларда сумалак пишириш, қўчқор ва хўроз уриштириш ва даврага чиқиб, бир неча бор айланиб, ўйинга тушишдангина иборат бўлиб қолмоқда.

Наврӯз қачон ва қандай пайдо бўлган?

Илк бор қаерда байрам қилинган?

Қадим замонларда ота-боболаримиз, узоқ аждодларимиз бу сайилни қай тарзда ўтказганлар?

Бу қутлуғ маросим бизнинг кунларимизга қадар қай ҳолда етиб келган?

Сайил вақтида қанақа қўшиқлар, лапарлар, ўланлар, ёр-ёрлар айтилган, қанақа ўйинлар бўлган?

Ўша биз севган муқаддас таом — сумалакни ким ихтиро қилган?

Ва ниҳоят, "Сумалак" не деган сўз, қандай маънони англатади?

Ва яна, энг муҳими, бундан буён наврӯзни қандай байрам қилишимиз керак?

Бу саволларга ушбу рисолада жавоб топасиз, наврӯз тўғрисида донишманд, олим ва шоир халқимиз тўқиган ривоят ва нақллар, ҳикматлар, қўшиқлар, мадҳия ҳамда марсиялар ила танишасиз...

НАВРҶЗ ВА АЯМАЖУЗ

Қиш аёзлари утиб, ҳаво исий бошлагач, қишлоқ аҳли жонланиб қоларди. Сандали бурчаклари — қодақларини тарк этиб, ҳовли ичини тартибга солишга, супуриб-сидиришга, ёмғиру қордан қолган лой, хас-хашак ва бошқа чиқиндилардан тозалашга киришарди. Болалар ҳам бу юмушларни бажаришда катталарга ёрдам берардилар.

Лекин биз учун бу кезларда исмалоқ ва қиччи*, қаймоқ-қоқи, ҳилбуй** теришдан севимлироқ иш йуқ эди. Кечқурунлари бутун қишлоқ узра хушбуй кўкат сомса ҳиди таралиб кетарди. Ҳай-ҳай, бай-бай! Бундан ҳам мазалироқ, бундан ҳам лаззатлироқ он, фасл бўлмаса керак. Кўклам — гуллайди олам, яшнайти одам!

Уйда ҳам кўм-кўк майса устирардик. Илма-тешик тахта устига буғдой ёки арпа уруғи тўкилиб, устига сув сеппибу туриларди. Тез орада уруғдан оқиш-сарғиш бўлиб, қилтириқдай нозиккина ниҳоллар ниш уриб чиқарди ва тез кунда барра-барра бўлиб диркиллаб, кўм-кўк тус оларди. Ана шундай майсаларнинг бирикиб-чатишиб кетган илдизлари бир-биридан ажратилиб, туплари алоҳида-алоҳида қилиниб, қозон тўлди, яъни наврўз кечаси баргларига тоза сув сачратиб, дастурхон устига қўйиларди. Сув томчилари шуълаланиб, диркиллаб турган бу ям-яшил кўкатлар кўзингни қувонтирар, ейишга кўзинг қиймасди.

Дастурхонни улкан қилиб ёпилган патир нон ва турли хил рангларга бўялган тухумлар ҳам безарди. Каттакон ва чуқур сопол товоқдаги тиниқ сув юзида ҳам кўкатлар ва ёки эндигина сабз қилган тол, тут ва бошқа дарахт барглари зумраддай товланиб турарди.

Булар ҳаммаси кўклам элчиси, кириб келаётган баҳор даракчиси деб шундай қилинарди ва имконияти бўлса етти хил дон — буғдой, арпа, нўхат, жугори, биринж, мош, лубло, иложи

* — кўкат (шева)

** — ҳилбуй — ялпиз

топилмаса, фақат жугорининг ўзи янчилиб, қозон тўлдириб кўча пишириларди. (Мен гўжани Бухоро ўзбеклари шевасида атадим.)

Қишлоғимизга қачонлардир Эрондан келиб, шу ерда ўтроқ бўлиб қолиб кетган аҳоли оилаларида "Ҳафтисин" деган таом ҳам тайёрланарди Масаллиқлар "Син" товуши ила бошланарди: сабз, яъни кўк ўт — майса, сир — саримсоқпиез, седона — сўмоқ (нонга сепиладиган гул уруғи), сеп—олма, сирко, санжида—жийда. Сипанд (ҳазорсипанд, йсириқ)...

Эроний ҳамсояларимиз ўз тилларини эсдан чиқариб, фақат ўзбек тилида сўзлашадиган бўлиб кетганликларига қарамай, қадим ота-боболар урф-одатини унутмаган, унга риоя қилар эдилар.

Ҳафтисин тайёр бўлгач, уйларига қўшнилари чақиришар, қўшиқ айтиб, уйнашарди. Бироқ у қўшиқлардан бирортасини эслай олмайман. Аммо ҳафтисинга атаб бувим — Нурмомо тўқиб, айтган байтларнинг баъзи бирлари ҳеч хотиримдан чиқмайди:

Тайёр бўлди Ҳафтисин,
Хоҳлаганлар тез кесин*.
Сумалакми, самбўса
Чопинг, бариси текин...

Ноз-неъматлар тайёр бўлгач, дастурхон атрофида ҳамма тўпланарди. Оила аъзоларидан биронтаси ҳам дастурхондан четда қолмасди. Башарти кимдир келмаса, ўша одам удуму иримга кўра, бахтсизликка, бирор-бир фалокатга учраши мумкин деб саналар ва фалокатдан қочишга ҳаракат қилинард.

Хотиримда яхши сақланиб қолган: шундай кечалардан бирида отамни жуда интизор бўлиб кутгандик. Шофиркон туманидаги Денов қишлоғига, қариндошлариникига кетган эдилар. Оталари—Қўлдош бобом ўша томонда, Қўлижаббор ёнида жойлашган Суғуд (қадимда Суғдиён) қишлоғида туғилиб, ўспиринлик пайтларда етим қолганлар. Акалари билан биргаликда Шофиркон рўди бўйлаб юриб, буғдой ўроғи вақти иш қидириб ана шу рўд-дарё бошидаги қишлоқлардан бирига келган эканлар.

Улар икки тилда, тожик ва ўзбек тилларида гаплашадиган киши бўлганлар. Бу қишлоқда, Тошработчада ва унинг атрофларида эса аҳоли фақат ўзбек тилида сўзлашганлиги учун уларнинг отига "тожик" сўзини қўшиб айтганлар.

Ва яна ҳикоя қилишларига кўра, бобомнинг исми шарифига "Оташ" сўзини қўшиб, Қўлдош Оташ деб ҳам атар эканлар.

* Келсин (шева)

Кейинчалик бунинг сабабини сўраб суриштириб, билишимга кўра, ушал Суғуд қишлоғида оташпарастлик динининг урф-одатлари кўпроқ сақланганлигида, унда истиқомат қилувчилар бу одат ва удумларга ҳамон риоя қилиб келаётганликларида экан. Айрим қариялар эса: "Бобонг ўз сўзли, айтганидан қайтмас ва тез феъл эди, гоҳи-гоҳида оташдай ёнар эди" деб ҳам тушунтирар эдилар.

Бобомнинг акалари Зоҳир амакининг ҳам "Оташ" лақаби бор эди. У киши биздан сал юқорироқдаги Шафтолихўрак деган қишлоқда яшаб ўтганлар. Мен унинг ўғлини, отамнинг амаки-ваччаси бўлмиш Зокирни бир неча бор кўрганман. У аҳён-аҳёнда бизникига келиб турарди. Анчагина ёшга бориб қолганига қарамай, болалик чоғида қўйилган кокилини олдирмай, аёллар сочи сингари ўриб, елкасида осилтириб юрарди. Бизга жуда-жуда ғалати туюларди бу ҳол. Унинг кетидан юриб томоша қилардик. Қадимий урф-одатга кўра бир ният ила ўғил болаларда кокил қолдириллар, ўша ният амалга ошса, олдириб ташланар экан. Эсимда: ёзда каллапўш (дўппи), қишда телпак кийиб юрган Зокир амаки чимилдиққа кокилини олдириб, салла ўраб кирганини ўз кўзим билан кўрган эдим. Бу ҳол Суғуд қишлоғида яшаганлар жуда қадимий урф-одатларга содиқ бўлиб қолганликларидан далолат беради.

Бобом Тошработча қишлоғига келиб, Манғит ойим деб аталмиш, якказан-тул, аммо ўзига тўқ аёлга қарашли ерларда деҳқончилик қилган ва унинг қизи Нозик ойимга уйланиб, шу ерда муқим яшаганлар. Оилада, ҳикоя қилишларига кўра, бобомиз иккинчи ўғилларига, яъни бизнинг отамизга шу сабабли Муқим деб ном берган эканлар.

Она тарафдан бувим Мунаввар Саидхўжа қизи (Нурмомо) Зарафшон дарёсининг нариги қирғоғидаги Хўжабўстон қишлоғида тожиклар оиласида туғилганлар. Бобом Холмуҳаммад авлод-аждоди Манғит уруғига мансуб ўзбеклардан эдилар.

Оиламизда икки халқ урф-одатлари қўшилиб, омихта бўлиб кетганди. Ана шу урф-одатларга кўра, турли-туман ноз-неъматларга тўла, атрофида оиланинг барча аъзолари ўтирадиган катта дастурхон, шунингдек, Янги йил — Наврўз арафасида тошиб, қопқоғидан ҳам ошиб қайнаган қозон келгуси мўл-кўлчилик, фаровонлик тимсоли, бахтли ҳаёт андозаси — мисоли эди.

Эсимда бор: бошқа масаллиқлар қўшмасдан фақат жўгорининг ўзидангина гўжа пиширилаётган эди. Дастурхон бошида Нурмомиз ҳар сафаргидек ҳикоя қилар эдилар:

— "Кўча-кўчгунча, кўчани ичгунча". Бу гапни эшитганмисизлар, чироқларим. Бундан бошқачароғи ҳам бор:

Қоғоздан қилсанг кўйлак,
Киярсан то бичгунча.
Кўчадан қилсанг хўрак*,
Тўярсан то ичгунча.

Бу ҳазиломуз қўшиқни бувим ўзлари туқиган бўлсалар ажаб эмас.

Кукат ейиш даврига сумалак сайли уланиб кетарди. Эҳ, эсдан чиқмайди сира ўша бахтиёр, беғубор онлар, ўша ёруғ, қувноқ замонлар!

Ҳовли ўртасида чарсиллаб, алангаланиб, гулхан ёнади. Қошига ўсма қуйиб, ясанган-тусанган қизлар ва оқ бўз яқтак кийган ялангтуш йигитлар гулхан атрофида ҳалқа шаклида давра қуриб ўйнашади, лапар айтишади:

Йигитлар — Қизлар зулфи камалак,
Белларида жамалак.
Кўриб кўзинг қамашар—
Фариштами ё малак.

Қизлар — Фалакдан тушган малак,
Биз билан тутиш билак!
Пиширайлик сумалак,
Дилимизда минг тилак.

Бирга — Учиб кслади лайлак,
Кучиб келади лайлак.
Эриптими ерда ях,
Туғаптими яхмалак...

Қизлар — Аргимчоғу, аргимчоқ,
Тортиб келдим сўурчоқ.
Наврўз кунини меҳмон кўп,
Нон ёпайлик қирқ ўчоқ.

Йигитлар — Аргимчоғу, аргимчоқ,
Қизларимиз кўзmunчоқ.
Олов бўлиб ёнишур,
Ҳаддинг сизга, олиб боқ!

Қизлар — Аргимчоғу аргимчоқ,
Аргимчоғим ўйинчоқ.
Аргимчоқни тебратмас,
Йигитлар ёлқов, чарчоқ...

* Хўрак — овқат

Бирга — Арғимчогу, арғимчоқ,
Халқа узилса чатоқ.
Сафимиз бузилмасин,
Қўлингни бергил, ўртоқ!

Бир зум тўхтаб, нафас ростлаб, янги лапар бошлардилар:

Қизлар — Ҳайинчак, ҳо, ҳайинчак,
Ҳайинчагим тўрт бурчак.
Ҳузур-ҳаловат экан,
Унда тебраниб, учмак.

Йигитлар — Ҳайинчак ҳо ҳайинчак,
Ҳайинчакда келинчак.
Еш боладай ўйнаса,
Кулиб узилар ичак.

Қизлар — Ҳайинчак ҳо ҳайинчак,
Телба бўлмагин бунча
Бошим ғир-ғир айланур,
Очилмаган мен ғунча.

Йигитлар — Ҳайинчак ҳо ҳайинчак,
Тезроқ очилсин ғунча.
Асло сўлишни билмай,
Турсин дунё турғунча.

Бирга — Учаверсин ҳайинчак,
Кўчаверсин ҳайинчак.
Ҳайинчакда учолмай
Қолган бўлур куйинчак...

Биз, ўғил болалар эса даладан ўтин йиғиб келиб ёки кунда-тўнка ёриб сумалак пиширилаётган қозон тагига, каттакон ўчоққа ўтин қалаймиз. Олов ўчиб қолмасин, сумалак тезроқ пишсин, деймиз.

Онам қишлоғимизнинг энг моҳир пазандаларидан эдилар. Сумалак пишириш учун ҳатто бошқа хонадонларга ҳам таклиф қилишарди.

Бу ерда яна шуни таъкидламоқ керакки, сумалак пиширадиган аёл пазандагина бўлиб қолмай, қадим урф-одатларни, қўшиқ ва лапарларни яхши билган, ҳар томонлама ҳалол, қўли ва дили пок бўлмоғи керак. Қўтлуғ ош қўтлуғ киши қўлида пишмоғи лозим.

Фақат ошпазгина эмас, балки унга ёрдам берувчилар ҳам покиза бўлмоғлари даркор.

Қишлоғимизда ўзини покиза тутмайдиган, чиркин кийиниб юрадиган, бунинг устига хулқ-ахлоқи ҳам қусурли бир тул хотин бўлур эди.

Эсимда: Ўша аёл сумалак пишаётганда қозон сари яқинлашиб келаётганда онам у кишини тўхтатган эдилар, ўчоқ бошига йўлатмасликни буюрган эдилар.

Шундай пайтлар ҳам бўлардики, ўшандай номақбул одам ошпазнинг буйруғига қулоқ солмаса, қозон бошига итоатсиз бостириб келаверса, онам ўша кишига қараб қўлларидаги узун косов ила ўқталардилар. Ўйлаб қаранг-а! Сумалак шу қадар беғубор ва нозик, қутлуг таом эканки, у пишаётганда қозонга нопок юзлар ва кўзларнинг назари тушмаслиги жоиз...

Қайси ҳовлида сумалак пишса, кечқурунлари ўша ерда ўйин-томоша авжига чиқарди. Сумалакни дам-бадам қўзғаб туриб, онам қўшиқ айтардилар:

Сумалак бо* пишади, ✓
Қозонларга ёпишади.
Сумалак ей деганлар ✓
Қумурсқадай чопишади.

Ўй эгаси ухлаб қолур, ✓
Қозон қайнаб то пишади, ✓
Иди наврўз қутлуг айём, ✓
Уришганлар топишади.

Ёқинг, гулхан авжга минсин, ✓
Жин-ажина қочишади. ✓
Одам Ато, Момо Ҳаво, ✓
Қут-барака сочишади. ✓

Бир зумгина тўхтагач, қўшиқ бошқача оҳангда давом этади:

Узоқ осмону фалак, ✓
Қаерда ўттуз малак?
Солмасанг тез туз-намак,
Қачон пишур сумалак?
Чақмоқ чақур камалак,
Қозон тўла сумалак.
Сайилдан олиб дарак, ✓
Қўқдан тушди минг малак. ✓

Қўзғасам тош чағирлар,
Қўннар дилу бағирлар.
Есин тўйиб ва тўйиб,
Етим-есир, сағирлар...
Ош таги чақур-чуқур,
Тошу капкир урушур.
Олов ёқ гулдур-гулдур,
Айниди ҳаво ўлгур...

— Бидасизларми, "Сумалак" не деган сўз? — деб сўрардилар

Боз — яна тожикча оддий халқ тилида бу сўз "боз" деб эмас, "бо" шаклида ишлатилади.

Нурмомо ҳамма сумалак пишириш ташвиши ила банд бўлиб юрганда болаларни ёнларига чақириб,— "Сумалак" аслида "Си малак" — ўттиз пари, ўттиз фаришта, дегани*. Сумалак пишаётганда, қозон бошида ўттиз малак ўтиради. Ошпаз эмас, ўшалар, парию фаришталар пиширади сумалакни. Тонг маҳали, ҳамма чарчаб-чарчаб, ухлаб қолганда, фаришталар сумалакка туз соладилар. Фаришталар қўлидан туз еган сумалак ширин бўлади. Ҳа, чироқларим, сумалак Қутлуг ош. Уни еганлар савоб топади.

Сўнгра, Нурмомо ўз ҳикоялари охирига қўшиқ тўқиб, қўшиб қўярдилар:

Лола гул алвон-алвон, ✓
Сумалак берар дармон.
Сумалак етмай қолган,
Бир умр қилар армон... ✓

Аёллар сомсаю сумалак пишириш билан овора бўлсалар, эркаклар кетмону уроқ чархлаб, омочу бўйинтуруқ, қўш қўшиш учун зарур асбоб-ускуналарни ҳозирлар эдилар. Худди ана шу кезларда моллар, қўй-эчкилар оғилхоналардан офтобрў айвонларга, қуёш нури тушиб турадиган бошқа очиқ майдонларга олиб чиқазиларди. Уларнинг қиш бўйи кирланиб, ифдосланган жунлари қошовланиб, юйиб-тараларди. Айниқса, ҳўкизларга алоҳида диққат-этибор бериларди. Яхшигина боқилиб, шохлари сомса, бўғирсоқ ва нон қовурилган ёғ билан мойланарди. Ҳали-ҳали эсимда, қозон бошида туриб қовурилган нон парчаларини қисирлатиб ер эдик. Нурмомо беҳад қувониб, бот-бот қўшиқ тўқир эдилар:

Эриб ерда қор ва муз, ✓
Келар оламга наврўз,
Ярақлар офтоб, юлдуз,
Энди оёғинг тинмас.
Қўлинг қўлини тегмас,
Югуриб кеча-кундуз.
Тайёрмикан қўш-қўкиз,
Қилай ҳаммага қўз-қўз.
Қани даврага чиқсин,
Оқин борми, чечан суз.
Ўлан, қўшиқ айтишсин,
Чалиб дўмбира, қубуз...
Шамол ҳур-ҳур эссин-о,

— Афсона шундай талқин қилади. Тарихнинг гувоҳ беришича эса, "Сумалак" форсча "Самони"— бугдой майсаси сузидан келиб чиққан, деб фараз қилинади.

Боглар аро кезсин-о,
Далаларда елсин-о,
Баҳор фасли келсин-о,
Наврӯз сайли келсин-о!

Ҳамал—дар амал, дерлар,
Тенги йўқ маҳал дерлар,
Ҳаммаёқ зарҳал, дерлар,
Яйлову пайкал, дерлар,
Оқинга ғазал, дерлар.
Бахшига масал, дерлар,
Тилинкта асал, дерлар.
Азалдан-азал, дерлар,
Ҳамалой гузал, дерлар...

Ҳукизлар қозон тўлди кунни кўчага олиб чиқиларди. Қишлоқдан унча узоқ бўлмаган далада барча ҳовлилардан чиққан ҳукизлар тўпланарди, кўз-кўз қилинарди. Катта-катта қозонларда шўрва, ҳалим-ҳалиса қайнар, бошқа хилма-хил овқатлар пиширилари.

Бир неча қария бошчилигида биз, болалар, ҳаворангидаги эски-туски кийим-кечак ва латта-лутта йиғиб, Бободехқон ясардик. Уни сайил ўтадиган майдонга қўярдик. Бошидаги салласи ва соқоли оппоқ пахтадан қилинарди. Арпа ва бугдой поялари ва бошоқларидан мўйлов ёпиштирардик.

Бободехқон турган майдонда гулхан ёқилиб, унинг атрофида турли-туман ўйин-томошалар бўларди. Юзига ниқоб кийиб олган кишилар гулхан устидан у ёқдан бу ёққа сакраб, ўз эпчилликларини намоиш қилишарди. Уларни "кўзбоғчи" деб аташарди. Болалар хўроз, катталар эса қўчқор уриштирардилар.

ИДИ НАВРҶЗ — ОЛАМГА КҶЗ-КҶЗ...

Қишлоғимизда Султонбобо деган шоиртабиат, аскиябоз одам бўларди. Теварак-атрофдагилар у кишини Султонбахши дердилар. Қувноқ ва ҳазилкаш эди. Шул боисдан бўлса керак, "Султон шўтқари" деган лақаби қам бўлгучи эди. Ўзи қўшиқ тўқиб, даврага чиқиб, тўйганича ўйнар, дўмбира чертиб, турли-туман қўшиқлар айтарди.

Ўшалардан баъзилари айнан бўлмаса ҳам тахминан эсимда қолган:

Султонбобо гулхандан гир айланиб, ўйнаб-ўйнаб, яна изига қайтгандан сўнг, Бободехқон ёнида тўхтар, унга эгилиб туриб салом берар ва мурожаат қиларди:

...Ҳикматларга тимсол бўлган бошинг бор,
Қирқ элатга шоҳ бўлгудай ёшинг бор.
Арпа, буғдой бошогидан қошинг бор.
Кучга тўлиқ, минг-минглаб йўлдошинг бор.

...Оёқ бердим узоқларга етгин деб,
Қўл ясадим мақсадинга етгин, деб.
Соқол қўйдим ҳар бир туки сеҳргар,
Бармоқларинг беш барака, экар зар.
Тишларингга қараб турсам, тиллодан,
Юз ва кўзинг аримасин жилодан!..

Султонбобонинг ўзи ҳам худди Бободехқонга ўхшаб кетарди: қошлари ўскин, бароқ-бароқ, соқол-мўйлови оппоқ, кўкрагига кўркамлиқ, ўзига салобат, юзига ҳаловат бағишлаб турарди. Султонбобо Бободехқонга аталган қўшигини тугатиб, яна беда-надек чаққон йўрғалаб гулхан сари кетарди. Унинг икки томонида тўпланган одамларга салом бериб, қушдек қанот кериб, қошларини сеҳрли қоқиб, одамлар дилини ёқиб, қўлидаги қайроқларни чақмоқдай чақиб, ўйинчилар даврасига қўшиларди. Уларга жўр бўлиб, дам бир оёқлаб, дам икки оёқлаб, тагин ўйинга тушар ва қандайдир тасвир қилиб бўлмас ҳузур ила кўзларини юмиб, бошини чайқаб, лапар айтарди:

...Баҳор денгиз, куз қирғоқ,
Қор ёғмаса, ёз қурғоқ.
Оқмай қолади булоқ,
Дарё боши кўп узоқ.
Тезроқ эри қорли тоғ,
Азим дарё бўлиб оқ!
Сувингга ҳамма муштоқ,
Гулласин боғи-чорвоқ.
Ўйна қўлимда қайроқ
Сайра қўлимда қайроқ!
Яккалакка ўйнасамми,
Яккалакка ўйнасамми?
Отам рози бўлсалар
Дуккалакка ўйнасамман.

Ариқ суви лойлансин,
Оқиб кетмай, бойлансин.
Далалардан айлансин.
Ҳансирайди ер чанқоқ.
Ўйна қўлимда қайроқ,
Сайра қўлимда қайроқ!

Яккалакка ўйнасамми,
Яккалакка ўйнасамми?
Онам рози бўлсалар
Дуккалакка ўйнасамман.

Сувга кетувди мироб,
Юрагим бўлди хуноб.
Уруғ унаркан қандоқ
Гармоб ичмай, емай тоб.
Ўйна қўлимда қайроқ
Сайра қўлимда қайроқ!
Яккалакка ўйнасамми,
Яккалакка ўйнасамми?
Акам рози бўлсалар
Дуккалакка ўйнасамман.

Ўлдурса, ёр, ўлдурса,
Куйдирса, ёр куйдирса,
Кел, олайин, бир бўса...

Султонбобо ўйнаётган "қиз"лардан бирини юзини очарди,
бироқ рўмол тагида эркак кишини кўриб, уни жеркиб қочарди:

Юзинг қурсин, кет кўса...
Яккалакка ўйнасамми,
Яккалакка ўйнасамми,
"Ёрим" рози бўлсалар,
Дуккалакка ўйнасамман...

Сўнгра, майдоннинг бир ёғидан йигитлар, иккинчи ёғидан қизлар чиқиб тизилардилар. Йигитлар сафига қўй терисидан тикилган қора қалпоқ кийган оқсоқол чол, қизлар сафига оқ чорси рўмол ўраган, худди шундай оппоқ лачак таққан кайвони-кампир бошчилик қиларди. (Аслида эса булар аёл кийимидаги эркаклар.)

Йигитлар ва қизлар сафи бир-бирига юзма-юз туриб, айтишувга киришиб кетишарди.

— Ё оқ терак, ё кўк терак,
Биздан сизга кимлар керак.
Бўлса агар биров керак,
Бора қолсин, очинг йўлак!

Йигитлар олдинга ўқталиб, яланг тўшларига — очиқ кўкракларига мушт уриб, сўнгра бир-бирларини бармоқ ила кўрсатиб, ташналик билан, орзиқиб сўрардилар.

Бугинани-я, шугинани-я,
Угинани-я, биргинани-я?

Қизлар кўзларини сузиб, қошларини учириб, кимгадир сеҳрли боқиб, имо-ишора қилишар, гўё кимнидир сўрашаётгандай булардилар. Йигитлар эса бир-бирларидан қизларни қизғонишиб, юрак-қалблари туюқишиб, илинж-умид билан яна илтижо қила бошлардилар.

Бугинани-я, шугинани-я,
Угинаңи-я, биргинани-я?

Қизлар жавоб қайтариш ўрнига йигитларга мурожаат қилишарди:

Олга чиқинг, бўлса юрак,
Қалтираманг, тутиб безгак!
Қолганмисиз ё етимтак,
Бўлганмисиз ё югурдак?
Ё оқ терак, ё кўк терак,
Биздан сизга кимлар керак?

Йигитлар сакраб-сакраб, бир-бирларидан ўзишга ҳаракат қилиб, олдинга отилишарди. Қизлар қусни-латофатидан кўзлари қамашиб, қайсисини сўрашни билмай, маст-аласт ҳолда фақат ноаниқ имо-ишора қилишарди. Ўз сафларидан ким кераклигини қизлар билолмай бир-бирларини кўрсатишарди:

Бугинани-я, шугинани-я,
Ёки анави қизгинани-я?
Ёнар юзлари қирмизгинани-я?
Ширин-шакар сўзалигинани-я?

Йигитлар —Йигит-қизлар бўлиб бирдак, }
Гул терайлик, этак-этак.
Қўшиқ айтиб ёки эртақ,
Пиширайлик ош, сумалак.

Ё оқ терак, ё кўк терак,
Биздан сизга кимлар керак? }
Бугинани-я, шугинани-я,
Угинани-я, бугинани-я!
Ёки талтайган семизгинани-я?
Увол қилмангиз эсизгинани-я!

Қизлар — Тизилипти кўп тирмизак,
Баринг гўдак, безмизак,
Айтинг борми сизда тилак?
Ё оқ терак, ё кўк терак,
Биздан сизга кимлар керак?

Йигитлар яна ялиниб-ёлвориб сўрашади:

Бугинани-я, шугинани-я,
Угинани-я, биргинани-я.
Қилмангиз қизлар кўп гинани-я,
Қўлизга қўйиб, хўп хинани-я?

Йигит-қизлар сафи бир-бирига яқинлашади, сўнгга қўлни-қўлга бериб, биргаликда қўйлашади:

Эй, ёронлар бўлинг рўбарўй,
Кутар бизни элда катта тўй.
Юз ҳўкизча, минглаб-минглаб қўй,
Семизини қўй, оригини сўй!

Шошган қизлар эрга ёлчимас,
Йигит шошса қарчиғай эмас.
Чанг-тупроқдан тилло-ғанж бўлмас,
Номард элга ҳеч таянч бўлмас.
Бугинани-я, шугинани-я,
Қучиб алайлик, эл, дунёни-я.
Илдизин қирқиб, шумғиёни-я,
Нурга пуркайлик зимзиёни-я.
Бугинани-я, шугинани-я,
Угинани-я, бугинани-я?

Йигит ва қизлар майдонни тарк қилганларидан сунгра яна томошабинлар орасидан Султонбобо отилиб чиқарди. У давра уртасида секин-аста айланиб юрар экан, гоҳо тухтаб-тухтаб, элу юртга эзгу ниятлар тиларди. Ҳар бир тўртликни қироат ила айтиб бўлгач, майдон атрофида тўпланган одамлар юз ва кўзларига қўлларини тортиб, оҳангдор чўзиб, "Омин" дея нидо соладилар:

Султонбобо:

Ёмон юрмасин,
Тўзон турмасин!
Гуллар сўлмасин,
Инсон ўлмасин!

Халойиқ:

Омин!

Султонбобо:

Ер ёрилмасин,
Қон қорилмасин!
Эр йиқилмасин,
Қиз қирилмасин!

Халойиқ:

Омин!

Султонбобо:

Зот йўқолмасин,
Фарёд қолмасин!
От қоқилмасин,
Ёд ёқилмасин!

Халойиқ:

Омин!

Султонбобо:

Ҳаммасин, ҳаммасин,
Осмон асрасин!
Душман ҳамласин,
Балолар сасин,
Совуқ нафасин,
Олов ямласин!

Халойиқ:

Омин!

Ўша он Султонбобо майдон ўртасида ёниб турган гулханга ўтин қалай бошларди.

Шунда қишлоқнинг бошқа муътабар кишилари ҳам биринкетин утга ўтин ташлаб, майдоннинг иккинчи томонига ута бошлардилар. Гулхан ловуллаб, авж олиб, кукка урларди. Султонбобо яна қўшиқ тўқиб, тилаклар билдирар, қолганлар олдингидек фотиҳа ўқишда давом этишарди:

Султонбобо:

Эл ўтказар маърака,
Тангри берсин барака!
Ҳеч ким қолмасин якка,
Ҳамма етсин тилакка!

Халойиқ:

Омин!

Султонбобо:

Эл ўтказур маърака,
Тилаб бахту-барака.
Тикилмагин фалакка,
Қувват йигитин билакка!

Халойиқ:

Омин!

Султонбобо:

Эл ўтказур маърака,
Ёғилаверсин барака!
Қут бер бешик-йўргакка,
Мадад бергил юракка!

Халойиқ:

Омин!

Шундан сўнг ҳамма тўпланганлар ўйин-томошани тўхтатиб, дала томон йўл олишарди. Ҳайдалмай қолган ерларга ўша шохи мойланган ҳўкизлар қўшга қўшиб киритиларди. Қишлоқнинг энг кекса, энг муътабар кишиси Бободехқон сиймосида говрон ва омоч тутқичини қўлга олиб, биринчи бўлиб ер ҳайдашга тушарди. Дехқон бобо қўлидан омоч билан говронни навбатма-навбат бошқалар олишарди. Кейин гал ёш йигитларга келарди. Ҳатто мўйлаби эндигина сабз қилаётган ўспиринлар қўлига ҳам илк бор говрон бериларди, улар қўш қўшишга ўргатиларди.

Эсимдан ҳеч чиқмайди: Наврўз сайли куни, тонг ғира-ширасида отам мени далага олиб чиқиб, биринчи марта қўш қўшдирган эдилар. Бўйи-бастим омоч тутқасидан ҳам пас эди ўшанда. Туртиниб-туртиниб, титраб-титраб, қалтираб-довдираб қадам босган эдим омоч кетидан. Отам ёнимда кўз-қулоқ бўлиб бирга одимлаб борардилар. "Омочни қўлидан чиқариб юбормасин!" деб қўрқардилар шекилли.

Иккаламиз ҳам оёқяланг эдик. Тупроқ қатламлари парчала-
ниб, оёқларимиз остига тушалар, билинар-билинемас буғ
кўтарилиб, ундан қандайдир бир ёқимли хушбўй ҳидлар тара-
ларди.

Мени мафтун қилган ўша хушбўй тупроқ ҳиди ҳамон
димоғимга уфуриб ургандай туюлади.

Қандай ажойиб, қутлуқ удумлар бор эди ота-боболаримизда.
Бундай удум, урф-одат, бундай муборак маросим тагида чуқур
маъною-мазмун ётарди, албатта. Улуғ ёшли деҳқонлар ўз инсоний
бурчларини ўтаб, касб-корларини бўлажак бўғинга ўргатардилар,
яна тўғрироғи ҳаётни давом эттиришни янги авлод қўлига
топширар эдилар...

ЯЛЛИ МОМО, ЯЛЛИЁ...

Кейинчалик билиб, тушуниб олдим. Қиш ўтиб, кўклам кира
бошлагач, ариқларга гармоб-иссиқ сув келар экан. Келавермаса,
мироблар қор эриётгани ёки эримаётганини билиб келиш учун
тоғларга, дарё бошига борар эканлар. Хушхабар келтирганларга
сарпо берилар экан. Баъзи мироблар эса дом-дараксиз бўлиб
кетар эканлар.

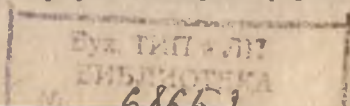
Яна бир нарсани улғайгач тушундим: Наврўз шунчалик бир
намойиш, сайил — байрамгина эмас, хонадонларнинг ва улар
қўлидаги иш ҳайвонлари ва асбоб-ускуналарнинг баҳорги ишларга
тайёрлиги ёки яроқли, яроқсизлигини текшириш, кўрикдан
ўтказиш ҳам экан.

Хотиримда: шундай сайлу байрам кунларидан бирида қаттиқ
тўполон турди, телба шамол дарахтларни бир-бирига урди, кўзлар
қум ила тўлди.

— Айём кампир келди,— дедилар кўнгиллари ғашланиб Нур-
момо,— молларни тезда оғилхонага, ҳовлида очиқ-сочиқ ётган
нарсаларни уйга киритинглар!

Аямажуз ҳамиша аксига, тескарисига юради, кўкламга совуқ
нафас уради, дарахтлар муғжа отар, барг ёяр пайтини пойлайди.
Ҳор ичидаги уйидан чиқиб, одамларга ҳамла қилади. Қаерга
урар экан Аямажуз бу гал ўзини? Тандиргами ёки сувгами?
Тандирга урса, тўс-тўполон қилиб, тезда ўтиб кетади-я. Ишқилиб,
дарёга урмасин-да ўзини! Унда елдимир елар, изғирин изғир,
бўрону тўфон қўзғолур...

Билиб қўйинглар, чироғларим! Аямажуз қўзғолиб қолгудай
бўлса, эл аро бир ҳафта мобайнида атрофда кезиб юради.
Ҳурмуз кун қўзғолиб, Хурдод кун тинади. Шул сабаб "Айём
ожиз — кампир кунлари" деб атайдилар ўша хатарли қафгани.

Нурмомо буларни айтар эканлар, юрак-бағирлари қайнаб, тўлқинланиб, борган сайин авжга миниб, қўшиқ тўқирдилар, сўзлар кўзmunчоқ сингари маржон-маржон бўлиб, тизилиб борарди:

Айём ожиз олти кун,
Қаҳри келса қаттиқ кун.
Тандирга урса ўзин,
Ёнмас мисли ҳўл ўтун,
Бурқсар ё ўт, ё тутун.
Дарёга тикса кўзин,
Аёз изғир туну-кун,
Ер-сув музлар бус-бутун.

Айём ожиз олти кун,
Яхши келса, йил тўкун.
Ёмон келса, эл юпун
"Мен йиглайин, сен ўкун!"

Нафасларини бирпас ростлаб олгач, Нурмомо Ҳурмуз ва Хурдод ҳақида тўқиган қўшиқларини куйлардилар:

...Баҳор қизи Ҳурмузой,
Лаби қизил қирмизой.
Тенгдур кеча-кундуз-ой,
Тезроқ жамол кўргуз-ой!

Ҳут ўғлони Хурдод, эй,
Аёзингдан минг дод, эй.
Бунча бўлма шаддод, эй,
Дилни қилма барбод, эй!

Ҳамал қизи Ҳурмузой
Қоши қаро қунадуз-ой
Қароқлари юлдуз-ой,
Келгил, кўрсатгил чирой!

Ҳут-ют ўғли Хурдод, эй,
Эзгуликни қил ёд, эй!
Ёмғир бўлиб, қил шод, эй,
Эл-юрт бўлсин обод, эй!..

Бу гал Аямажуз ўзини сувга урди. Момогулдурак гулдираб, қаттиқ шамол турди. Сел қуйди. Бир кун қуйди, икки кун қуйди, дўлга айланди. Тухумдай-тухумдай муз тошлар том ўйди. Бир оз тўхтагандай бўлгач, кетидан тили қиличдай кескир, оромбузару дилғир, нафаси муз, нияти ёвуз аёз бошланди.

Аёз бурун-қулоғингни, юзу-ёноғингни тилиб, ачитар, қутурғон итдай тирноғ урар, тирнарди. Тупурсанг тилинг узра туфигинг, қимирлаб, гапириб турган лабинг, уҳ урсанг, нафас олсанг томоғинг-у танглайинг, шамолга қарши юрсанг пешона-ю манглайинг тўнғиб қоларди, яхларди. Оёқда турсанг ҳам, йўлда юрсанг ҳам шамдек қотардинг, тандаги ҳароратингни йўқотардинг.

Тарнову наволардан нағмаю наво ила ўйноқлаб оққан ёмғир суви ўймоқ-ўймоқ, қуймоқ-қуймоқ бўлиб, турган жойида қуюлиб-қотиб, яхчага айланар, қўнғироқ-қўнғироқ бўлиб, занжирсимон тизилиб, осилиб қоларди.

Аямажуз эндигина амалга утган урик ва шафтоли, бодом ва гилос наваларига муз нафаси урди. Гул ва муғжаларни пуфлаб учирди, чангал солиб, баргларини юлди, улар қоп-қорайиб тўкилди, сўлди. Гулу муғжа ва ям-яшил барглар ўрнига қирриқ қиров ила совуқ муз қўнди. Яйловларда яшнаган майса, дириллаб турган, дуркун-дуркун буғдой ва арпа қалин муз тагида қолди, поймол бўлди, топталди.

"Бундай қаҳрли аёзни, телба шамолу бўронни, тўс-тўполонни тўхтатмоқ учун қадимгилар одатига кўра, Айём ожузни ушлаб, банди қилмоқ ва тобутга солиб, очиқ гўрга кўймоқ керак,— дедилар Нурмомо,— ўшанда у тинади. Қаҳратон аёз, телба шамол шашти синиб, тинчийди, бўрон, тўс-тўполон тўхтади. Минг-минг йиллар ўтиб борурки, одамлар бу касофат-у фалокатдан шу зайл қутулурлар..."

Нурмомо бизга эски-туски кийим-кечак топиб келишни буюрдилар.

Кейин онамиз ёрдамида латта-лутталардан "қўғирчоқ кампир" ясадилар. Сўнгра, эски оқ матодан тобут тайёрладилар. Шу орада биз болалар уйма-уй юриб, қора ош учун масаллиг йиғдик. Ҳар ким баҳоли қудрат бирор бир нарса — кулча-нон, зоғора, тухум, ё парча гўшт, ёғ, майиз ва ўрик улашди.

Йиғилган бу масаллиглари Нурмомо маслаҳатига кўра Айёми ожуз тобути чиқадиган уй эгасига, қишлоқ чеккасида яшайдиган, "якказан" деб аталувчи, ёлғиз ўзи яшовчи тул кампирга элтиб бердик. Айём кампир тобутини ҳам ўша ерга олиб бордик. Мотам маросими ўша ҳовлида ўтди. Чопон ва дўппи кийиб, белимизга белбоғ боғлаб, қўлимизга асо олдик. Чинакамига йиғлаб, мотам тутдик.

Фотиҳа ўқилиб, ҳамма расм-русумот бажо келтирилгач, Айём ожуз "жасади" солинган тобутни кўтариб, қишлоқдан чиқиб кетдик.

Қишлоғимиздаги чоллардан бири Аямажузни дафн қилувчилар сафининг энг охирида кетаётган боланинг белига арқон-ип боғлаб қўйди. Арқон-ипнинг учида каттакон жўроб (супурги) осилиб турар, у бутун йўл бўйлаб, тупроқ чангитиб борарди. Аямажузнинг ҳеч қаерда шум изи қолмасин, деб шундай ирим қилинар экан...

Аямажузни узоққа, мозорга олиб бормадик, қадимийлар одатига кўра, қишлоқ яқинидаги бузилган, эски молхонанинг бир охурига "кўмиб" қайтдик. "Шумларнинг шуми, ашаддийларнинг ашаддийси, бузгунчиларнинг бузгунчиси Қутлуқлар ва Азналар ёнида ётмаслиги керак, ҳаром ҳок покиза ҳок ила аралашса гуноҳ бўлади", деб тушунтирган эдилар ўшанда Нурмомо.

Қора ош пишаётган ҳовлида йиғилиб, мотам маросими ўтказдик. Нурмомо марсия ўқишга киришдилар, у кишига уй эгаси — бояги бева хотин ва бошқа бир қанча кампирлар жўр бўлишди:

...Ялли момо, яллиё,
Айём ожуз ўлдиё.
Булоқ суви тополмай,
Сирка билан ювдиго.
Сўз хотуну, дуз* хотун,
Кафани оқ бўз хотун.
Аста-аста юринглар,
Тобути кўз-кўз хотун.
Ялли момо, яллиё,
Айём ожуз ўлдиё,
Паймонаси тўлдиё.

Дўл хотуну, чўнг хотун,
Пешонаси дўнг хотун.
Олдин тобутга солиб,
Кўмиб келай сўнг, хотун.
Ялли момо, яллиё,
Айём ожуз ўлдиё
Хазон бўлди, сўлдиё...
Бўздан кафан тополмай,
Бўйро билан кўмдиго,
Ялли момо, яллиё.

Шаштинг синсин, яллиё,
Шамол тинсин, яллиё!
Ялли момо, яллиё,
Айём ожуз ўлдиё.
Кетмон, курак тополмай,
Теша билан кўмдиго.
Гўру қабр тополмай,
Охурчага қўйдиго.
Ялли момо, яллиё,
Кўмганларга баллиё.
Тинчиб қолурми дунё?

Қайтиб чиқармикан ё?
Шумнинг изи синсин, деб,
Жўроб билан супурдик.
Издан гуллар унсин, деб
Гармоб билан сув қўйдик.
Ялли момо, яллиё,
Кўмганларга баллиё,
Тинчиб қолурми дунё,
Мангу порлаб, нур-зиё.

Ҳар йили ана шу кезларда, қиш охирлаб, баҳор кириб келган маҳалда, наврўз сайли бошланганда Нурмомо бизга Айём ожуз ривоятини такрор-такрор айтардилар.

БАШАР ДАРАХТИ

"Ернинг ёши нечада, биласизларми, чироқларим? Одам ва ҳайвонлар, ўсимлик ва гуллар, қўйинг-чи, барча жонзотлар қачон пайдо бўлган?

Олдинги, аждодлардан, қадимги Суғдий ва туркий қавмлардан шундай бир нақл қолган: Тангри таоло Ерни яратганида у ҳозиргидек бўлмаган. Ер туғилгану, яхлаб қолган. Теп-текис бўлиб, метиндек қотиб қолган. Тоғлар қаёқда, боғлар қаёқда у вақтда. Ернинг бу четидан у четиға тухум қўйиб қарасангиз, ҳар икки тарафдан кўриниб турган".

* Дуз хотун — ўғри хотин

Нурмомо бир зумгина сўзлашдан тўхтадилар-у, ўзларини койиб кетдилар:

"Ман нималар деб валдираяпман ўзи? Тухум дедимми? Тухум қаёқда у вақтда. Тухум кейин пайдо бўлган. Яккаю-ягона тухум, танҳолардан — Танҳо тухум. Ким туққан у тухумни?"

Қуш зоти бўлмаса, бошқа бирор жонзот бўлмаса?

Ернинг ўзи туққан. Ҳа, Ернинг ўзи. Ернинг усти музлаб ётган бўлсаям, юраги ёниб туради. Билиб қўйинглар буни. Ер ҳозир ҳам шунақа, оташюрак. Қаърида олов ёнади, ҳамиша олов ловуллаб туради. Кечаю-кундуз ёниқ тандирдай ловуллаб туради. Агар у ловуллаб турмаганида ва иссиқ нафаси бизга етиб келмаганида ҳамма нарса музлаб, сўнгра чил-чил ёрилиб синиб, кунпаякун бўлиб, тилка-пора, йўғу-дарун бўлиб кетарди.

Кунлардан бир кун ана шу олов авжига миниб, Ернинг қаъридан отилиб чиққан. Ер устида тоғ-тоғ уюлиб ётган музлар эриб, Баҳри уммон бўлиб оққан. Йиллар, асрлар ўтиб, бора-бора бу олов маъдан ўчиб, кейин совуб қолган. Қўкка кўтарилган алангалари тоғ, қолган жойлари Ер бўлиб қотган.

Ер чайқалиб, тўлғониб ётган поёни йўқ Баҳри уммон ўртасида от қашқасидай гап. Сув устида писта пўчоғидай у ёқдан бу ёққа тебраниб туради...

Боя айтганим Танҳо тухум Она Ер бағридаги тоғ устида пайдо бўлган. Қаёғидан пайдо бўлган, қандай қилиб пайдо бўлган? Она бўлмаса, ота бўлмаса, бирор бир нарса, бирор кимса ва ёки бирор-бир жонлиқ туғиладимми?

Ер билан Сув бир-бирларини севиб қолиб, бирга бирикканлар, қовушганлар. Ўша Танҳо тухум Ер билан Сув фарзанди. Орадан тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соату, тўққиз дақиқа ўтиб, ўша Танҳо тухумдан одам туғилган. Ҳа, чироғларим, ҳамма нарсанинг ўз тухуми — уруғи бор. Одамнинг ҳам уруғи бор. Аввал бошда ўшандақа бўлган.

Кўп ўтмай Ер билан Сув яна тухум туғди. Уям яккаю-ягона, танҳолардан-танҳо... Тўнғуч тоғ дейми, Тангри тоғ дейми, Момотоғ, ё Боботоғ дейми, ўша тоғ ёнбағрида бу тухумдан бир жўжа очиб чиқди. Жўжа вояга етиб, қуш бўлди, парвоз қилди. Унинг қанотларида нур ярқираб, теварак-атрофга тарқаларди, сочиларди. Ҳозир ўша қушни қалдирғоч деймиз.

Қадим-қадимда Семург деганлар. Семург — ўттуз қуш дегани. Нега бундай атаганлар? Сўнгра айтиб берурман, бошқа мунчоқ терурмен. Ҳозир ул қуш мавҳумдур, балким, йўқдур, марҳумдур. Балким бўлмиш ўттуз қалдирғоч. Қалдирғочга эшик оч! Қуш эмас ул, бизу сизга қариндош...

Яна ривоят қилурларким, ўшал тўнғич тоғ бағрида, булоқ

бошида, кўклам чоғи, кун исиб, қорлар эрий бошлаган маҳалда икки туп гиёҳ ўсиб чиқди. Бу булоқни ким "Бош булоқ", ким кейинроқ "Сарчашма" атайдиган бўлди.

Ана шу сарчашмадан қайнаб чиқаётган тўлқин томчилари янглиғ мусаффо ва тоза, поку покиза, худди шу томчилар сингари бир-бирига ўхшаш эрди ўшал икки туп гиёҳ, яхшилаб ташласанг нигоҳ...

Барг ёйдилар улар, бир қулоқ бўлдилар, икки қулоқ бўлдилар, уч қулоқ, тўрт қулоқ бўлдилар. Бироқ ҳамон бир-бирларидан ажралиб турардилар. Дақиқалар кетидан дақиқалар, соатлар кетидан соатлар, кунлар ва тунлар ўтдилар. Гиёҳлардан бири куртак отиб, гунчалади, қип-қизил гул бўлиб очилди. Оловдай ловуллаб ёнарди у гул. Қарасанг, кўзинг қамашар, қарамасанг, дилинг қайнаб тошарди. Ҳаммаёқ алвон либос кийиб, теваарак-атроф равшан бўлиб кетди. Ўшал гулни биз ҳозир Лола деб атармиз, қар баҳорда "Қачон чиқар?" деб кўз тутармиз ва кутармиз.

Иккинчи гиёҳ ҳамон ям-яшил бўлиб ўсарди. На мўғжа, на гунча, на гул кўрсатарди. Ҳамон ва ҳамон, яна ва яна зумраддай барглар ёйиб, бўй чўзарди.

Лекин тез орада Гиёҳдан икки тарафга икки навда таралди, икки тана бўлиб қад кўтара бошлади. Бу икки тананинг қиёфаси худди одамзод тарҳига ўхшарди, юзлари, кўзлари, қўллари, бармоқлари ажралиб турар эди. Вақти-соати етиб, таналар вояга етиб, гулладилар, гўё қўлларини кўксиларига қўйиб, бир-бирларига таъзим қилдилар. Шу зайлда, эгилган ҳолда бир-бирларига яқинлашиб, бош қўшдилар. Сўнгра ором-уйқуға кетдилар. Келгуси баҳорда ўша илдиздан қадди расо бўлиб, қад кўтардилар. Энди уларнинг қоматлари олдингидек эгри-бугри эмасди. Икки томонга тарқалиб кетмасди. Тўппа-тўғри, рўбарў туришарди. Бора-бора бу қадди равон новдалар одамсимон қиёфага кирдилар. Бири аёлсимон тус олди, соч чиқарди, барваста бўлди, гардани-бўйни ва бели қирқ кокил ила безанди, пайваста абр-қош, тикандай-тикандай ўтқир, қатор-қатор мужгон-мижжалар пайдо бўлди. Чимилдиққа кирган келинчак янглиғ эгилиб, ерга термулиб, кўзларини сузиб, латофатини кўргизиб турар эрди бу навниҳол, нозик новда.

Иккинчи новда бақувват, яғриндор бўлиб ўсарди. Шамол туриб қолса, ундан нозик новдани тўсарди. Секин-аста мўйлов сабз қилиб, соқол кўрсатарди. Алқисса, бу новда эркак тусига кирарди.

Осойишта, тинч кунларда икки навниҳол шабадада оҳиста силкинишар, бир-бирларига меҳр билан қарашар, гоҳо-гоҳо

бир-бирлари томон эгилишар. Таналари тегишар, гўё бир-бирини сочию кокилини, соқол-мўйловини силаб-сийпалашар, нозик бармоқларини тароқ қилиб, тарашар эрди.

Ез ўтиб, куз келди, тоғ шабадалари ела бошлади. Кўк юзи булутлар ила бекилди. Сўнгра бўрон турди. Тўполок кўтариб, уён-буён, чанг қўзғатиб югурди. Югурди-югурди-ю, ғазабга миниб, ўқирди. Ўзини қояларга урди. Дам пастга, дам баландга бурди, панада, дарада безовта силкиниб, қимтиниб турган икки навниҳолни кўрди. Улар сари йўл олиб, ҳўкиз каби бўқирди. Шунда новдалар бир-бирларига ёвуқлашди, қучоқлашиб қовушди...

Шу зайл ногоҳоний офатдан, хавфу хатардан омон қолмоқ бўшлиқда, жипслиқда эканлигини билдилар, ором олиб, қиш келгач, тинч ва ширин уйқу қўйнига чўмдилар.

Келгуси кўкламда, ҳамал кирганда, улар тағин амал қилдилар, жонланиб уйқудан уйғондилар, яна ям-яшил либосга ўрандилар.

Аёлсимон танадан бир нозиккина новда ўсиб чиқдиким, бул одамзоднинг тўнғич аждоди эрди. Ҳа, чироқларим ўшанда мўъжиза рўй берди. Мен ўзимдан тўқимасмен, ёлғон китобларни ўқимасмен, эшитганим сўйлармен, сўйлаб-сўйлаб, қайта-қайта ўйлармен: Тўнғич тоғда илк униб чиққан ўшал гиёҳни, балки ундан инсон зоти тўрагани ва тараққий топгани бонс, ҳозир ривож ёким ревож* дермиз. Ҳар йил кўклам фасли қутлуғ сийнасида шарбат-сутин сўриб ичурмиз, ермиз. Заифларга қувват берур, дардимизга дармон бўлур, мўътабар модаримиз ва падади бузрукворимиз.

Қутлуғ гиёҳ ривожнинг тўнғич фарзанди бўлмиш яшил ва яхлит Башар дарахтини Шамшод-Қуёшдан севинчи, деб атабдурлар. Билагонлар, донишмандлар, фикру зикр қилиб, одамзоднинг илк уруғини унинг муқаддас ва ўлмас, чиримас ва қуримас мангу илдизига боғлаб, қадабдурлар.

Шу боиски, то ҳозирга қадар одамлар Шамшод новдасидан шона — тароқ ясаб, соч тарарлар, гўё ўшал Она, ўшал Модар қўли бирла ўз бошларини силаб-сийпарлар, ундан қувват олиб, ёшарлар...

Ҳа, чироқларим, ҳамма аёллар ҳам, эркалар ҳам авваллар темир тароқ билан эмас, шамшод тароқ ила сочу соқол тарашар эди. Аёллар белига тушган узун соч, қизлар елкасида тўлғонган қирқ кокил, эркалар кўкрагига туташган соқол уларга қандоғ ярашарди, қандоғ ярашарди. Улар фаришталарга ўхшардилар...

Тўнғич тоғда тўраб, даралар аро ўралиб, кўпайган одамлар

* Ривож, ровоч демоқчи (шева)

йиллар ўтган сайин чўққиларга чиқиб, яқин-йироқларга қараб-дурлар, бу Еру Заминнинг тўрт тарафига жўнабдурлар. Сабаб шулки, ўшал мўътабар Модар, ўшал Бузруквор Падар, яшил ва яктан қадди расо Башар дарахт — Шамшод дунёнинг тўрт ёғига тўртта таг-томир-илдиз отмиш, ўз фарзандларин бургут янглиғ узоқ-узоқларга учирмиш ва узатмиш...

Нега қулоқларингиз жаранглайди, биласизларми? Ҳозир Сизга ҳикоя қилганим Башар дарахтининг сон-саноксиз, лак-лак барглари бор. Бу қутлуғ дарахт шу қадар улканки, томирлари ер қаърида-ю, тепа шохлари осмони фалак тубида. Тангри таолонинг уйи — Арши аълонинг оstonасига шундоққина тегиб, силкиниб туради.

Ана ўша Башар дарахтининг ҳар битта барги Ер юзидаги битта одам. Ҳар бир кимсанинг ўз барги бор. Ул барг кўм-кўк бўлиб, зумраддай яйраб-яшнаб туради. Борди-ю, ўшал одам дунёдан ўтса, баргиям сарғайиб, тўкилади. Худди ўша маҳалда, барг ерга тўкилаётиб, пастки шохларда, ён-верисида силкиниб турган бошқа баргларга тегиб ўтади. Агар ўз тенгқурларига, урилиб кетса, унинг қулоғи жаранглайди. Тенгқурлари лак-лак-дур. Бир йилда эмас, бир ойда эмас, бир кундаям эмас, дақиқаларнинг дақиқасида дунёга бирга кўз очган тенгқури ҳаётдан кўз юмганида шундоғ шумхабар етиб келади...

Шундоғ, бўталоқларим, одамлар илдизи азал-азал чатишган. Эвоҳ, улар нечун бу илдизни сўнгра йўқотишган, бир-бирларидан йироқ-йироқларга қочишган. Қочиш қайда дейсиз, бир-бирларин қонин тўкиб чопишгану, отишган...

Бироқ ўшал билагонлар, ўшал донолар, зикру фикр қилиб, буни авлодларга васият бўлиб айтиб кетмишларким, шундоғ бир шум замон келурким, қаттиқ бўронлар, тўфонлар қўзғалар, чақинлар чақнар, момогулдурак гулдуар, инсон хатарли жар ёқасига, ўлим ҳалқумига бориб тақалар, ўшанда Мўътабар Модар бирла Бузруквор Падар каби бир-бирларига қўл беришмасалар, яктан, яқдил бўлиб қовушмасалар қиёмат-қойим, охир замон келиб стар...

Шундоғ, бўтакўзларим, оламда нимаки бор, қанақа тирик жон бор, бариси Ер билан Сув фарзанди. Инсон ҳам, ҳайвон ҳам, яхшилар ҳам, ёмонлар ҳам. Ботиллар ҳам, қотиллар ҳам. Бева-бечора гуноҳсизлар ҳам, жаллодлар ва қонхўрлар, ювошлар ва йиртқишлар ҳам. Барисин Ер ила Сув туққан. Барисини бошини силайди Еру Сув. Яхши-ёмон демайди. Шул сабабли чучук ёнида аччиқ бор, иссиқ ёнида совуқ бор: Бу Ер юзи бирла Баҳри уммон қаърида кимлар, нималар макон қурмаган...

Бир палакдан неча хил қовун тўрайди, дейди оқиллар. Шу

зайл Ер ва Сув туққан баъзи тухумлар ила уруғлардан зиёну заҳмат келтирувчи махлуқлар, аждаҳолар, девлар, жин-ажиналар, жами зараркунандалар тўради.

Ўшал Танҳо тухумдан одам туғилган, қалдирғоч жўжаси очиб чиққан ва Лола қукарган маҳалдаёқ Баҳри уммон қаъридан шовқин-сурон ила бўрон қўзғолди. Қоп-қора қуюн бўлиб, бир бало чиқди. Одам десанг одам эмас, ҳайвон десанг ҳайвон эмас:

Девмудур, ҳукузмудур,
Уч кўзум, тўрт кўзмудур.
Бурунми ё белжурак,
Пишқирганда — гулдирак.
Оғзи каттакон тувак,
Ғордай тубсиз кўринур,
Ухлаб, отганда хуррак.

Итюздур, шалпанг қулоқ,
Каллада сочми қалпоқ?
Тўрт оёқми, қирқ оёқ?
Қўллармукин ё таёқ,
Тирноғмукин ё туёқ?
Юрадур уёқ-буёқ,
Ҳўмрайиб, дайди, саёқ.

Ҳар бир урганда нафас,
Уйлар қулайди қарс-қарс.
Бу оламу, осмонда,
Ҳеч ким келмас унга бас.
Наъраси зўр зилзила,
Тоғу-тошми, силсила
Нураб кетар, йиқилар,
Пўписаси ер йиртар.
Сўйи-фалакни тутар:

"Оламини яратган мен,
Қуёшни қаратган мен.
Жумла-жаҳон измимда,
Қулф-калити ўзимда.

Билсангиз Аҳримонмен,
Ёки охир замонмен.
Аҳриманми, Аҳримон,
Кимларгадур мен ёмон.
Кимки измимга кирмас,
Қолмас оламда омон.
Гоҳ тўфонмен, гоҳ бўрон,
Касбим тўполон, сурон.

Аслида мен Аҳриман,
Ер юзининг қаҳриман,
Қанча газанда бўлса,
Барчасининг заҳриман.
На имон бор, на инсоф,
Виждони йўқ даҳрийман.

Гоҳо олам наҳриман,
Гоҳо уммон—баҳриман.
Гоҳо дев, ёлмоғузмам,
Минг бир ямлар оғузмам.
Гоҳо йиртқич бургутмен,
Гоҳо қаро булутмен.
Олов пуркар аждаҳо,
Ловуллаб турган ўтмен.

Аямажуз қизимдур,
Қораёвуз изимдур,
Мудом менга ҳамдамдур.
Еру осмон, офтоб, ой,
Қўлимда бир тутамдур."

— "Аҳриман қўшиғи" дейдилар буни. Аҳриманнинг қўшиғими бу, дўғими бу, билмайман — Нурмомо аниқлик киритардилар ўз ҳикояларига,— ҳар қалай қадим-қадимда ана шунақа ҳангомалар ўтган ва бизга у ҳақда шу ривоятлар келиб етган...

Ким билур, ким билмас ул ўтмишдан қолган ривояту нақлларни, ким қулоғига илур, ким илмас-илғамас, шунинг учун балким сукут сақлар, индамас. Балким, бу қўшиғу дўғни, бу бўлар бўлмас афсонаю йўғни Аҳриман оғзидан қоҳинлару оқинлар

туқигандур. Шундайдур, шундай булмаса, ундайдур. Хулласи калом, "Аҳриман хусусида бир ривоят айтгил!" деб кўнгул қистаб ундайдур. Эшитинг, чироқларим, ўшал ривоят бундайдур:

НАВРЎЗ ҚАЧОН ТУҒИЛГАН?

...Ўн саккиз минг оламни яратган Танҳо Тангри одамзод дунёсига Ҳурмуз ва Аҳриман деган элчилар юборди. Бири Ёруғлик — ОҒТОБ, ИККИНЧИСИ ҚОРОНҒУЛИК — ЗУЛМАТ ОЛИБ КЕЛДИ.

Уч минг йил давомида Ҳурмуз бирла Аҳриман аҳил, тинч-тотув яшадилар. Ўшанда кеча ва кундуз, Оғтоб ва зулмат, Зиё — нур ва Сиё — қоронғу бир-бири ила алмашиниб турдилар...

Нурмомомизнинг ривоятлари шеърга монанд, қофияланиб, сўзлар бир-бирига тақовул бўлиб келаварди. Ҳозир ҳам ҳикоя ўшандай тус олди:

...Бироқ, бирдан, тўсатдан фалоқату офат рўй берди. Қоронғулик хуруж қилиб, Ёруғликни енгди. Шу маҳалгача улар тинч эрди. Зулмат Ёруғликни қувлаб, "энди мен ғолиб" деди. Оламдан ўчди зиё, Еру осмон зим-зиё, на ўрмон қолди, на гиёҳ, қуриди денгиз-дарё, чулу биёбон бўлди дунё, чеки йўқ, теп-текис музликмидур ё?

Ҳурмуз Аҳриманга йўлиқди. Яраш йўлини тутди. Билмай қолди, ким ютди? Бироқ кунини кутди. Ўн йил ўтди, юз йил ўтди, тагин юз-юзи ўтди. Учар эди минг йиллар, қоронғу эрди диллар... Шу тариқа, шу зайл, на меҳнат бор, на сайил, ўтиб кетди уч минг йил... Ҳурмуз сабрингга қойил. Сабр қилганга бахт мойил.

Олам агар булсаям қоронғу ва муз, донишманд ва қутлуқ Ҳурмуз, топиб йўлу йўригин, асрар эрди қўйнида тирикчилик уруғин...

Ёруғлик тангриси Ҳурмуз муз тоғларин эритди. Еру-заминга ҳаёт уруғларини экди. Башарни қайта тирилтирди. Башарга йўлдош ва дастёр бўлсин, деб Бақарни яратди. Бақар бирла Башарга ҳамроҳу шерик бўлсин деб Оқ арслону қўнғир шерни яратди.

Башар ила Бақар ва паҳлавон Шер-арслон Ҳурмузга сарбозу навкар бўлди. Аҳриманнинг куни тўлди. Буткул олам, Еру осмон жангту жадал оҳанги ила тўлди. Ҳурмуз билан Аҳриманнинг бир-бирига қарши юриши, Ёруғлик дунёси ила Қоронғулик дунёсининг уруши уч минг йил давом этди. Охир-оқибат Аҳриман енгилиб, қочиб Ер қаърига кириб кетди.

Бу осойишта-ю ораста доруломон замон, довонма-довон, асрма-аср, жуда-жуда узоқ давом этди, яна уч мингта етди.

Олам офтоб шуъласидан ярақлаб кетди, музликлар эриб, денгизу булоқларга айланди, бепоён чўллар яйлов-ўтлоққа айланди. Осмон нурафшон, хоку тупроқ зар сочару зарафшон бўлди.

Тангри таоло Гавмард деб аталмиш одамни яратди. Нега Гавмард аталди у? Ўшал мен Сизга ҳикоя қилган биринчи Башар ва Бақарнинг иккинчи номи Гавмард. Гов — ҳукиз, мард — одамдур. Гавмардни ота-боболар Каюмарс ҳам демишлар. Ва яна бировлар "Жумард" дерлар. Гавмарддан бирин-кетин кўпдан-кўп болалар туғилади, одам уруғи кўпайиб кетади, минглардан утиб мингларга етади. Улар Падари бузрукворлари бўлмиш Гавмардни ўзларига бош-қош, мангу йўлдош, ҳамдарду ҳамроҳ, подшо-ю паноҳ қилиб танладилар, унинг зийрак зеҳни, кенг фаҳму заковатини англадилар.

Кунлардан бир куни Гавмард тонг маҳалда уйғониб, офтоб ерга яқинлашиб келганини кўрди, ақл-идрок кучи бирла ушбу ҳодиса мағзини сўрди. Еру осмон шуъла нур сочиб ярақлар, қор ва муз эриб, теварак-атрофга тарқар эди. Ўшанда дарёлар пурвиқор бўлди. Бепоён чўлу саҳролар кўм-кўк майсалар ила тўлди.

Бундан қувонган Гавмард одамларни ғорлардан улкан майдонларга бошлаб чиқди. Ёввойи ҳайвонларни тутиб, қўлга ўргатди. Одамлар молларни қўлга ўргатиб боқишни, ер ҳайдаб экин экишни ўргандилар.

Бироқ Гавмард ҳамон ўшал тонгда кўрган ҳодиса устида бош қотирар, бетиним ўйлар, билағонлардан сўрар эрди. Мубадлар дердилар билағонларни. Улар ила Гавмард Машварат — кенгаш утказди.

"Сиз кўрган ҳодиса Янги кун туғилғони нишонасидур" дедилар мубадлар. Куз ва қиш мавсуми утиб кетиб, кўклам мавсуми бошланур, Янги йил бошланур, кўнгил ёшарур...

Ўша даврдан Янги йил, Янги кун ҳисоби юргизилди, иди Наврўз туғилди...

Гавмард ошини ошаб, ёшини яшаб ўтди. Узоқ умр кўрди, даври давронини сурди, 200 йилдан зиёд подшолик қилди. Бироқ бориб-бориб қариб, қуриб-қовжираб, галдираб-қалтираб йиқилди. Боши айланиб, йўлдан озди. Ўз оёғи остидан ўзи чуқур қазди.

Нега бундоғ бўлди?

Аямажуз айбдор. Ўшал шум қилди бу машғум ишни: Гавмард изидан шайтонни қўйди, алданган подшони пичоқсиз сўйди.

Шайтон Гавмард елкасига чиқиб олди, доно каллада ақл йўқолди. Кимики, шайтон измига тушди, билингки, ундан эсу ҳуш учди.

Гавмард бирин-кетин гуноҳга ботди; ёру-биродарларини ҳар ёнга отди. Ўз қориндоши, ҳамроҳи Бақарни сўйиб йўқотди. Гиёҳ ер эрди одамлар, мева-чева ерди, Гавмард эса дастурхонга Бақар гўштини тортди.

Фуқаро Гавмарддан бўлди норози, бу янглиғ гуноҳни улчашга йўқдур тошу тарози. Ўтироз айтмоққа етмас бирор бир кимса овози...

"Жумард қассоб" дея атадилар, "Жумард жаллод" дея қарғадилар уни. Халойиқ қарғаганинг чиқар тутуни, жаҳаннамга кетгусидур чиқмасдан уни!

Гавмард яна ва яна гуноҳ қилди. Фуқаро кўнгли ранжиб, оҳ-воҳ қилди. "Ер ютгай сени!" деб қарғади, ёмон дуо қилди. Дуоибад ёмон бўлур, уни олган оғримай ўлур. Гавмард эл кезиб, хазина тўплади, юртда бор бойликни сувдай ҳўплади. Шунча йиққанини қайга оширди ва қайси гор, қайси тоққа элтиб ёширди?

Дерларким, Гавмардни сўнгра ер ютди. Халойиқ қарғиши ёқадан тутди. Жаннат унга қайда, дўзахга тушди. Ялонғоч бўйнига бўйинтуруқ тушди. Тангри таоло уни қўшга қўшди. Гавмард ҳамон ва ҳамон кундуз кунлари бетиним омов тортармиш, кечалар яланғоч қиздирилган тилло узра ётармиш...

Гавмард-каюмарс дунёдан ўтгач, ўрнига ўгли Ҳушанг подшо бўлди. Кўп ақли расо, донишманд эрди. Шул боис халқ унга "Ҳушанг", деб ном берди. "Ҳуши, онги бор" деган сўз-да бул, эътибор қилсангиз, маънисини чақсангиз!

Ҳушанг одамларни девлар, аждаҳолар хуружидан ҳимоя қилди, уларни банди қилиб боғлаб ташлади. Горлар остидан маъдан-темир ва пўлат йиғди. Одамларни қилич ва пичоқ ясашга ўргатди.

— Эсим қурсин,— Нурмомо ўзларини койиб кетдилар,— сал бўлмаса хотирамдан кўтарилиб, унутаёзбман,— Олов бўлмаса, темирдан ва пўлатдан қандоғ қилиб қиличу пичоқ ясаб бўлади. Нима эритади метин-маъданларни?

Эси-ҳуши зўр, зукко, доно Ҳушанг Оловни топди, ов қилиб юриб, ўқи тошга текканда, учқун чиққанини кўрди-да, уни ушлаб олди. Қўлга ўргатди.

Ҳа, чироқларим, Ҳушанг олову оташни ушлаб, одамлар қўлига берди. Овқат пишириб емоқ, сув қайнатиб ичмоқ, алқисса оловдан фойдаланмоқ ўша замондан одат, инсон боласига баҳоси. йўқ бахту саодат. Бунинг қангомаси узундан-узоқ. Эшитмоққа керак чидам ва тоқат. Вақти келур, пайти келур, мавритию ҳайити келур, яна қанча-қанча шамоллар елур, бу гурунгни сўнгра қилурмиз, бу нақлга яна қайтиб келурмиз...

Ҳушангдан кейин ўгли Тахмурас тахтга ўтирди. Ўттиз йил ҳалойиқ унинг ақлу заковати, раҳму шафқатидан баҳраманд бўлди. Юлдузларга, ой, офтоб, осмонга сиғинар эрди. Уларни бирма-бир ўрганди, санади, терди. Инсон аҳлига мунажжимлик илмини берди.

Сўнгра тахт Тахмурасдан иниси Жамшидга мерос қолди. Жамшид нима каромат кўрсатди? Ў, чироқларим, Жамшид қилган ишларнинг на сони, на саноғи бор. Ҳаммомлар қуриб, одамларни ювинишга ўргатди, ўз танасига қараб, уни тозалашга, соч-соқолни қирдириб тарашга ўргатди.

Конлардан қазиб олинган тиллаю кумуш, мис ва қўрғошиндан асбоб-ускуналар, идиш-товоқ, пиёла-чайнак, аёлларга безак-тақинчоқлар, билакларига узуклар, қулоқларига исирғаю ҳалқалар ясашни ўргатди. Гиёҳларни териб, қуритиб, эзиб, ё ҳўл ҳолида сиқиб, дори-дармон, давою шифо, мушки анбар, хушбўю муаттар атру уполар қилишни ўргатди. Одамларга бирма-бир сабот ва тоқат ила ҳунар, касбу кор ўргатди. Бировлар деҳқон, бировлар чўпон, бировлар боғбон бўлди. Тагин қанча-қанча кимсалар тупроқдан лой қориб, созлаб, пардозлаб, идиш-товоқ ясайдиган кулол ва яна бошқалар хилма-хил ҳунару касбу кор эгаси бўлдилар. Ҳунар, ҳунардан унара дейдилар донолар. Ўша қадим маҳалларда жорий бўлган ҳунар ҳамон-ҳамон элу юртимизни безар, қўлдан қўлга ўтиб, одамлар аро кезар...

Йил ҳисоби, кун ҳисоби ҳам ўша даврс даврондан бошланур, бири-бирига уланиб-қўшилиб борур, чошданур...

Нурмомо ҳикоя қилар эканлар, тилларига ҳамишагидек бе-ихтиёр шеър уқушиқ ёғилиб келаверарди:

Йиллар гўё туш каби
Ёки турна қуш каби.
Қаёнларга учадур.
Кўринадур, қочадур,
Ғойиб бўлиб, ўчадур,
Қаёнларга кўчадур.
Қаёнларни қучадур.
Неча-неча, нечадур,
Ўн иккиси мучалдур.
Мучал битса, тугалдур,

Тагин саф-саф келадур,
Шамол каби еладур.
Бир-бирини чорлайдур,
Бир-бирини пойлайдур.
Кетма-кет, галма-галдур,
Ёниб ўтар машъалдур.
Яхши келса асалдур,
Ширин эртақ, масалдур.
Ёмон келса ўсалдур,
Эл мажруҳу, қасалдур...

Мубадлар, билагонлар, осмону-суи-фалакни синчиклаб ўрганиб, Офтобнинг Ер узра юришини ҳисоблаб чиқдилар, уч юз олтмиш беш кун ичида ул Ер юзини айланиб чиқишини аниқладилар. Ўттиз кундан қилиб, уни ўн икки ойга бўлдилар. Шундан чорагини сўнгра "қутлуқ ойлар" деб атадилар. Биринчи

чорак ўтгач, олам мувозанат тарозисига киради, янгиланади, кечаю кундуз баробарлашади, деб ҳисоблаб, шу кунларни байрам қиладиган бўдилар.

Шундай қилиб, Жамшид ўз замонасида бобокалони Гавмард бошлаган ишни ниҳоясига етказди, мукаммал босқичга ўтказди...

Ўшанда янги кун, янги йил шарафига катта сайил бўлди. Иди наврўз деб атадилар уни. Ўша маҳалда улкан бир дастурхон ёзилиб, тўй-томоша, зиёфат, етим-есирларга, фақирлар ва юпунлар, дарвешу дарбадарларга садақалар берилди. Тангри ҳақиға, кўклам шарафига ош тортилди. Бу хил маросимларни агар улар зиёфат бўлса, базми жамшид, фақат ош тортилса худойи, дермиз.

Ид-сайил кунлари Еру замин ҳақи, обу оташ ҳақи, ўтган аждодлар ҳақи қурбон қилиш, ҳар ким баҳоли қудрат бирор-бир жонлиқ — қўй ва ёким ҳеч бўлмаса хўроз сўйиб, қон чиқариш ўша замондан урфу удумға айланди.

Наврўз кезлари фақат кечаларигина эмас, ҳатто кундуз кунлари қоронғу гушалар-бурчаклар, омбор, молхона-оғилхоналарга шам ёқиб қўйиш ҳам ўша замондан бизга мерос-ихлос бўлиб қолди.

Ривоятлар қатор-қатор, келаверади тақрор. Ўшанда Нурмомо саришта-ю саранжомлик, сарҳисобу саркитоб, турмуш тарзиро тартиби хусусида бир шеър тўқиган эдилар. Ўша шеърни айрим қўшимчалар ва бирмунча таҳрир, ўзимдан ҳисса ила ўқувчига ҳавола қилишни лозим топдим. Зеро, тарихни тасвиру тавсиф, таъриф талқин қилиб қолмай, унга тақлид қилмоқ ҳам зарур. Бироқ бу ҳам етмайди. Фақат тақлид эмас, таъмирламоқ жоиз. Узилган ерларини ямаб ва улаб, бузилган ерларини тикиб-тиклаб, кучган нақшларини учган узук кўзларидек қайтадан қадаб, ўчган бўёқларига ҳар бир жонкуяр, она юртини севган ҳар бир ватанпарвар унга ўз дили қони рангини сингдирмоғи ва сайқал бермоғи лозим. Шул сабабки, Нурмомо айтиб берган нақл ва ривоятларга юрагим жўшиб, унча-мунча улуш қўшган бўлсам, китобхонлар мени кечиргайлар.

Алқисса, ўшанда Нурмомо чуқур ўйга ботиб, заиф кўзларини гоҳ юмиб, гоҳ очиб, киприкларини сузиб, қандайдир бир ички дард ила сўзларни узиб-узиб, ҳижолаарга бўлиб-бўлиб, бундоқ куйлаган эдилар:

Ҳаёт уфқ узра мавж урган сароб,
Гуё қутбдан қутбга туташган гирдоб.
На ибтидо билур у, на интиҳоб,
На ором билур у, на уйқу-хоб.
Олам яралмишки, мисли бир жумбоқ,
Одамлар сўрарлар: "Борми, сон-саноқ?"
Дунё ўтаверар бетиним, саёқ,
Худди келиб кетди сенга бир қўноқ...

Еру-замину, баҳр ила наҳру об,
Сайёраю ситора, моҳтоб-офтоб.

Паррандаю дарранда, буткул жонзот,
Молу-қолу, ҳайвондари, одамзод...
Қанча ўлди, қанча тугилди кимса,
Қаерларда бордур қанча нимарса.
Руй бериб туродур қанча ҳодиса,
Барча воқеалар, бари алқисса.
Бари қулфу калит, барида ҳисоб,
Ҳисоблик нарсалар бўлмас тамом-соб.
Офтоб ва ой туродур ҳамиша балқиб,
Дарёю денгизлар қайнаб ва оқиб,
Ҳамма-ҳамма нарсалар ошиб-ортиб,
Юлдузлар ва тоғу-тошлардан тортиб,
Бари-барисиди бор ҳисоб-тартиб,
Боглаб турадур бир занжиру, бир ип.
Ипдан барчасини қатор ўтқазиб,
Бирини-бирига кетма-кет тизиб,
Ҳар қайси бирин, сўнг, бетма-бет ёзиб,
Танҳо тангри тузиб қўймиш Сарҳисоб.
Ҳамма-ҳаммасида бор ҳисоб-китоб.
Мавжудотлар саранжому-саришта,
Барининг бўйнида ип ила ришта.
Чирогим, тартиб керакдур ҳар ишда
Недурки кетғуси қисобдан тойиб,
Бўлмоғи муқаррар оламдан ғойиб.
Билиб қўй, ҳаёт ипин ким йўқотган,
Туби йўқ ботқоғу балчиққа ботган.
Бўшлиққа нишонсиз бекор ўқ отган,
Сўнгра тирноғ тишлаб, тим-тимтик қотган...

Ўша маҳалда Жамшид базми бирлан Наврӯз сайли бехатар ўтмаган эрди. Аямажуз ва Аҳриман амри ила элу-юртга девлар хужум қилди, ҳаммаёққа ёпирилиб, қий-чув солди. Одамларни топтамоқчи, оёқ ости, поймол қилмоқчи бўлди.

Бироқ Жамшид бисёр ҳушёр, тадбиркор шоҳ эрди. Девларни тузоққа туширди, банди қилиб, аравага қўшди.

Наврӯз энди бошланган Ҳурмуз кунларида Жамшид араваси осмону фалакка учди. Даставвал Меҳримоҳ* биринчи бор Нур сочиб, ёритган жой Мисрга қўнди. Халойиқ бирла Наврӯз

* — Ривоятларга кўра, Меҳр-офтоб ва Моҳ-Маҳтоб ўз нурларини дастлаб Нил дарёси бўйидаги ерларга сочган ва бу жойлар Меҳр-қуёш мамлакати деб аталадиган бўлган. Сўнгра ўзгариб, Мисрга айланган. Қуёш Шарқу Жанубдан Ғарбу Шимолга йўл олган. Ўшал вақтдаги одамлар наздида ҳозирги Хоразм ерларига бориб қўнган. Шул сабаб бу ўлкани "Хавар-азм" ёки "Хавр-азм" — Қуёш замини, қуёш ери деб атаганлар.

сайли ўтказиб, Хурдод кунларида Жамшид бизнинг элга, Туронга, қуёш қўнган, уйқуга ётган Хавр азмга етиб келди. Бу ерда ҳам сайилда қатнашди-ю, яна ўз юртига, Ажам-Эронга қайтди.

Бироқ минг афсуским, ўшанда Жамшид аравасини тортган девларни ёмон зотли, ёвуз ниятли кимдир халос қилиб, қўйиб юборди. Ўша-ўша замонлардан буён бандиликдан халос бўлиб, қочиб кетган девларнинг авлодлари одамлардан ўч олурлар, наврўз сайли ўтар маҳалда элга қамлаю хуруж қилурлар, гулгулаю гавғо солурлар...

Ҳа, буталоқларим, шундай саодатманд, тахти баланду, бахти баланд эрди Жамшид. Тўртюз йил ҳукм сурди. Фақат ҳукм сурди эмас, кеча-кундуз айш-ишрат, базм қурди. Карахту-мас-ту-аласт вақтида шайтон унинг ҳам елкасига миниб олишга улгурди. Шундай доно, ақли расо шаҳаншоҳ шайтон не деса қилди, утир деса утирди, тур деса турди. Охир-оқибат йиқилди, паймонаси тўлди. Бу ишлар бариси Аямажуз амри ила бўлди.

Ҳайҳот, ҳайҳот, минг марта ҳайҳот,
Аямажуз хуружидан дод.
Одамзодга қасд қилур бот-бот,
Эл-юрт вайрон, умидлар барбод.
Шум кампирнинг эгри қўлидан,
На мулк қолур, на молу бисот.
Қачон яшнар ҳаёту мамот,
Қачон диллар булур экан шод?!
Аямажуз бир алвастидур,
Газандалар разил, пастидур.
Ёвузларнинг ёмон дастидур,
Чаён булиб йўрмалайдур у,
Илон бўлиб ўрмалайдур у,
Шайтон бўлиб ўралайдур у,
Елканг узра йўргалайдур у,
Ялар, алдар ва аврайдур у:
"Виждонни сот, имонингни сот!
Шарафингни ва шонингни сот!"
Қачон булурмиз ундан озод,
Ҳайҳот, ҳайҳот, минг марта ҳайҳот,
Аямажуз найрангидан дод!

ЗАРДЎШТ — ХАЛОЙИҚҚА ДЎСТ

Тоғларнинг вулқони бор,
Дарёнинг ўзани бор.
Турва тўла дони бор,
Шўрванинг қозони бор.
Чанг турса, тўзони бор,

Барг чиқса, хазони бор.
Ғалвирнинг самони бор;
Замоннинг замони бор.
Юлдузнинг осмони бор,
Ҳар юртнинг посбони бор.
Яхшининг ёмони бор,
Бир хунук томони бор...

Ушбу мисраларни қатор қилиб айтарканлар, Нурмомо, охирги икки йўлни тугатиб, бирдан тўхтаб олардилар-да, дердилар:

— Шунақа ғалати дунё бу. Баъзан дунё, баъзан туш ёким рўё, баъзан зиё, баъзан сиё...

Яна шеърга ўтардилар; бошқа оҳангга солиб куйлардилар:

Суйлайверсам, бўлмайди адо,
Кўп гапирмай, қилурмен хато.
Адашадур пайғамбар ҳатто,
Издан чиқмас Тангримиз танҳо...

Алҳисса, одам уруғи кўпайишга кўпайди-ю, минглардан ўтиб мингларга ва яна мингларга етди-ю, бироқ, э воҳ, аксарияти ёмон йўлга кирди, Тангри таоло измидан, кўрсатган изидан чиқди. Ҳатто яхшилар ҳам хунук одат чиқарди. Бир-бирларига ишонмайдиган, бир-бирларини ҳурмат қилмайдиган бўлиб қолишди. Бора-бора ундан ҳам баттар бўлишди. Бир-бирларининг мол-мулкани ўғирлайдиган, бир-бирлари ила талашадиган-тортишадиган, қирғин-қирон қилишадиган бўлиб қолишди. Ҳаром-ҳаришга тез-тез қўл урадиган, фақат эгри йўлдан юрадиган бўлишди. Фарқ-фаросат ўрнини аросат, имон-виждон ўрнини фисқи фасод, беминнат хизмат ўрнини жинояту хиёнат, адолат ўрнини зулмат эгаллади. Эркаклар энг яқинларини, ҳаттоки опа-сингилларини уялмай-нетмай, жирканмай-ирганмай ўзларига хотинликка раво кўрдилар. Бадавлатлар ва зўравонлар заиф кишилар аёлларини қўлларидан тортиб олиб, ўзлариники қилдилар, аёллар қайси эркакни кўнгуллари истаса, ўша билан бирга бўлдилар, гуноҳга ботиб-тўлдилар. Элу-юртни сассиқ нафас, ҳаром-нас босди.

Бу ҳаром-ҳаросатдан, бу қабоҳат-аросатдан қандоғ қутулмоқ мумкин? Не қилмоқ керакким, инсоннинг тани-жони пок, кўнгли оқ бўлғай, кимсаларнинг диллари бир-бирига раҳм-шафқат, иззат-ҳурмат туйғулари ила тўлғай, қалбларининг таг-тагида эзгулик, имону виждон уя қурғай...

Тинглангиз, чироқларим,
Яқин ва йироқларим!
Бунинг ҳам нақли бордур.

Гапимга дахли бордур.
Кимки тушуниб олса,
Ўшанинг фаҳми бордур.
Фаросат, ақли бордур,
Бахт унга мудом ёрдур...

...Ўша йилларда қутлуг бир хонадонда некқадам бола туғилдиким, шундоқ кўз очиши билан онаси ва отасини дарҳол таниди. Падари бузрукворини бировлар Сафед туман дер эдилар. Волидаи муҳтарамини эрса — Дуғдово дер эдилар. Чақалоқнинг юзлари гулшан, кўзлари офтоб нуридек равшан эрди. Бу қутлуг тан ақл-заковатга макону ватан бўлди. Узоқ-узоқ замонлар одамлар ҳикоя қилиб келурларким, ота-она туғилган пайтида ўз боласига берган номни ҳеч ким эслай олмас. Зардўшт деган исмни бола улғайгач, халқ берган. Бироқ ҳеч ким ҳозирга қадар бу отнинг асл маъносини чақиб ололмас. Одамлар хилма-хил, афсоналар ҳам хилма-хил. Бировлар дейдиларким, боланинг сочлари, киприклари тиллосимон рангда бўлганлиги учун улус уни Зарпўш — Заркийган, Зарлибос деб атаган. Зардўз-зартикар, заржўш-зарқайнар, деб айтурлар яна бошқа бировлар*...

— Кейинги ном мени дилимга мос, тилимга дуруст-рост келур,— Нурмомо қўшиб қўярдилар.— Сабабким, Зардўшт кўп билагон, донишманд бўлган. Ақл-идрок, фаҳм-фаросат қалбида қайнаб турган. Ақл-идрок эса, зарга тенгдур.

Қаердан олди бу қадар қайнаб турган ақл-идрокни Зардўшт. Унинг юрагида, қалбининг таг-тубида аслида, туғилган маҳалида ақл-фаросат уруғлари бор эрди. Бу уруғларни танҳо тангри эккан эрди. Бироқ, билиб қўйингки, чироқларим, уруғ яхши, соз тупроққа тушмаса, сув ичиб турмаса, парвариш топмаса, тушган жойида қақшаб, қуриб қолғусидур. Кўнгул кўнгулдан сув ичғусидур, дер донолар.

Зардўшт болалик, ўсмирлик пайтларидан бошлаб, ҳамиша халойиқ орасида бўлди, не яхши, не ёмон эрса, барисини кўрди, аччиқнинг ҳам, чучукнинг ҳам таъми-мазасини тотиб сўрди. Сарсону саргардон эрди у эл ичра, бироқ балогардон эрди, ҳамиша. Етим-есирлар бошин силар, бемор-заифларга сиҳат-саломатлик, эл-юртга осойишталик тилар эрди. Қабилаю уруғлар

* Тарихда, умумхалқ орасида, жамият ҳаётида чуқур из қолдирган буюк шахслар, қутлуг сиймолар тўғрисида одатда кўпдан-кўп, хилма-хил афсоналар, ривоятлар тўқилади. Зардўшт ҳақидаги ушбу ривоят ҳам шулар жумласидандир. Тарихий манбалар гувоҳлик беришига қараганда эса зардўшт "Туя минган" деган маънони англатади.

ёқама-ёқа булганда уларни ажратар, низони йиғиштириб, ризо-ликда яшашга ундар эрди.

Зуравонлар заифларга мушт кўтарса, қўлини ушлар, кимки тинч-тотув яшар, ўшани хушлар эрди. "Бу гумбаз остида ҳаммага жой бор, муштирашмоқ, урушмоқ не даркор", дерди. Дерди-ю, урушганларни яраштирмоқ ғамини ерди. "Бу ер-замин узра ҳамма баробар, туғилгандан то ўлганга қадар, яна хоку тупроқ бўлиб улар ёнма-ён ётар. "Ҳақсизлик ва ҳақоратни тўхтатинг!" деб нидо қилур эрди. "Ҳиёлату-жиноятни қўйиб, биродар бўлинглар", деб илтижо қилур эрди.

Шу зайл, яхши-ёмонни кўриб, аччиқ-чучукни сўриб, Зардушт заковатли зот бўлиб етишди. Фақат оқил-донини бўлиб қолмай, оташу, оловдан, тошқину туфондан қўрқмайдиган довурак паҳлавон, эларо уруш-тортишув бўлиб қолгудай эрса, сув сепгандай тиндирувчи марди-майдон эрди Зардушт. Чунким, бул муқаддас зот икки покиза, муқаддас мавжудотнинг фарзанди эрди: Оташнинг ёлқин учқуни, сувнинг тоза томчисидан бунёд булган эрди. Обу оташга кирса, улар ила бирикиб, қўшилиб кетарди. Ва яна ажралиб, безарар чиқарди.

Ривоят қилурларким, Зардушт кунлардан бир кун, кўклам фаслида, эрта тонг маҳалида азим дарё бўйига борди. Тоza сув келтириб, хушбўй кўкатлардан тансиқ таом пиширмоқчи бўлди.

Дарёга тушди, шўнғиб-шўнғиб, тўлқинлар ила қучоқлашиб, ўпишди. Танию жони янада покланди, дилию кўнгли, кўзлари янада равшанлашди, ўзини фаришталар янглиғ енгил ҳис қилди, наҳр ичида баҳри очилди. Наъра тортиб, шовқин-сурон солаётган тўлқинлардан кўзчасини тўлдириб, қирғоққа чиқди.

Қирғоқда майсалар, турли-туман ям-яшил ўтлар зумраддай товланарди. Ана шу кўм-қўк гилам узра оёғи ерга тегар-тегмай, мусаффо, беғубор, ойнадек тиниқ ҳавода муаллақ турган нуроний бир сиймога кўзи тушди. Бу нурафшон сиймодан чор-атрофга заррин нурлар сочиларди. Теварак шу қадар мунаввар эдики, Зардушт ҳатто ўз соясини ҳам тополмади. Шу маҳалгача Зардуштга чуқур диққат ила термулиб, меҳр ила назар ташлаб турган мўътабар зот, аста-секин узоқлаша-узоқлаша, билинар-билинемас, енгил, оппоқ бир бугга айланди, нурдай товланиб, мавж ургандай бўлди-ю, осмонга кўтарилиб кетди.

Бир неча лаҳза ўтар-ўтмас, осмондан нидо келди:

...Тириклик манбаи қуёш бердим инсонга,
Заминни у бирла тутош бердим инсонга.
"Оламни тушун", деб ақл-бош бердим инсонга,
Юрган йўлинг бил, деб қароқ-қош бердим инсонга,

Парранда-даррандалардан йўлдош бердим инсонга,
 Яйраб-яшнагил, деб, чўл, тоғ-тош бердим инсонга.
 Нозик табиатдай сирдош бердим инсонга,
 Ҳарнаки ато қилдим чош-чош бердим инсонга,
 Огир кунда сабру-бардош бердим инсонга.
 Лек шукру-меҳнат эмас, миннатдур қилмиши,
 Ато қилмоқ ўрнига горатдур қилмиши.
 Диёнат қайда қолди, хиёнатдур иши,
 Имону виждон қани, жиноятдур иши.
 Зардушт, улар бошида энди сен тургайсен,
 Адашганларни тўғри йўлга бургайсен!
 Не юмуш қилмоқни аларга буюргайсен,
 Кимки бебош эрса, ундан қаттиқ сўргайсен!
 Тингла Зардушт, сўзлаётган, тангринг Ҳурмузмен,
 Йўлдан озганларни кўрсам, нур эмас, музмен,
 Ёруғлик дунёсида бир ўзим ёлғизмен.
 Элга бош бўлмоқда менга ҳамроҳ бўлгайсен,
 Инсон қалбига етмоқда даргоҳ бўлгайсен!

Ўшанда муъжиза рўй берди. Ўттиз ёшарлик Зардушт оппоқ соқолли нуроний чолга айланиб қолди. Юзидан, кўзларидан, сочларидан, киприкларидан нур ёғар, қоронғу кечаси юрсаям тонготар маҳалини эслатар, зулмат чекиниб, уни нур қучоқлаб борарди. Қаёққа борса, ҳамиша боши узра порлоқ юлдуз ёғду сочиб, йўлини ёритарди.

Уйига қайтиб борганида, жуфти ҳалоли таниёлмай ҳайрону лол бўлди. Кўзадаги сувни аёлининг қўлига тутқазганида, у билан сўзлашаётганида овозидан рафиқаси Зардуштни таний бошлади, негадир йиғлаб, кўзини ёшлади.

Зардуштнинг аёли бугдой уруғидан униб чиққан кўм-кўк, хушбўй ўт-майсани янчиб, тайёрлаб қўйган эди. Ҳар галгидек майсадан бўтқа-хаом пиширишга киришдилар.

Ўшанда Қозон бошида ҳам муъжиза рўй берди.

Зардушт ва унинг аёли алла-палла маҳалгача овқат тайёрлаш ила овора бўлиб, чарчаб, ҳордиқ чиқаришга ётган эдилар. Ғира-шира тонг пайти осмону фалакдан бирин-кетин кўз кўриб, қулоқ эшитмаган даражада гузал, маҳлиқо фаришталар, малаклар учиб келиб, қозон ёнига қўндилар. Чўп чўмиш, қошиқ ва капкирни қўлга олдилар. Бири қўйиб, бири пишаётган ошни қўзғашга, дам-бадам шопиришга киришдилар. Туз солиб, яна қайта-қайта қўзғадилар. Қўшиқлар айтиб, уйнадилар.

"Тушмикан, ўнгмикан?"—деб Зардушт ва унинг аёли бу ажойиб-ғаройиб манзарани узоқ томоша қилиб ётдилар, фаришталарга халақит бермадилар. Санаб қарасалар, фариштаю ма-

лаклар ўттизта чиқди. "Сируҳ" ва "Сималак"—"Ўттиз руҳ" ва "Ўттиз малак" деб ном бердилар уларга...

Фаришталар узаро хушчақчақ суҳбат-мулоқот қурганларида қайта-қайта, такрор-такрор Ҳурмузни тилга олардилар. Бундан Зардушт фаришталарни Ҳурмуз юборганлигини англади.

Эрталаб ўша бўтқа-хаомни еганларида у ҳеч олдингиларига ўхшамас, бениҳоя тотли, бамаза эрди. Шу-шу бўлди-ю, муўтабар хаомни Зардушт ва аёли "Сималак"—"Ўттиз малак" деб атадилар, ўша-ўша замондан одамлар бу қутлуғ таомни ҳозирга қадар сумалак дерлар. Ҳозирга қадар унга туз солмаслар. Бу — малаклар, фаришталар иши, деб ҳисобланур...

Бироқ ўша замонда одамлар ҳали турмуш тариқатини яхши билмас, тўғри тушунмас, ҳамон ҳаром-харिशга қўл уришар, ҳамон қабилалар, уруғлар бир-бирларининг мол-мулкани ўғирлашиб ҳайдаб кетишар, эл-юртни босқин ва хуруж хонавайрон қилур эрди.

Одамларни тўғри йўлга солмоқ учун Зардушт ҳарчанд уриниб кўрди. Айримларини тарбия қилса-да, кўпчилиги ўшал ҳаром йўлдан қайтмади. Гуноҳга ботган бандалардан Ер-заминни то-заламоқ, халос қилмоқ учун Танҳо Тангри тагин ўшал шум Аҳриманни юборди. Аҳриман Замин қаъридан қайтиб чиқди, осмону фалакда туриб, Ерга қайнаган қурғошин қуйди, оташу олов пуркади. Ер ёниб турган маъданга айланди, сўнг бора-бора совуб, қоп-қора кўмирга қайтди.

Аммо-лекин ҳамма одамлар ҳам куйиб ва ёниб кетмаган эрдилар. Кимики гуноҳ қилмаган бўлса, кимики тоза ва софдил, имонли, виждонли бўлса, бундай кимсалар омон қолдилар. Улар Ер узра ловуллаб турган оловдан қочиб, ўзларини Баҳри уммонга урдилар. Тўлқинлар бу одамларни узоқ бир Оролга олиб бориб ташлади. Тоза дил, поккўнгул кишилар бошпана топгани учун бул Оролни одамлар сўнгра "Қутлуғлар ороли" деб атайдиган бўлдилар.

Бироқ Ер юзи зим-зиё эрди. Омон қолганлар бахтисиё эрди. Бечоралар осмонга қараб ҳар кун, ҳар соатда фикру хаёлларида қайта-қайта намоён бўлғучи нарса офтобу зиё эрди. Билган ва қилган ишлари Танҳо Тангрига ва офтобга илтижо эрди. Ул маҳалда қуёшни Меҳр демишлар эрди. Ҳа, чироғларим, Меҳрнинг одамлардан меҳри қайтиб, осмоннинг бир буржида муаллақ тўхтаб қолган эрди. Юрмас, олам бўйлаб айланмас эрди. Шул боис Ер юзида ёруғ кун бўлмас, тун кетидан тун келаверарди. Ой ҳам қаёқларгадур қочиб, яширинган эрди. Оролдаги одамлар осмонга қараб ёлвордилар:

Қаердасиз, Меҳримоҳ,*
Еру осмон чекар оҳ.
Дўзах эрур бу даргоҳ,
Сизсиз мангу қиблагоҳ.
Бўлғайсиз бизга паноҳ,
Еру осмонга ҳамроҳ.

Қани кундузинг, Меҳрим,
Тунда юлдузинг, Меҳрим.
Ёниқ юз-кўзинг, Меҳрим,
Тангримиз ўзинг, Меҳрим.
Олам қоронгу, эвоҳ,
Ҳаво, сув, оғу, эвоҳ.
Тоғу, чўл, ўрмон, гиёҳ,
Инсону, ҳайвон, аро,
Бормикан соғи, эвоҳ.
Барининг бахти қаро,
Барининг дили сиёҳ.
Бари мажруҳу, гумроҳ
Барини еди гуноҳ.
О, Меҳримоҳ, Меҳримоҳ,
Бўлғайсиз тезроқ огоҳ!
Оташ тўла минг ўчоқ

Қараб турган минг қароқ.
Бўрон, елдириш, чақмоқ,
Яшин, мамоқалдироқ,
Қайнаб чиққан минг булоқ,
Сакраб юрган минг ирмоқ.
Бепоен яйлов, ўтлоқ,
Учиб юрган руҳ, арвоҳ,
Пок-покиза бегуноҳ,
Ҳаммасида сиз мутлоқ,
Сиз барчага қиблагоҳ.
Раҳнамосиз ва паноҳ.
Нажотимиз ўзингиз,
Ҳаётимиз ўзингиз!
Тезроқ юз кўрсатингиз!
Порласин юлдузингиз,
Қараб турсин кўзингиз,
Олмашиб тун-кунингиз.
Гир айланиб юрингиз,
Навбат қилиб турунгиз,
Ерга тушиб йулингиз,
Бу буржга ҳам бурунгиз!

Меҳримоҳга ёлвориб бўлгандан сўнг одамлар тиз чўкиб, икки қўлларини юзларига тутиб, танҳо тангрига илтижо қилишга ўтдилар:

Ризқ бирла рўзимни ол, рўшнолик бер,
(Тангрим,
Илтимосу сўзимни ол, рўшнолик бер,
Тангрим.
Керак бўлса ўзимни ол, рўшнолик бер,
Тангрим!
Торикистон бўлди олам, нуристон,
қилгайсен,
Зимистон бўлди олам, баҳористон,
қилгайсен!
Ҳаром-харишларнинг дастидан минг дод,
Улар қилмишидан ҳаммага уёт.
Тиз чўкиб қилгаймиз сенга қасамёд,
Ҳайвоний ҳирслардан бўлурмиз озод.
Йўлдан чиққанларнинг дастидан фарёд,
Эзгу ниятларни қилдилар барбод.
Ота-ўғилларга, она қизга ёт,
Минг марта такрорлаб, айтурмиз
"ҳайҳот!"

* Меҳримоҳ — Шарқ халқларида энг қадимги тангрилардан биридир. Бу афсона Фарб мамлакатларида ҳам тарқалган. Аммо улар Меҳримоҳни Митра деб атаганлар.

Қанча қаттол ўтди, қанчалаб шаддод,
Бироқ ҳаммасидан жолди ёмон от.
Тағин қайта-қайта қилиб, қасамёд,
Айтурмиз: Омон қолган бари асилзот.
Биз ўзга кимсалармиз,

Ўзга авлод,
Инсонлик шаънига келтирмай
иснод,
Меҳнат, садоқатда бўлиб
умрбод,
Минг бор номинг мангу дилимизда
ёд,
Сабр-тоқат ила кўрсатиб сабот,
Бузилган оламни қилурмиз
обод,
Гоки биздан кейин тугилган
зурёд,
Тоза, азиз ерда яшасин
дилшоод...

Танҳо Тангри одамлар нидосига қулоқ солди, қоп-қора булутларни, зулмат пардаларини ёриб, кундуз меҳру-офтоб, кечаларн моҳ-ой яна намоён бўлди. Қаро кўмир бўлиб, қотиб ётган қалин муз қатламлари эриб, яна булоқлар қайнади, яна дарёлар ва ариқлар тулиб оқди, осмондаги оппоқ булутлардан оби-раҳмат ёғди, яна дарахтлар яшил баргга ўранди. Тоғлар, яйловлар кўм-кўк майсалар ила қопланди.

...Зардушт эсон-омон қолган одамларни йиға бошлади. Инграб ётган нимжонлар бошини силаб, қалбига куч-қувват, мадор бағишлади. Ерни қаро-қурум, кўмиру кулдан, турли-туман чиқиндилардан⁴ тозалашга, бундан буёнга тирикчилик тараддудини кўришга уларни чорлади, орол оралаб юриб бонг урди:

Ким уликдур, ким омон,
Балки бор бемор, нимжон,
Бош кўтар, кимда бор жон!
Ётар! Тугади ҳижрон,
Тангридан келди фармон:
Замона доруломон
Аниқ, туну-кун, оқшом,
Оламни қил саранжом!
Сендан булсин Ҳаракат,
Мендан бўлур Баракат.

Туриб, атрофингга боқ,
Моллар юрадур саёқ.
Қўлга ол говрон-таёқ,
Тўплаб яйловларда боқ!
Сендан бўлсин Ҳаракат,
Мендан бўлур Баракат!

Ўрнингдан тур, ҳей, инсон,
Ясаб берайин кетмон.
Ер ҳайдаб, сен эксанг дон,

Бўлардинг бободехқон.
Сендан бўлсин Ҳаракат,
Мендан бўлур Баракат.

Мудраб ётар муздек Ер,
Сўрар сендан "Мадад бер!"
"Меҳринг қўйиб, тўксанг тер,
Зарга қайтгайман мен" дер,

Сендан бўлсин Ҳаракат,
Мендан бўлур Баракат.

Қўлингни бер, ҳей, инсон,
Бирга экайлик биз дон.
Дон бўлсин хирмон-хирмон.
Халойиққа ошу нон,
Сендан бўлсин Ҳаракат,
Мендан бўлур Баракат...

Зардушт гавдаси йирик одам эрди, бўйи-басти бошқа кимсаларникига қараганда бир ярим баравар баланд эрди. Ўзидан узоқни кўрмоқ, йироқдагини тезроқ билиб олмоқ учун фақат ақл-заковат, фаҳм-фаросатгина эмас, балки ўшал Бобокалон Башаршамшоддай тўғри, расо, барваста қадди-қомати ҳам ёрдам берар эрди. Танҳо Тангри ва Ҳурмуз иродаси ила бошига келиб қўнган порлоқ юлдуз қоронғу кечалари эл аро юрганида теварак-атрофига нур сочиб, йўлини ёритиб борар, пана-пастқамларда инграб ётган мажруҳлар юз-кўзига шуъла бўлиб гушар, уларни ўрнидан туришга ундар, тирикчилик қилишга даъват этар эрди.

Ўшал замонларда на бирон бир мусиқа асбоби, на най, на дутору танбур, на гижжак, на уд бор эрди. Бироқ Зардуштнинг нидоси майин ва сокин эсаётган насим ва шабаданинг, хазин ва мунгли бир елнинг қанотида дилкаш, ҳузурбахш куйга айланиб, у бирла аралашиб, омихта бўлиб ўлимга маҳкум одамлар қулоғига бориб етар эрди. Нимжону мажруҳлар мадор-сизликдан юмилиб қолган кузларини оҳиста очиб, бу нидо-чақириқни тинглар эрдилар. Шунда қалбларига яна ҳаёт-мамот, нажот умидлари келиб қўнарди:

Ўрнингдан тур, ҳей Башар,
Ҳаммаёққа бер хабар!
Тўплан, қилурмиз ҳашар,
Дарёлардан сув тошар.
Измингда эрса дарё,
Жаннат бўлади дунё.
Жиловсиз қолса дарё,
Ғорат бўлади дунё.
Сендан бўлсин Ҳаракат,
Мендан бўлур Баракат.
Ўрнингдан тур, ҳей, Башар
Сени кутади Бақар.
Замин темирдан бағтар,

Қўш ҳайдашга чиқ саҳар.
Сендан бўлсин Ҳаракат,
Мендан бўлур Баракат.
Ёрни севсанг тириксен!
Севмай қўйсанг чириксен!
Замин ила бирик сен!
Ўшанда зўр, йириксен!
Сендан бўлсин Ҳаракат,
Мендан бўлур Баракат.
Бошқа ишга илғашма,
Тўғри йўлдан адашма!
Бошқа йўллар жаҳаннам,
Унда топурсен барҳам.

Сендан бўлсин Ҳаракат,
Мендан бўлур Баракат.
Тер тўкиб, қилсанг меҳнат,
Эшитмагйсен миннат.

Меҳнат, бил, нозу ишмат.
Бекорни босур иллат,
Сендан бўлсин Ҳаракат,
Мендан бўлур Баракат

Зардўшт нидосини эшитган кимсалар дилига, ҳатто инграб ётган нимжонлар қалбига ҳаётбахш нафас кириб, бирин-кетин уринларидан қўзғалиб, тура бошладилар, бир ерда тўпландилар. Ушанда кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган улкан ҳашар бўлди, эгасиз қолган дунё тартибга келтирилди.

Сув ўтолмай, қирғоқларидан ошиб-тошиб ётган ариқлар лойқадан тозаланди, вайроналар, чолдеворлар йўқотилиб, янги иморатлар, уйлар бино қилинди, молларга бошпаналар қурилди.

Айтиб қўяйинки, ҳар баҳорда Наврўз сайли кунлари ҳашар ўтказмоқлик ҳам ўша замондан қолган қўтлуг таомилдир. Эҳ-ҳе, халқ хашари туфайли қанча тоғ-тоғ чиқиндилар, ахлатлар, ифлос нарсалар ила тўлиб кетган жойлар покланди, улар йиғиб-йиғиштирилиб, хандақ-чуқурлар, ўралар қазилиб, кўмиб ташланди.

Нега кўмиб ташланди? Ҳозир-ку, биз бирор бир жойда ахлат-чиқинди йиғилиб қолса, ёқиб юборамиз. Ё бўлмаса, тўда-тўда бўлиб, уюм-уюм ётаверади, устида чивин-пашша учиб, ўйнаб юраверади, жин-ажина, алвасти уя қуради. Ҳамма касалликлар ўша ифлос жойлардан чиқади, элга тарқалади.

Нега уларни Зардўшт ёқишга буюрмаган, кўмдириб ташлатган? Олову оташ худомиз, тангримиз бўлган-ку, ахир! Қандай қилиб қўтлугимизни, улуғимизни ҳаром-хариш ила аралаштириб бўлади?! Муқаддаслар ўз йўли ила, ифлосу фалокатлар. наслар, пастлару нокаслар ўз йўли ила. Чироқларим, буни билиб қўйинглар, нақл айтаверай, тинглаб, туйинглар!

Ушанда одамлар Меҳримоҳга, Тангри Таолога ёлвориб, бундан буён, ҳеч қачон гуноҳ қилмаймиз, деб ўз тавба-тазарруларини айтганларида яратган эгам уларга раҳм-шафқат ила қаради. Осмон четидан ўз жамолини кўрсатди. Тангри Таолонинг жамолидан оққан нур еру осмонни ёритди, офтоб бўлиб боқди.

Ушандан буён инсон боласи оташга, унинг нурига, шу нурдан ҳосил бўлган оловга топинадиган бўлди. Одамлар оташпараст бўлди. Тоат-ибодат қилиш учун оташкадалар қурди. Ўша оташкадаларда туну кун, қишин-ёзин олов ёниб турарди. Ҳамма унга бориб, сажда қиларди, мадад сўрарди. Оташкада йўқ

жойларда эса одамлар, қадим аждодларимиз ўз бошларига бирор бир бало ёғрилса, фалокатларга йўлиқсалар, ҳовлиларида ва ёким қишлоқнинг четида улкан олов ёқиб, унга сиғинардилар. Ҳали-ҳали биз ҳам, минг-минг йиллар ўтиб кетган бўлсаям, қийинчиликларга, фалокатларга учрасак, касалликка чалинсак, оловга ялинамиз, топинамиз, жину ажиналардан халос бўлиш учун бошимиз узра ловуллаган олов машғал айлантирамиз, мажруҳ руҳимизни тозалаймиз. Келин олиб келиш учун ҳам машғал ёқиб борамиз, у куёвнинг ҳовлисига киргандаям, отни гулхан теварагида айлантирамиз. Олов балони қувади, танимиз ва гуноҳни ювади...

Эсимда: Агар биз болалардан биронтамиз касал бўлиб қолгудек бўлсак, Нурмомо дарҳол латта-лутталардан машғал ясаб, мойга ботириб, ёқардилар-да, бошимиз узра ловуллатиб қайта-қайта, ғир-ғир айлантирар, шеър тўқиб, афсун ўқиб, жин-ажиналарни қувлардилар:

Алас, куллий балодан халас,
Бадбахт, бу мани қўлим эмас.
Даф бўл, йўқолгин, сассиқ нафас,
Қочақол тез, чиқармайин сас.

Оё, сен кўзийга тушган хас,
Оё, сен шароб сибқорган маст.
Оё, келдинг бизга қилиб қасд,
Даф бўл, тезроқ етказма шикаст!

Белинг синсин, сенинг қарс-қарс,
Бўйининг синсин, сенинг тарс-тарс.
Бадбахт, юзинг куйдирсун алас,
Жазо бўлсин сенга, аччиқ дарс.

Алвастими, жинмисан, йўлбарс,
Ифлос йўлдан илашгандур хас.
Шунча қийнаганинг етар, бас,
Кет-кет, даф бўл, йўқолгин хуллас...

— Момо, Зардўшт қачон ўлган, неча йил яшаган?— Худдн уйқудан уйғонгандек, ҳикоят оғушидан чиқиб, ўрнимиздан кўзғолиб-жонланиб сурардик.

— Зардўшт қачон туғилган?— бир зум ўйланиб қолардилар Нурмомо.— Бу қийиндан-қийин савол. Зардўшт қачон туғилган, қачон дунёдан ўтганини ҳеч ким айтолмайди. Балким ҳалиям тирикдур. Эшитганимизча, Зардўшт осмонга, ҳомийси, ёруғлик тангриси Ҳурмуз ёнига учиб кетган. Тагин нурга айлангану, учиб кетган.

— Нега, момо?

— "Нега?" деб сўрайсизларми? Одамлар одати қурсин! Хулқи атвори қурсин! Одам зоти бу дунёю, у дунё тузалмайди. Энди бу гапларимни қулоқларингга илиб олинглар; у сизларга абадий сабоқ бўлсин!

Одам бошига мушкул иш тушганда тиз чўкиб, қасам ичади, зор-зор йиғлайди, ёлворади, эшаги сувдан ўтдими, тамом-вас-салом... Бунинг устига қуйругида бир оз ёғ битса, бойиса, уни ёвуғига бора кўрманг! Сизни оёғи билан кўрсатади. Оёғи билан кўрсатсаям майлигаку-я, сузангич ҳўкиздай кўкрагингдан сузади, қопоғон итдай оёгингдан қопади... Э, парвардигори олам, шунақа қопоғонлардан, шунақа қалби нопоклардан, лаънати олчоқлардан, на дини бор, на ини бор санғи саёқлардан ўзинг асрағайсен!

Шундоғ, чироқларим, ўшанда, офтоб бир ерда муаллақ тўхтаб қолиб, қоронғулик дунёсида одамлар қирилганда, тириклар, нимжон-лар танҳо Тангридан илтижо қилиб, Меҳриофтобдан нур соч, ёғду соч, деб сўрадилар. Тиз чўкиб, қасам ичдилар. Зардушт юрак-бағрини қон қилиб, уларга ҳақиқат ва тариқат илмидан сабоқ берди, динларга ишонч ва эътиқод уруғини сепди. Оқибатда нима бўлди?

Кўплар бойиб кетди. Кўплар меҳнат қилмай, ўғирлик йўлига ўтдилар, пода-пода молларни, сурик-сурик қўйларни ҳайдаб кетдилар. Ифлослар, мурдорлар кўпайиб кетди: хайвоний, шаҳвоний ҳирсга берилганлар кўпайиб кетди. Яна гуноҳ устига гуноҳ, лаънат устига лаънат ёғилди. Бола ота-онани, ўка акани, сингил опани танимай қўйди. Сенга ким дўст, ким душман айри бўлмай қолди. Қабилаю уруғлар орасида низо устига низо чиқди. Қон тўкилди, кўпдан-кўп бандалар шаҳид ўлди. Эрон ила Турон бир-бирига қарши яна бош кўтарди.

Зардушт дили зардоб бўлди. Ҳарчанд ҳаракат қилиб кўрди, икки элни яктил ва якдил қилиб бириктирайин деди. Бироқ бўлмади, муроду мақсадига етолмади. Бу дунёдан воз кечиб, Балхдаги муқаддас оташкадага бориб, ўзини ловуллаб турган оловга урди.

Бироқ тагин ривоятлар борким, улар бошқача ҳикоят қилур-лар: Бир ерда қўним билмаган, яхши ким, ёмон ким, фарқ қилмаган, на Ватани, на уй-ини бор, на эътиқоди-дини бор, бир дарбадар қаландар Зардушт Балх Оташқадасида ибодат қилиб турганида орқадан келиб, уни улкан гулханга иргитди. Мўътабар зот игвою фитна, ҳасад ва қасос қурбонн бўлди...

Оташдан учқун эрди аслида Зардушт, тагин унга қўшилдию, ёғдуга айланиб, осмону фалакка, танҳо Тангри даргоҳига, Хурмузд ёнига нур бўлиб учиб кетди.

Зардушт элни беҳад севар эрди, мудом одамлар ғамини ер, халойиқ фаровон ва бахтиёр яшасин, дер эрди. Олов ёниб, ёғду

булиб тарқалар экан, оташкада теварагида тўпланган халойиққа қараб, у бундай деди:

Азиз эрди бу даргоҳ,
Шунча йил бўлдим ҳамроҳ.
Энди кетурмен, эяоҳ,
Бироқ, элим, бўл огоҳ:

Қурқма, дев, алвастидан,
Душманларнинг қасдидан.
Йулнинг баланд-пастидан,
Қўрқкил дўст оласидан.
Юраги қаросидан,
Ўлим шунинг дастидан!

Қўрқмагил сув-тошқиндан,
Олов ила ёнгиндан.
Бурон ила тўфондан,
Тўхмат ила бўҳтондан.
Қўрқкил хоин, сотқиндан,
Ўлим шунинг дастидан!
Эл бузади нифоқ,
Урғилар тарқоқ, қочқоқ.
Бирга олчоқ, қуюнчоқ,
Бирга қўрқоқ, қўғирчоқ.
Ёв қўлдан ўйинчоқ,
Ўлим шунинг дастидан.

Бу дунёда билиб қўй,
Ширин-накар истак мўл.
Мафтун қўлур, ҳушёр бўл,
Яхши тинглаб, қулоқ қўй!
Ҳою-ҳавас, шитирос,
Хуруж қилса, йиқиб, бос!
Ифлослардан бўл халос,
Тозаларга қўй ихлос!
Қалбимни қилиб элак,

Зардўштнинг қутлуг қиёфаси-суврати, юз ва кўзлари нур ичра ғира-шира кўринур, шарпаси-ю саси, халойиққа айтаётган сўзлари, овозию уни борган сайин пасайиб, тинур эрди. Бу хил оғир жудоликдан талвасая васвасага тушган халойиқ Оташкададан кўз узмай, нидою илтижо қилур эрди:

Ўтга тушган қўшми сен,
Беҳолу, беҳушми сен.
Ё бир рўё, гушми сен,
Мўътабар Зардўшми сен!
Ё Зардўшту, ё Зардўшт,
Фидойисен, алангтуш!
Сен-сен бизга ҳақиқат,
Сени дермиз биз фақат!

Танлаб, айтурман тилак:
Ақл-идрок, тафаккур,
Биринчи эзгу ният,
Тирик киши тер тўкур,
Қонинг тозалар меҳнат.

Фақирларни қил тавоф,
Бош силамоқ, бил савоб.
Савоб олтиндан қиммат,
Жаҳлни қўй, қил ҳиммат!

Бўлай десанг саломат,
Қидирмагил каромат.
Ўзи келмайди омад,
Ишламасаңг букиб қад.

Юр ёмондан узоқда,
Яхшидан олғил ибрат.
Нодон жони тузоқда,
Гумроҳлик гуноҳ иллат...

Ёнса-да ўтда жисмим,
Балким қоладур исмим.
Гоҳида ёд этурсиз,
Руҳимни шод этурсиз.
Шунда "Лаббай!" дегайман,
Ёнингизга келгаймен.
Сизга омад тилаймен,
Баланд қомат тилаймен.
Эзгу одат тилаймен,
Бахт-саодат тилаймен...

Элга бегона эмас,
Ёки афсона эмас.
Рост эрдинг, дуруст эрдинг,
Инсонга ёр, дўст эрдинг.

Муқаддас Зардўшт эрдинг,
Заминга қуёш эрдинг.
Осмонга тутош эрдинг,
Одамларга бош эрдинг.

Ҳам қароғу қош эрдинг,
 Фақирга йўлдош эрдинг.
 Сабр-ла бардош эрдинг,
 Юракка олов берган
 Муборак оташ эрдинг.
 Юрт учун заҳмат чеккан,
 Буюк жафокаш эрдинг.
 Бизни ташлаб кетмагил,
 Кўзни ёшлаб кетмагил!
 Сен бизга қон-жон бердинг,
 Тупроқ эрдик, обу гил,
 Ё Зардўшту, ё Зардўшт,
 Фидойисен, ялангтўш.
 Сен-сен бизга ҳақиқат,

Сени дермиз биз фақат.
 Қуёшдан учқун эрдинг,
 Тунни қувган кун эрдинг.
 Аммо инсон қўлида,
 Хизматкор, тутқун эрдинг.
 Тутқун эрдинг, ҳур бўлдинг,
 Ёниб яна нур бўлдинг.
 Порлаб турган дур бўлдинг,
 Кўкдаги биллур бўлдинг.
 Ё Зардўшт, ё Зардўшт,
 Фидойисен, ялангтўш.
 Сен-сен бизга ҳақиқат,
 Сени дермиз биз фақат!..

Зардўшт ёғдуга айланиб, осмону фалакка кўтарилиб кет-
 гандан кейин хоину сотқинлар, нифоқчилар, фитначилар,
 игвогарлар, олчоғу қуюнчоқлар унинг ҳикматлар битилган
 китобини, муқаддас "Авосто"ни ҳам ўтга ташладилар.

Китоб ҳам, Зардўштнинг ўзи янглиғ ёнди-ю, ёғду бўлиб,
 кўкка кўтарилди.

Бироқ, бу қутлуг китоб, бу ҳикматлар одамлар юрагидан
 ўрин олган, дилларга жо бўлиб, ёшу қарилар қалбида ёд бўлиб
 қолган эди.

Мана, минг-минг йиллардирки, ўшал муътабар китобдаги
 ҳикматлар, нақллар, афсона ва ривоятлар оғиздан-оғизга кўчиб
 келур, авлоддан-авлодга ўтиб келур.

Мен сизга айтиб берган ривоятлар ҳам ўшал муборак китобдан
 бир шингилдир.

Шингил айтмоқ менга енгилдур, бутун ютмоқ мушкулдур.
 Айтақолай парча, парча. Парча эмас, кичик дебоचा... Нақлларим
 қанчадан-қанча. Етар, айтсам, дунё тургунча...

Йиллар ўтар, асрлар кечар, шоирлару оқинлар неча, бири
 қўйиб, бириси ичар, бири тикиб, бириси бичар. Бироқ тугатолмас
 ичиб ҳам, тугатолмас бичиб-тикиб ҳам. Баъзилари узундан-узоқ,
 оёғингта, бўйнинингта тузоқ, баъзилари ҳисқа ва ихчам. Шунинг
 учун гўзал ва шинам. Барисини дoston қилғайсен, элу юртга
 эҳсон қилғайсен!..

Узилмасин сўзимда арқоқ,
 Узилганлар бўлади тарқоқ.
 Қолганига кейин қайтурмен,
 Ҳаммасини бир-бир айтурмен.

Ҳикмат, китоб ёзилмас дарҳол,
 Минг-минг йиллаб тўқилур мақол...
 Илми йиғ мисқол ва мисқол,
 Қум ичра зар зарраси мисол.

Мсва бермас бир йилда ниҳол,
Томчи-томчи томиб бўлур бол.
Бир чакраси бўлмасин увол,
Бир чакраси топмасин завол!
Ҳикматларга, ўғлим, қулоқ сол!
Мунчоқ каби ярқирай ярқол,

Битта қўймай, топиб, териб ол!
Ҳикмат билган дониш, оқсоқол,
Бил, чироғим, нақл ва эртақ,
Асрларда тўқилган ипак.
Чузилаверар агар йигирсанг,
Хазинадур агарда йигсанг.....

АЙЁМИ КАМПИРМИ, АЙЁР КАМПИР?

Ҳамал, ҳей, келгил ҳамал,
Майсалар қилсин амал!
Офтоб юзингни очтил,
Булутлар қилмай ҳамал!

Ҳамал, ҳей, келгил ҳамал,
Одамлар сенга маҳтал.
Гуллар очилган маҳал,
Баҳор баҳорга таҳал!

Ҳамал, ҳей, келгил ҳамал,
Бўрон турса иш ишқал.

Дов-дарахтлар бўлур кал,
Ниҳоллар майиб ва шал*.

Ҳамал, ҳей, келгил ҳамал,
Қиш тақдирин тез қил ҳал!
Фаслларга сен аввал,
Ҳаммасига бул машғал!

Ҳамал, ҳей, келгил ҳамал,
Гўзаллардан сен гўзал.
Замин гиламу, бахмал,
Тоғу-тош кийган зарҳал...

Бу сатрларни ўсмирлик чоғимда Нурмомо тўқиган қўшиқ асосида қайта битган эдим. Қариганимда Наврўзга бағишлаб ёзган ушбу рисоламга, у ер-бу ерига сал сайқал бериб, қўшиб юборишни лозим кўрдим. Шунга қўшмасам, қаерга қўшаман, ҳозир элимга етказмасам, қачон етказаман?

Эсимда: Ўша пайтлар уруш бошланган йиллар эди, фашистлар Ленинградни қамал қилган, Москва ҳамда Сталинград остоналарига келиб етган дамлар эди. Рўзномаларда Россиянинг изғирин, қақшатқич совуғида жавраб, башараларини латта-лутта билан ўраб олган немис солдатларининг расмларини кўриб, у ерлардан жуда-жуда узоқ юртимизнинг майин, юз-кўзимизни меҳр билан сийпалаб, аллаловчи иқлимига минг бор тасанно ўқигимиз келарди.

Нурмомо мамлакатга фашистлар босиб кирганда, "Уларни Аямажуз юборди" деб бир неча сатрли шеър тўқиган эдилар. Мен ушаларни тўлдириб, давом эттирган эдим. Мана шулардан бирини қоғозга кўчирдим:

Аямажуз-ёлмоғиз,
Бутун бадани оғиз.
Чикса қародур кундуз,
Кўкда қочадур юлдуз,
Сувда қочадур қундуз.

* Шал — шол (Бухоро ўзбеклари шевасида).

Бети қурсин — бадбуруш,
Билгани фақат уруш.
Малъун фашистка ўхшаб
Элга қилади хуруж...

Шу тарзда ҳоказо ва ҳоказо, казо ва казо, шунга ўхшаш ва уйқаш, сўзлар гоҳо сув, гоҳо оғаш, бир-бирига барибир тақовул-туташ, қатор-қатор тизилишурлар, ёндошу йўлдош, сафдошу қўлдош, қўлдошу қардош...

— Одамлар бадхулқ бўлгани сари Аямажуз ҳам баттар ваҳшийлашиб кетди,— дея тушунтирдилар Нурмомо бизга зочак-қўғирчоқ ясаб берар эканлар Наврўз бошланиши олдидан— қадимги замонда Аямажуз оламни ғарот қилишга ер қаъридан чиққану, бироқ одамлар Наврўз сайли ўтказаетганини кўриб, шумлигини эсдан чиқариб, базмга тушиб кетган. Ҳа, чироқларим, шундоқ вақтлар ҳам бўлган. У замонларда Наврўз жуда-жуда қизиқ ўтган-да, ахир. Сайил айни авжига минганида келиб қолиб, азбаройи мафтун-махлиё бўлганидан Аямажуз ўзини тутиб туролмаган, рақсга тушиб кетган. Ҳозиргидек иккита чўп бирла таёқчани дўмбирага тинғир-тинғир урган билан, ва-ҳаҳа, ва-ҳаҳа қилиб, карнай-сурнай чалган билан Наврўз бўптими?

Ў, бўталарим, бўталарим, қаёққа кетди ўша дамлар?! Кўзингни чирт юмиб, "Қани, бир ўша манзарани кўрай" десанг ҳам, тушимда кўрай десанг ҳам кўролмайсан.

Нурмомо шунда тожикча шеърхонликка ўтиб кетардилар:

Биё, кампири кажкафлез,
Ғаҳи пур кун, ғаҳи лаб рез.
Ба ҳаққи қошуқи ҳамқез,
Баҳор омад, баҳор омад...

Мен бу қўшиқни ҳозир сизга айтиб турипман, менга бўлса, ўз вақти-замонида онам билан бибим ўргатганлар. Бир қўлимизда зочак-кампир, бир қўлимизда зочак-чол кўтариб, ҳовлима-ҳовли юриб, "Баҳор омад, баҳор омад" деб хабар қилардик, хайри-эҳсон олардик, хатми-ош қилардик. Наврўз бошланиб кетарди шундан кейин...

Бу тожикча нодир қўшиқни Нурмомодан эшитганимда қўйин дафтаримга ёзиб қўйган эдим. Ўзбекчага ўғирганда бундай бўларди, дейман:

Кел, эй, букри, эгри қўл кампир,
Гоҳо кам-кам, гоҳ лим-лим тўлдир!
Тинимсиз қошиқ ҳаққи билдир,
Баҳор келди, эй, баҳор келди!..

Ҳа, чироқларим, дам товоқ сари, дам оғзинг сари тиним билмай қимирлаб, қатнаб турган қошиқ кимлар елкасига қамчи ва оғир юк бўлиб тушмаган!

Узун қиш бўйи тиниб-тинчимаган бу қошиқ, баҳорга яқин қуриб қолади-ку, ахир кўпгина хонадонларда. Бечораларнинг янги баҳор келишини кутишдан бошқа чораси борми? Янги баҳор янги нажот ва янги умидлар тугдиради. Қозонинг, товогинг, қошигингни тўлдирди.

Қадим замонларда одамлар Наврўз сайли чоғида шароб ҳам ичганлар. Шул боиски, ўша маҳалларда шакар, шарбат, шинни, шароб, ширсут қўйиб дастурхон ясатмоқ таомил бўлган. Дастурхон бошида шам шуъла сочиб турган. Бир чеккага шона тароқ қўйганлар. Сочини яхши таралмаган аёллар дастурхон атрофида ўтиролмаган. Улар қўлига шунда тароқ тутқазганлар. Ўзига оройиш бергандан сўнг даврага кирган.

— Бу нозу-неъматларнинг ҳаммаси яхшику-я,— Нурмомо таъкидлар эдилар,— дастурхонга шароб қўйилгани ёмон одат бўлганда! Аямажузнинг айни муддаоси эрди бу. Одамларга шароб ичтириб, улар бошини айлантирмоқ. Шароб ичтирарди-ю, шум кампир дастурхон тепасига тўпланган жамики кишиларни ёқамаёқа қилиб, уриштириб қочарди. Наврўзи олам бузилиб, қиёматқойим бўларди.

Яхшиямки, кейин юрт мусулмонобод бўлди. Дастурхонга сайил кунлари шароб қўйилмайдиган бўлди. Наврўз кунлари шароб ичишдан эл қутулди. Шариат Наврўз сайлида қадимги оташпарастлардай шароб ичганларни гуноҳкор банда деб билади, халқ улардан ҳазар қилади...

Шаробу-май, иблис ичимлиги, чироқларим, катта бўлганларингда, улғайгачингларда: "Ич, ич!"— дегувчилар кўп бўлади. Лаб ура кўрманг шайтоннинг ҳаром пиёласига! Аямажуз тўлдирган пиёла ул! Ўзи кўринмасаям, иблисларини, элчиларини юбориб турадур, одамларни йўлдан оздирадур...

Нурмомо нафасларини ростлаб олиб, яна шеър тўқирдилар ёки қачонлардир тўқилган шеърларини бизга ўқирдилар:

Офтоб кулиб боқадур,
Ариқ тўлиб оқадур.
Баъзи бир оғамларга
Шароб ичиш ёқадур.
Шароб ичса тутақар,
Ўз дилин, ўзи ёқар.
Эрта ичиб, кеч ичиб,

Индин яна ютоқар.
Гоҳ шам бўлиб қотадур,
Гоҳ гум бўлиб ётадур.
Бир қултум ҳаром учун
Имонини сотадур.
Гоҳ йиқилиб, турадур,
Гандираклаб юродур.

Борар йўлин тополмай
Ўнга, сўлга буродур.
Аридай гўлдирайдур.
Қуш каби чулдирайдур.
Эгаси ташлаб кетган,
Битлиқ итдай увлайдур
Оғзи, бурни кўпиклаб.

Уён-буён қарайдур.
Маст туядай ярайдур*,
Қутурғондай талайдур.
Ҳокимларни ялайдур.
Бундайинлар талайдур.
Охир оқибат бориб,
Жаҳаннамга қулайдур...

— Шундоқ бўталоқларим. Аямажуздай айёр, Аямажуздай маккор йўқ бу оламда, ҳар хил қиёфада кўринадур, одамларни ҳар хил кўйга соладур. Дам сувга, дам ўтга ташлайдур. Шунча ҳай-хуйлашиб қувлайдилар, ҳайдайдилар, сочидан бурайдилар, латта-луттага ўрайдилар. Недирки йўқолса, охурларга, ўраларга, эски гўрларга кўмарлар, бироқ яна қайта-қайта тирилиб ҳар йил баҳор пайти, майсалар кўкарган, гуллар очилганда уясидан чиқаду. Атроф-теваракка ҳамла қиладур, гулларни казон, экин-текинларни пайҳон этиб, юладур. Тўзон ва тўфон вақтларида ушал махлуқни кўрганлар бор, дейдилар билағонлар. Қаро қуюн бўлиб учиб юрар эрмиш, сочлари пахмоқ ва тўзгин, осилиб, белига буралиб, оёқларига ўралиб юрар эрмиш. Аёлларга ўхшар эрмиш. Шул боис уни Алвасти момо, Алхотун деб ҳам атамишлар.

Бул хусусдаям қўшиқлар бордур, одамлар тилида қатор-қатор-дур:

Алхотун алвастидур,
Фалакнинг маст-аластидур.
Одамзоднинг қастидур
Ер-осмон шикастидур.

Алхотун, олғир хотун,
Ваҳима солғир хотун.
Сув бўлиб босғир хотун,
Ўт бўлиб ёнғир хотун.

Сув хотун, султон хотун,
Сояси майдон хотун.

Элни авайлаб ўтса,
Мард ила мардон хотун.

Қув хотун, қинғир хотун,
Аёзи зир-зир хотун.
Қайси кун тинғир хотун.
Ичи-сирти сир хотун.

Ёл хотун, ёлгон хотун,
Емиши ёвгон хотун.
Бир умр тиним билмай,
Сарғардон-сарсон хотун...

Замон-замон оша ёшини яшаб, ошини ошаб, алмисокдан қолиб келаётгани учун бировлар уни Тул момо ҳам деганлар. Совуқ ва изғирин олиб келгани, қор пуркагани, сел ва дўл ёғдиргани учун Муз момо ва Сув момо ҳам деб юритганлар. Шамолдай тизгинсиз изғиб, бўрондай ўкириб-бўкириб, ялло қилиб

*ярайдур — гап туяларнинг жинсий уйғониш даври ҳақида кетади. (Чорвадорлар тили, шевасида шундай сўз бор.)

юргани учун Ялла момо ҳам дейдилар. Алла айтсам, ялла айтсам, тинчирму деб, одамлар шунақа умид қиладурлар. "Ялли момо" қўшиғини айтадурлар.

Айём ожуз ҳам дерлар ул шумни. Ожуз, деб кампири айтадурлар. Билиб қўйинглар, чироқларим. Ул қузғолиб қолгудай бўлса, эл ора камида бир ҳафта изғиб юрадур. Шул боис "Айёми ожуз — кампир кунлари", дейдурлар.

Аямажуз вақти-вақтида Баҳри уммон остидан чиқиб, қорли тоғлар бағрида ҳам яшайдур. Қоп-қоронғу ғорми, ғоратми, гўрми-лаҳатми, кулба ёки ертўла, шумга жой қаҳатму?

Ўша жойдан, ўша ғордан бошланади ҳар сафар дағдағаю гўлгула. Одамлардан Шум момо нечоғлиқ бўлсаямки, йироғу-узоқ, не-не азаматлар, не-не полвонларни тутар, қўйиб йўл узра тузоқ...

АЯМАЖУЗ ВА ҚОРАЁВУЗ, ҚИРҚБИР ШОТИР ВА ЧОРМИРОБ БОТИР...

...Тоғларда қор қатламлари қанчалик уюлганлигини билмоқ учун кетган мироблар, қир ошиб, дара ошиб баланд чўққига кўтарилдилар. Улар тўртовлон эдилар. Бирисини Улуғ деб атардилар, тагин бирисин Тўлуғ. Арслон ва Қалқон деган исми бор эди учинчи ва тўртинчисин.

Ўҳ-қў, қандай гўзал бу гўшаю гулшан, нурда товланган қор шуъласидан ҳаммаёқ равшан.

- Бу тоғ эмас, таянчимиз, қароғимиз-кўзимиз!
- Бу қор эмас, насибамиз ризқимиз ва рўзимиз!
- Қор бўлуғдир — дарёлар тўлуғ!
- Дарёлар тўлуғдур — экинлар бўлуғ!
- Экинлар бўлуғдур — омборлар тўлуғ!
- Омборлар тўлуғдур — эл-юртимиз тўқ!

Тўртовлон узаро шу зайл мулоқотда эканлар, кўк юзини булут ўраб кела бошлади, чўққиларни қўққисдан туман қоплади, ҳора соя ётди. Тўрт мироб келган йўлини йўқотди. Улар пай-паслаб, пастга тушмоқ учун бирор-бир йўл излар эканлар, рўпараларида бесўнақай, даҳшатли ва таҳликалн куланка қад кўтарди, тимтик қотди. Гўё уларни уйқую-ғафлатдан уйғотди. Тоғлар оралиғидан қўпол ва дағал шарпа эшитилди, гўё тошлар тешилди:

Ҳали қиш чиқмасдан, бунча бемаҳал,
Қадам қўйдинг тоққа ва ёким ажал
Ҳайдаб келмиш сени, беидрок инсон,
Мана, керак бўлса, ол, сенга эҳсон!

Тўрт миробнинг оёғи остида музлаб ётган қор катламлари тарс-тарс ёрилиб, парча-парча бўлиб бузилиб, бир-бирларидан узилиб, пастга нураб, қулай бошлашди.

Қуюқ туман орасидан яна ўша дўрриқ ва йўгон — бесунақай заҳарханда овози-саси чиқди:

Ўзим борардим-ку, бунча шошурсен,
Тоғдан девор қилдим, ундан ошурсен.
Қул бўл менга, инсон, ошингни ерсен,
Итоат қилмасанг бошингни ерсен!

Мироблар қўлларига қилич ва қалқон олдилар, кўланка сари ўқтолдилар. Бироқ қилич ҳеч кимга тегмасди ва ҳатто туман бўлиб бурқсаган ҳавониям кесмасди. Аммо ҳамон ўша дағал ва дўрриқ, қўрқинчли, ваҳимали овоз эшитиларди:

Дерсиз мени шум кампир — ожиз,
Лек эмасмен ҳеч қачон ёлғиз.
Атрофимда қирқ бир югурдак,
Қирқ бир шотур, қирқ битта айғоқ.
Бари ботур, бари довиорақ,
Кундуз уйғоқ, тунлари уйғоқ...

Мироблар юзларига совуқ сув сепилгандай сесканиб, рўпараларида ким турганини англаб олдилар:

Билдик, билдик, Аямажуз сен,
Ёвузсену, бироқ ожузсен.
Энди сени бундан излармиз,
Тоғиб олиб, сўнг бўғизлармиз...

Аямажуз яна пўписи, яна заҳарханда қилди:

Онамнинг тўнғичимен,
Қозоннинг қирғичимен.
Қиличнинг тир-учимен,
Чопғучи, қирғучимен.
Дўл бўлиб ётғучимен,
Чақиндай ёнғучимен.
Гулдуракдан кучлимен,
Ваҳима солғучимен,
Оламни олғучимен.

На уйим бор ва на элатим,
Шамол отим, довул қанотим.
Ҳеч ким менга кела олмас бас,
Бирор ёқдан эшитилса сас.
Ўша соат ва ўша нафас,
Келгиндини излаб топулмади.
Олов пуркаб уни ёқурмен,
Яҳоб пуркаб муз қотурурмен...

Гоҳо қунаб, қаҳ-қаҳ урурмен,
Баъзида сув, ё ўт бўлурмен.
Гоҳо газабга лиқ тўлурмен,
На сўлурмену, на ўлурмен...

Аямажуз бу қоядан у қояга сакраб-сакраб, бутун вужуди
ила титраб ва титраб, тиш ва жағлари қалтираб-қалтираб,
миробларга дуқ-пўписа қиларди ҳамон қақшаб:

Истасам ер осмон ила қопишур,
Аҳли инсон, ҳайвон қоврилиб, пишур,
Олам буткул куйиб бўлур тап-тақир,
На тоғ қолур, на бог қолур ва на қир.
Вайрон бўлиб фалак аслига қайтур,
На сув қолур, на ер қолур ва на нур.
Танҳо тухум қўйсанг бир бурчагига,
У бурчакдан қараб турсанг, кўринур.

Шу топ мироблар ҳолсизланиб, бушашган қўлларидан қилич
ила қалқонлари тушди Чийиллаб, изғирин турди, қор тўзғиб,
кўзларни тўлғизди, шамол хуштак чалди, тўртовлон қоядай
қаққайиб, яна тимтик қотиб қолди.

Нурмомо ҳамишаги одатларига кўра, ҳикояни шеър у ашъорга,
шеър у ашъорни қўшиққа айлантириб юбордилар:

...Ҳали-ҳали ўша чўққилар бордир. Эгилмайин, тимтик ҳолда
қотиб қолгандур. Ҳамон букилмай, қад кўтариб турадур. Атроф
теваракни сергак бўлиб кузатадур, кўрадур. "Посбон чўққи" ва
"Чорчўққи" деб ҳамма айтадур. "Чормироб" ҳам дерлар. Гоҳи-
гоҳида "Чорминор" ҳам дерлар. "Чорминор" эмас, "Чормироб"
аслида. Қадим-қадимда элу-юрт учун оби ҳаёт қидириб борган,
қурбон бўлган тўрт мироб ўшал чўққи, ўшал қоядур.

Улардан кейин ҳам неча-неча мироблар сув излаб, қор
қалинми ёки саёз ётганини билмоқ истаб, ўша тоғларга
кўтарилганлар. Булардек тўртовлон эмас, юзлаб ва минглаб
бўлганлар. Бироқ, улар қани? Улар ҳам Аямажузнинг совуқ
нафасига учраб, музлаб, тош ва қоя бўлиб қотиб қолганму?

Тоғларда қизил ранг қоялар бор, қизил ранг тупроқлар бор.
Дарёлар сувиям гоҳи-гоҳида қизил қон қўшилгандай бўлиб,
оқаду. Бу ўша қутлуг мироблар қонидур. Шул боис "Улуг
ато" дерлар, "Қутлуг ато" дерлар, "Қалқон ато" дерлар, "Арслон
ато" дерлар. Бу номлар мангу ўчмас, эл дилидан асло кўчмас...

Эшитдингизларми, чироғларим, Аямажуз шундайин шум, шун-
дайин баттол, эри ундан ҳам баттар, одамхўр, қаттол. Бечора-
ларга озор беришдур қилмиши, уй ва туй талашу эл-юрт
бузишдур юмиши. Наврўзимиз, ризқу-рўзимиз, молу-қолимиз ҳар

йил, ҳар баҳор, улар дастидан бўлур пайқону-поймол. Шул боисдан азал-азалдан Аямажуз эрига Қароёвуз ном бердилар. Ойдин кунлар, ёрқин тунлар ўғриси деб билдилар. Қароюрак, ёвузният кишилар бул қароқчига дастёр, тайёрга айёр эрдилар. Чигирткадай ёпирилиб элга, текин томоқ ердилар. Барбод бўлур эрди гул сайлимиз улар дастидан. Ҳеч ким келолмасди шум шотирлар бастидан, кечаю кундуз юрсаям орқасию қастидан, юз карра, минг карра қийлагар эрди улар, қаттоки ажинаю алвастидан...

Қаерда яшар бой ила савдогар, қаерда юпуну-камбағал, ким латтаю жанда кияр, ким кимхобу зарҳал. Қайси уйда бор жонону гўзал, ҳовли босмоқ керак қай маҳал. Қайси жойда бўлгуси тўй, қайси яйловда семиздур йилқи-қўй. Қайси элда бор низо, қайси эл иноқ. Қайси эл тарқоғу, қайси эл иттифоқ...

Теварак-атрофда яшаган ҳар одам қиёфаси, афти-ангор андозаси, эл аро овозаси, очикми, ёпиқми дарвозаси, уйларда неча эшик бор, неча туйнук, неча тирқиш-тешик бор. Неча бола туғилимиш элда, тебраниб турадиган неча бешик бор...

Ҳидлар эрди, тинглар эрди қирқ бир бурун ва қирқ бир қулоқ, ютмоқ истар барчани бир шум кампир ялмоғиз ила қирқ бир ғаламус томоқ. Қароёвуз қароқчию, қирқ шотур-айғоқ...

Элга от қўюрлар, бошланур қиёмат-қойим, бир-икки эмас, ҳамиша, доим. Бири йиртқиш бургуту, бири қоп-қора булут, урҳо-уру, сурҳо-сур, унисин йиқиту, бунисин тут, бирин ямлаб, бирин ют...

МИНГ БИР ЛОЛА — ҚИЛАДИ НОЛА

Лола одам билан бирга эгизак туғилган, чироғларим. Табаррук гул ул, бу баҳордан у баҳорга қадар соғинар уни кўнгул. Қадим ота-боболардан қолмиш таомил, кўклам фасли Лола сайли ўтади ҳар йил. Боринг, бўталарим, тоғлар бағрида, булоқлар бошида ўтмоқда тагин сайил...

Йўлда бирдан тўзон-тўполон кўтарилди, аммо қандай тез келган бўлса, шунчалик тез тинди. Момақалдиروق гулдираб, чақмоқ ялтираб-ялтираб, ўтиб кетди. Сўнгра сел қуйди. Биз, болалар, дарахт остларига, пана-пастқам жойларга ўзимизни урдик. Лекин катта ёшли, соқол-мўйловли одамлар бош кийимларини ва кўйлаklarини ечиб ташлаб, ёлғиз иштонда ўзларини қуйишлайётган сел остига олдилар... "Оби-раҳмат, оби-раҳмат!" қичқирарди улар гўдаклар сингари, севиниб, "Келинлар, болалар оби-раҳматга чўмилинлар. Сизга бахт ва омад ёр бўлади,

бошингизга барака ёғилади, чопинглар, баракаю-бахтдан қурук қолманглар!"

Оби-рахматга чўмилганлар орасида Султонбобо ҳам бор эди. Ўзида йўқ ҳурраму шод эди. Оппоқ соч-соқолидан оби-рахмат томчилари ҳамон томиб турар экан, йўл-йўлакай, дўмбира чертиб, қўшиқ тўқирди:

Тоғ бағридан ўйнаб чиқар шалола,
Қип-қизил чаманзор иккала қирғоқ.
Қояларни тешиб чиққандур лола,
Адирларда мавж уради қизғалдоқ.

Баланд чўққиларда яшнаб қизғалдоқ,
Томлар тепасида ёнар қизғалдоқ.
Алвон либос киймиш атроф, ҳаммаёқ,
Кел, э, наврўз чорлар, келақол ўртоқ!

Султонбобо тўқайзорга, Зарафшон бўйига қайрилди, кўм-кўк майсалар аро, илдам қадам ташлаб борар экан, қўшиқ оҳангини ўзгартириб, ўз юришига мослаштириб яна дўмбира черта кетди:

"Сен кимсану, мен кимман?"
Ўтиб кетди Аҳриман.
Ёғадур оби-рахмат,
Тилло, биллурдан қиммат.
Қурбонликка қўйинг сўй,
Бошлансин тантана, тўй!
Қозонларда пишар бўй,
Дўстлар бўлинг рўбарўй!

Ялтираб ўтди чақмоқ,
Ёмғир ёғ, ўймоқ-ўймоқ.
Намда йўғрилиб тупроқ,
Майсага тўлсин қумлоқ.

Қайсиси ўт, қайси гул,
Бинафша ёки сумбул.
Зарпечакми, бойчечак,
Сомса қилсакми, бичак.

Бойчечакни изи бор,
Яшнаб турган кўзи бор.
Ер қаттиқми ё юмшоқ,
Тош кесар илдизи бор.

Кундуздай ойдин кеча,
Сана, ўйнаган, неча?
Гуллар гули бойчечак,
Чаккангта тоқ келинчак!
Ўйноқлайди қўзичоқ,
Кишнаб келади тойчоқ.
Мен ҳам чиқариб чарчоқ,
Гул терай қучоқ-қучоқ.

Ўнг ёққа қайрилиб боқ,
Сул ёққа қайрилиб боқ.
Яшнаб кетипти ўтлоқ,
Яйраб юрайлик ўртоқ!

Эҳ, нақадар тотли ва сўлим дамлар бу! Еру осмон, тўрт томон далаю қир, тўқаю тақир нурга юғрилиб, куйга тўлиб кетгандай. Майин эсаётган еллар қанотида яна қандайдир сеҳрли куйлар учиб келиб, бахши дўмбирасининг жаранги ила қўшилиб, унга ҳамоҳанг, омихта булиб эшитилаётгандай. Ҳа, ростдан ҳам бу куй, бу қўшиқ қаёқдан, замин қаъриданми ёки фалак

бағриданми? Балким мозийдан садодур, аждодлар руҳи бераётган сазодур. Балким дарё ёқасидаги ҳу, анови мажнунтолар тагидан кўтарилаётган нидодур, икки ёш юрак бир-бирига шайдодур:

Қани, қулоқ беринг:

Ҳай ёр-ёру, ҳай ёр-ёр,
Қутлуқ айёмга алёр.
Қувнаб айтайлик гулёр,
Баҳор бизга мангу ёр.

Ҳай ёр-ёру, ҳай ёр-ёр,
Ғанимат кўрмоқ дийдор.
Учрашганлар бахтиёр,
Учрашмаган беқарор...

Ҳай-ҳай ёру, ҳай-ҳай ёр,
Сенга булибмен хуштор.
Ёрилмасин, кўнглим тор,
Дардимни қилай изҳор.

Ҳай-ҳай ёру, ҳай ёр-ёр,
Қилма ишқимни инкор.
Чертма, узилмасин тор,
Созлаб чалолсанг—дутор.

Ҳай-ҳай ёру, ҳай ёр-ёр,
Гулга тулипти диёр.
Узма бекордан-бекор,
Узилган гул бўлур хор.

Ҳай-ҳай ёру, ҳай ёр-ёр,
Кетмай тур, зинҳор, баҳор!
Ҳар субҳидам, ҳар наҳор,
Қулогингга гапим бор!..

Султонбобога эргашиб, унинг сеҳрли дўмбираси куйлари ва қўшиқларини тинглаб борардик. Осмондан қушлар овози қуюлди. Беихтиёр кўкка тикилдик. Кўклам даракчилари турналар узоқ-узоқлардан, жануб ёқлардан қатор-қатор бўлиб, секин-аста, шошилмай учиб келишар, шодон қўшиқлар айтишар, бир-бирларига жўр, ҳамоҳанг куйлашар эди.

Султонбобо турналарга бир қараб олди-да, яна куйлашга тушди:

Турналар қурей-қурей,
Тўрғай чулдир-чулдерей.
Қайда сўқмоқ, йўлдурей,
Оёқ ости гулдурей.

Турна қатор тузурей,
Ўрдак каби сузурей.
Қўшиғи "қурей-қурей"
Тингласанг кўп ҳузурей.

Турналар қурей-қурей,
Ётма, ўрнингдан турей.
Енгил ел эсодурей,
Қув, кетидан югурей.

Турналар гурри-гурей,
Қайта бориб қўнурей.
Қўзлар ўтдай ёнурей,
Қанотлари қўнгурей.

Турналар қурей-қурей,
Кўчган эди бултурей,
Ҳаво гулдур-гулдурей,
Донга даланг тўлурей.

Турналар арқон-арқон,
Кўкракларидур қалқон.
Ёв учраганда чаққон,
Чўқиб қилурлар талқон.
Турналар қурей-қурей,
Қув кетидан югурей...

Дарё бўйидаги Наврӯз тепа (ҳозир Абумуслим тепаси) тагига етиб борганимизни билмай қолибмиз. Бу ерда ҳам қозонларда ҳалимаю-ҳалиса ва шурво қайнар, сомса-бугирсоқ пишарди. Турли-туман ширинликлар ва қуғирчоқлар сотиларди. Бизга ўхшаган ёш-яланг болалар хилма-хил рангга бўялган тухум уриштирарди. Мовий осмонда варраклар шох ташлаб ўйнарди.

Эсимда: Султонбобо уларга узоқ-узоқ термулиб, сўнгра қўшиқ тўқиб, бизга ўргатган эди:

Бодваррагим, бодваррак,
Осмондан бергил дарак.
Булутлардан ўтармен,
Бўлиб ўссам довюрак...

Бодваррагим, бодваррак,
Қанотинг қогоз-мургак.
Шамолларни кесиб ўт,
Суякларинг темирдак.

Бодваррагим, бодваррак,
Эмассен менга эрмак.
Парвоз қил, билиб келгил,
Қайдан чиқар гулдирак.

Бодваррагим, бодваррак,
Тилаймен сендан тилак.
Осмон сирий билиб қайт,
Ҳушёр бўлиб ва сергак.

Султонбобо бизни Қайнар булоқ бошига олиб ўтди. "Юринг, болалар, Сизларга париларни курсатаман" деди. Дарҳақиқат, у ерда бир тўда қиз болалар қий-чув солиб ўйнашар, қўлларидаги кўзани сув ила тўлдириб, булоққа термулиб, қўшиқ айтишарди:

...Ҳам онамсан, ҳам отам,
Роз айтгани келдим мен.
Ўтган йиллар айтувдим,
Боз айтгани келдим мен.
Сенга ҳамоҳанг бўлиб,
Соз чертгани келдим мен.
Сув бошида Сулаймон,
Сендан мадад тилайман.
Қайдан келди шум юлмон,
Қайга қочди минг ғилмон?..

Бегона кишилар қадами овозини эшитиб, қизлар ҳурккан қўшлар сингари гуриллаб, ўринларидан турдилар, кийик каби безовта бўлиб, сергакланиб, қочишга ҳозирланиб, дам бу ёққа, дам у ёққа юрдилар.

Эссиз, эссиз ва минг афсуским, шундай қизгин йиғин бузилди. Афсусланганимизни Султонбобо сезиб: "Сизларга бу париларнинг қўшиғидан ҳам яхшироғини айтиб бераман",— деди-да, қизларга ҳалақит бермаслик учун бизни тепаликнинг бошқа томонига бошлаб ўтди.

Бу ерда дарё бўйида катта-катта харсангтошлар бир-бирига

қалашиб ётарди. Ҳар биримиз битта тошни эгаллаб, унга миндик-да, оёқларимизни оқаётган сувга узатиб, яхшилаб ўрнашиб олдик.

Биз ўз жой-жойимизни топганга қадар, Султонбобо думбира торларини чертиб-чертиб созлади, бир оз сукунатдан сўнг ривоят айтишга киришиб кетди:

...Вақти замонида бу ерлар жуда обод бўлган. Сал нарида, ҳув анави Шаҳри вайрон аталмиш харобалар ўрнида Барбар деган қалъаи азим бўлган дейди ота-боболар.

Юртимизда энг катта Лола сайли қадим-қадимдан ҳамиша ўша ерда ўтган. Қалъанинг теварак-атрофи қип-қизил қизғалдоғу-лола билан қопланган. Дейдиларки, бу кўҳна қалъани Аямажуз ва унинг эри Қораёвуз Қароқчи ва Қирқ яроқчи — шотурлар бузган.

Ўша топда, улар ёпирилган чоғда Лола сайли ўтиб турарди. Дарё бўйида қирқ қиз ҳозиргидек сувдан бахт сўрарди. Шунақа одату удум бўлган аждоқларимизда. Баҳорда булоқда қайнаган ва ё ким дарёдан оққан сувдан бахту иқбол сўраб, фол очганлар. Мавж урган тўлқинларга, ойнадек сувга термулиб, муъжиза қидирганлар, келажак кунлари ойдинми ёки қоронгулигини билмоқ истаб сувга сир айтганлар, сувдан мадад сўраганлар.

Ўша қизлар қўшиғини авлодлар ҳозирга қадар айтиб келадилар, мана, болаларим, эшитинг:

Булоқ бошида қирқ қиз,
Лаблари худди қирмиз.
Фариштами ё юлдуз,
Билиб бўлмайди ҳаргиз.

Булоқ ойнадай тиниқ,
Такрор-такрор қарайман.
Наҳотки, бахтим синиқ,
Ёрим кутарми интиқ?

Киприкларинг тийра-тиғ,
Худди ўқланган милтиғ.
Насиб қилар чимилдиғ,
Курпа-тушагингни йиғ!

Сувда сузади ўрдак,
Кўкда учади ўрдак.
Ерга йулиқмоқ учун,
Йигитга керак юрак.

Дўппи кияйми, телпак,
Қўшиқ айтайми, эртақ?
Вафосиз ёр ишқида,
Бўлмасанг бунча тентақ?

Осмонни юлдузиман,
Булоқни шўх кўзиман.
Фариштани ўзиман,
Элимни ҳур қизиман...

Лола сайлига тоғлар оша қалдирғочлар ҳам учиб келар экан. Шунда қизлар осмонга термулиб, қалдирғочларга қараб қўшиқ айтишар экан:

Қалдирғоч бизга қардош,
Қаноти қизларга қош.
Аёзга бериб бардош,
Олиб келади қуёш.
Яхши кунингда йўлдош,
Ёмон кунингда йўлдош.

Сойдан учган қалдирғоч,
Тоғдан ўтган қалдирғоч.
Қанот қоққан қалдирғоч,
Менга боққан қалдирғоч.
Элчимисан ё тилмоч?

Қуёш нурунгни тез соч!
Булут уйинга тез қоч!
Баҳор қучоғингни оч!
Ҳайайлик ёзиб қулоч,
Қувнайлик кериб қулоч.
Ўзинг асли чиройли,

Қалам қошли, сунбул соч.
Кокилингми, ёки тож.
Ёринг бўлиб қиройи,
Бирга учайин дойим,
Бормикан шунга илож?..

Лола сайли авжга минган пайт эди. Қизлар уйин-кулгу, улан айтиш ила банд эди. Осмондан тушдим, ердан чиқдим, булоқ бошида қаро ёвуз қароқчию, қирқ яроқчи пайдо бўлди. Солиб, шовқин-сурон, пастга, булоқ томон, тоғдан қояларни қулатиб, харсангтошларни юмалата бошлади. Сўнгра ўзлари сакраб-сакраб учиб, қиз бечораларни қучиб, уларнинг буйин ва гарданларига сиртмоқ отдилар, ҳаммасини банди қилиб, отларига ортдилар.

Булоқдан ўзига толе тилаган бояқишларни ғорга олиб бориб, Аямажуз оёғи остига отдилар.

Аямажузнинг бундай гўзалларни кўришга кўзи, улар ила сўзлашга сўзи йўқ эди. Дилида: "Қароқчилару яроқчиларга ҳам насиб қилмасин булар",— деди: Сўнгра букорди: "Яланғочлаб, ҳаммасини қояларга боғлаб, осинглар!.. Сўнгра қайтиб яна элатга, қолганларни босинглар!.."

Ботур-ботурлигини қилур, шотур шотурлигини. Худди ўша замон, қайда бошу, қайда оёқ, қизлар кўрди тоғда ўзини, йўқотибон эси бирла ҳушини, ёпиб шаҳло кўзини... Тоғда ўсган минглаб туп лола, ғам-андуҳдан эзилиб, гоҳ ўнгга, гоҳ сўлга эгилиб, бошлади нола...

Олис-олислардан, қайси томондан, қочиб аждаҳодан, илондан, золимлардан, ёмондан, минган отларини қистаб ва қичаб, нур сочар қанотларига баҳор опичлаб, ҳорғин учиб келар эрди гала-гала қалдирғоч, балким чанқагандур, балким қорин оч...

Кўрдиларки, қояларда қизлар-яланғоч, кериб шиддат ила қанот ва қулоч, отилдилар тошдек шотирлар сари, қўрқишиб қуён сингари қочдилар улар бари. Қалдирғочлар дам занжир бўлиб тизилишарди, дам улкан бир муштдай тўп бўлиб йиғилишарди, сўнгра яна қайтиб, сафларин узишарди. Бигиз қилиб тумшуқларин ҳар бири, қароқчи-яроқчилар кўзига тикишарди. Аямажуз қараб турарди ғор ёқасидан, кўзлари чиқай, деб ўз косасидан...

Билдики, ночордур шотурлар ҳоли, тариқча қолмади мадор-мажоли, тиши йўқ оғзини қилиб дарвоза, бутун кучин йиғиб, кучаниб тоза, изғирин пуркай кетди, муз пуркай кетди. Бир эмас, икки эмас, юз пуркай кетди. Қора аёз тизилаб, изғирин ҳам ғизилаб тезда нишонга етди. Қалдирғочлар қочдилар тўзғиб ҳар томон, қизлар қалтирашди, жавраб, қочиб тандан қон.

Сўнгра улар музлаб қолди, қалдирғочлар ҳам. Лолалар қадди букилди, ғамдан булди ҳам. Қайроқдек қотди шунда барчаси, ҳатто тошга илдиз ўтган тоғнинг арчаси...

"Қирққиз қоя" дерлар, "Қалдирғоч қоя", "Минг бир лола" дерлар ул чўққиларни. Йиғлаб-нолиш қилар улар, эслар неларни. Ҳар қояда бир қиз топди мангу-қўнимни, бироқ ҳеч ким равшан-аниқ кўролмас уни, на кундузи бор бу тоғнинг, на кечаси, туни. Қояларга гоҳ оқ булут либос, қора булут ўрар уларни нохос. Шарму ҳаё азал одамга мерос, яланғоч бўлгандан қолади ихлос. Ўша-ўша қадим замондан буён, "Минг бир лола" бирла, "Қалдирғоч қоя" ва "Қирққиз қоя" қўшни-ҳамсоя; биров-бировга таянч, ҳимоя.

Йўқ, бўталоқларим, улар тош ва муз бўлиб қотган бўлсаларда, тирикдурлар, халқ ғами ила нафас оладурлар, тоғларга тезроқ кўклам келишини, бу жойларга юртдошлари қадам ранжида қилишини қиш бўйи орзиқиб, соғиниб, қўмсаб кутадилар, гоҳи-гоҳида жонланиб, ўринларидан қўзғолиб қоладурлар ва яна тез кўздан ғойиб буладурлар. Кўрган курадур, кўролмаган кўз йириб, бармоқ сўрадур. Ҳаммагаям насиб қилавермас бу асилзода зотлар ёруғ сиймоси, қутлуқ назари. Нолойиқлардан ҳазар қиладурлар улар. Кимгаким кўриш насиб этса, ўшал одам назарқарда бўладур, иши ўнгидан келадур, йўлида ҳамниша омад ёр бўлиб, бахт йўлайдур.

Улар ўшал мўътабар мироблар ва қутлуғ қизлар ҳаракатга келиб, одамлар кўзи олдига фақатгина намоён бўлиб қолмай, аҳён-аҳён овоз чиқариб сўйлайдурлар, секингина хиргойи қилиб, севган қўшиқларини куйлайдурлар. Айтмабмидим, ул қўшиқларни сизларга?

Ҳа, чироқларим, ҳар баҳор кириши олдидан ўшал мўътабар мироблар ва қутлуғ қизлар тоғ ёнбағрига бориб, қўшиқ айтганлар, баҳорни соғинган кўнгул дардини изҳор қилиб қайтганлар. Ана ўша қўшиқ гарчи мироблар қояга айланиб қолган бўлсаларда, ҳар кўклам арафасида тошлардан чиққан садодай, тирилган одам бошидан чиққан сазодай эшитилур ва енгилгина эсан еллар, ҳур-ҳур шамоллар қанотида элларга етиб борур, дилларга етиб борур. Мана ўшал қўшиқ, эшитинг, бўталоқларим:

Тоғлар усти муз ва қор,
Ер мудрайди бемадор.
Эл кутади оч-наҳор,
Ҳамма сенга интизор.
Қачон бўлурсен бедор,
Қачон келурсен, баҳор?

Кўклам кўнгли сахий, кенг,
Ер ила осмонга тенг.
Кучоқ очиб, ёйиб енг,
"Қани, тезроқ келгил!" — денг.
Қишнинг қўйни, уйи тор,
Қачон келурсен, баҳор?

Ухлаб ётган жононсен,
Томирда оққан қонсен!
Чарчаб ётган, деҳқонсен,
Ҳам боғбонсен, чўпонсен.
Уйғонмасанг эл ночор,
Қачон келурсен, баҳор.

Қайнар булоқлар қайда?
Яшнар ўтлоқлар қайда?
Қўзи, улоқлар қайда?
Кишнар тойчоқлар қайда?

Тўлиб-тошиб, сервиқор,
Тезроқ келгайсен, баҳор!
Сенга асирдур дилим,
Сўзламакка лол тилим.
Юрагим тилим-тилим,
Азизгинам, севгилим,
Қўришайлик тез дийдор,
Қачон келурсен, баҳор?

Севгимга бўлиб иқрор,
Билдирай такрор-такрор.
Фақат қилмагил инкор,
Кел, жонгинам, кел, дилдор,
Кутар дилим беқарор.
Қачон бўлурсен бедор?
Қачон келурсен, баҳор?

Гулдай гўзал юртим бор,
Азалдан сенга хуштор,
Мудом жамолинга зор,
Келавер такрор-такрор.
Бирга чертайлик дутор,
Бирга айтайлик ёр-ёр.
Қачон келурсен баҳор,
Қачон бўлурсен бедор?

Э, нимасини сўрайсиз, чироқларим, бу барака байтларга, қўш-қўш сатрларга, қутлуғ қўшиқларга қулоқ берган, муътабар мироблар чертаётган дўмбираларнинг сеҳрли оҳангларини эшитган, тоғда уюм-уюм бўлиб ётган қор қатламлари, муз қатламлари эрибгина қолмай, қоя тошлар ҳам симобдай эриб, сувга айланар экан.

Шундан сўнг тоғ ёнбағирларидан, чўққи тошлар остидан отилиб, қайнаб чиқаётган булоқлар ёнига тепа қоялар орасидан ирмоқлар келиб, қўшилиб оқар экан. Қўшилганлар дарё бўлиб, тағин бўлиниб, тармоқ бўлиб, далалар, боғу бўстонлар сари чопар экан, бепоеъ водийлар ва ҳатто чулу биёбонлар ҳам чеккасига гул тақар экан.

Бундан хабар топган, бундай гулшанни кўрган шум Аяма-жузнинг юрак-бағри гоҳ муздек қотар, гоҳ ўтда қоврилиб, ёнар, туюқар экан...

СУСАМБИЛ САЙЛИ

Султон бахши "Минг бир лола" бирла "Қирққизқоя" ва "Галақалдирғоч" ривоятини тугатар экан, "Дўмбира торларига

шикаст етмадимикин" деб уларни синчиклаб кўрди, сўнгра авайлаб, юмшоқ майсалар устига қўйди.

Биз болалар тоқатимиз тоқ бўлиб, нақл давомига муштоқ бўлиб, Султон бободан сўрадик: "Қирқта қизу гала қалдирғоч ва минг бир лола тошга айланди-ю, яна Аямажуз омон қолди. Қораёвуз қароқчи-ю, унинг қирқ яроқчиси ва айғоқчиси омон қолди. Нега бундоғ бўлди? Наҳот бу шумоёқ, қора тайёқларга бирор кимса бас келолмаса?

Султон бахши дарёга энгашиб, қайта-қайта муздек сув ҳовучлаб, юз-кўзларини ювди, кейин ундан бир хўплам ичди-да, деди:

Бу ҳақда бор ривоят, қилур эрдим ҳикоят,
Аммо-лекин Нурмомо, яхши билади ғоят.
Мен ҳам бир оз билурмен, гоҳ ҳикоя қилурмен,
Бироқ, Нурмомо шоир, эртак айтишга моҳир...

...Оқшом Нурмомони ўраб-қуршаб олдик. Тун бўйи нақл тинглаб, ширин-шакар шарбат ичдик, мисоли болдек, кеча тонгга уланиб, роса чарчадик, толдик:

...Шаҳри Барбар эрди пойтахт Туронга,
Шаҳри Ҳайбар эса — қўшни Эронга.
Икки юрт ўхшарди қайнар вулқонга,
Бири-бировини чайқарди қонга.
Икки шоҳ талашиб, мудом тахту-тож,
Талаб қилишарди бож ила хирож.
Халойиқ яшарди қашшоғу-муҳтож,
Юрти нотинч бўлса, шундоқ, на илож.
Барбаршоҳнинг ганҳо қизи бор эди,
Яшнаб турган бир гулу-гулзор эди.
Гўзаллигин таърифи минг қулоққа,
Етиб борди узоқлардан узоққа.
Ҳайбаршоҳдан элчи келди ногихон
Кетларида сарпо-сеп карвон-карвон.
Элчимидур, синчимидур, совчилар?
Балким улар айғоқчилар, овчилар?
Совчи иши илтимос, илтижодур,
Бироқ булар кўзи жуда бежодур.
Карвонбоши сўзга кирди дўғ ила
Кафтда турган аланга-ю чўғ ила.
Қайда қолди қалбга оста қўл солиб,
Рози қилмоқ ётиқ йўл-йўруғ ила.
Зимдан назар ташлар вазмиң Барбаршоҳ,
Сесканди-ю, сўнг сўзга кирди ногоҳ.
"Нега кўзалар ало, навкарлар нечун"
Оё ният бошқа, дилида ёшурун.
Қўлтиқ аро тутиб нечун қурол-тош,

Нечун қилич таққанлар сизга йўлдош,
Бу не қилиқ, не сўз, не иддаодур,
Наҳот мол менга мақсад-муддаодур.
Бойлик десанг, ҳеч кимдан қолишмасмен,
Танҳо қизим олтинга олишмасмен.
Узоқ тортишувдан не наф қилурмен,
Жосусларни бундан тез даф қилурмен...

Барбаршоҳ қовоғини уйуқ, кўзини юмуқ, алқисса, авзои-овозини бузуқ кўриб, Шаҳри Ҳайбар элчилари ўша заҳотиёқ изларига қайтдилар ва зудлик ила Эронга етиб, Туронда бўлган қангомаларни ўз шаҳаншоҳларига айтдилар.

Шоҳ дарғазаб бўлди, дили қаҳр ила тўлди, майда-чуйда юмушни қўйиб, катта қўшин тўплаб, Турон мамлакатига ҳужум қилиш тараддудини кўрди. Ўртада уруш бўлажagini билиб, шоҳнинг ўғли Шопур ташвиш тортди. Турон маликаси Меҳрбону ҳақида ўйлай-ўйлай, ғам-ғуссаси янада ортди. Отаси ёнига бориб, сўз қотди.

Яхши сўз-ла йилон чиқур инидан,
Ёмон сўз-ла пичоқ чиқур қинидан.
Жаҳл қилган ажрар оға-инидан,
Виждонию, имони ва динидан.
Ғазабноклар юртга олов ёғдурур,
Ёр-дўст эмас, минг-минглаб ёв ортдурур.
Ақл билган синдирур шайтон белин,
Бириктирур жумлаю жаҳон элин.
Қўшин тортмоқ, айтинг падар, не ҳожат?!
Яхши дўстни душман қилурмиз фақат...

Бироқ Ҳайбаршоҳ ўғлига қулоқ солмади, илтимосу илтижосини инobatга олмади.

Шунда Шопур қўшинлардан олдин ўзи Турон сари йўл олмоқ тараддудига тушди.

Бироқ бормоқ учун йўл йироқ-узоқ,
Ота ҳукми оёққа занжир-тузоқ.
Туш кўрарди Шопур такрор ва такрор,
Меҳрбону ишқига ул гирифтор.

...Тоғ ён бағрида қайнарбулоқнинг зилол сувига термулиб утирар экан, Шопур кўзи олдида ваҳимали манзара намоён бўлди:

Шоҳ пур — қадимий форси тилида Шоҳ ўғли демакдир.

Сув остида бир Оқ тулпор қуш қанотларини кенг ёйиб, тўлқинлар ила уларни ювиб ва чайиб, олд оёқлари ила оқимни узиб, орт оёқлари ила юзиб ва сузиб, савлату салобат тукиб келарди. Олтин эгар узра оппоқ баданида ёпқа оқ ҳарир кўйлаги титраб-титраб, бошида елвагай шойи рўмолчаси ҳилпираб, биллур нақшли тожи шуъла сочиб-ялтираб, қирқ кокили елкасида тўлғониб, секин-аста йўртиб келаётган оқ тулпорнинг дам у ёғига, дам бу ёғига оғиб, бир паризод йўртиб борарди.

Шопур учун бу нурафшон сиймо кўпдан бери таниш, юрагига яқин, гўё азалдан-азал азиз эди. Сусамбил маликаси Меҳрбону сув остида сайр қилиб юрар эрди.

Авваллари ҳам Шопур шу хил тушлар кўрар, у чоғларда ўзи ҳам оқ тулпор миниб, малика ила ёнма-ён ёндошиб, жилов ушлашиб ширин-ширин мулоқотлашиб, сайр қилишарди. Бу унинг қалбига завқ-шавқ, ҳузур-ҳаловат бағишлар, юраги Турон сари талпинарди. Энди-чи? Машғум туш бу! Ечилмас жумбоқ, мушкул юмуш бу.

Шопур туш кўриб уйғонар экан, ҳўпиқиб, энтиқиб қолди: қаёқдандир пайдо бўлиб қолган, тулаб, жуни ва ёли тўкилиб кетган қора қирчанғи от Оқ тулпорга қараб югурди, унга ҳамла қилди, орқасига тушиб, думини ғажиди. Хунук кишнади. Афтидан, айниди, алжиди. Оқ тулпор олдига ўтиб, кўндаланг турди-да, унинг йўлини тўсди. Кейин узайиб-узайиб бўйига ўсди, даҳшатли қора девга айланди-ю, маликани от устидан чангаллаб, кўтариб олди. Қўлтиғи остига қистириб, ғойиб бўлди. Оқ тулпор эса ё ўлди, ё сув остига қочиб, қаёнларга бориб тўхтади, кўнди...

Ўша кеча Турон маликаси Меҳрбону ҳам худди шундай туш кўрди. Сайр қилиб юрганида Оқ тулпорга айнан ўша қора, тулос, қирчанғи ҳамла қилди. Маликанинг ўзини эса ўша Шопур кўрган даҳшатли дев, чангаллаб, эгар устидан тортиб олди-да, қўлтиғи остига уриб, қочди.

Бу мудҳиш манзарани қайта-қайта эслар экан, Меҳрбону таҳликага тушди. Шаҳри Ҳайбарга, Шопур номига хат ёзиб, хабарчи кабутар жўнатди.

...Ҳайбаршоҳ баджаҳл ва қонхўр саркардаларидан бири Шаддодни чақириб, Туронга юбориладиган лашкарга бош бўлишини буюрди:

Қарам қилиб, ўжар Турон элини,
Келтиргайсен Эронга тез келишни.
Минбад билиб қўйсин менинг кучимни,
Синдиргайсен ганимларнинг белини.

Шаддод таъзим қилиб, саройдан чиқди ва дарҳол ишга киришди:

Қўшин йиғди бир йил улкан ва буюк,
Қурол-аслаҳалар минг туяга юк.
Шаддод қовоқлари юмрилган, уюқ,
Яроғлар зарбидан титрар еру-қўк.

Отаси рухсат этмаса-да, Шопур ҳам қўшинга яширинча эргашди.

Фотиҳа сўраб кукдаги юлдузидан
Ниқоб тутди кўзи бирла юзига.
Ахир, кўниб, отасининг сўзига
Мағрур ва зўр, озод Турон элини
Қарам қилмоқ бўлди енгиб, ўзига.

Турон эли Наврўз сайли бошлаш тараддудида эди. Эрондан катта қўшин чиқиб, Турон чегарасида тўплангани тўғрисида Шаҳри Барбарга элчи кабутар қанотида хабар етиб келди.

Барбаршоҳ вазир-вузароларини, сарой доноларини йиғиб, машварат тутди, улардан муносиб жавоб кутди:

"Ёвни сарҳадда тўхтатинглар, йўқса эл бадбахт бўлур",— деди бир вазир.

"Фалокатни қайтармоқ йўли жанжалу мунозара эмас, музокараю муросадур",— деб эътироз билдирди иккинчи вазир.

Охирги сўз Барбаршоҳнинг ўнг қўл ва сўл қўл вазирларига қолди. Уларнинг бири шоҳнинг ўнг қўл ёғида, иккинчиси сўл қўл ёғида ўтирар ва шу боис навбатма-навбат, кези келганда, бош вазир вазифасини бажаришарди.

Биринчисини Жоҳил вазир, иккинчисини Оқил вазир дердилар. Жоҳил вазир титраб-титраб, ғазаб ила сўзга кирди:

Ғанимнинг адаби қилич ва қалқон,
Муддаомиз: қонга-қону, жонга-жон.
Қон тўкиб улғайган, билинглар, инсон,
Бунингламаган нодондан нодон.
Душман чигирткадай ёприлса бизга,
Қараб ўтирсак биз чўккалаб, тизза.
Ё фол очайликми қараб юлдузга,
Ундан ўлмоқ афзал, тупуриб юзга...

Орага узоқ сукунат чўкди. Сўнгра вазминлик ила, шошмай, тутоқмай-куймай, Оқил вазир сўзга кирди:

Қўрққанга чўп қўш кўринур,
Бир бўлса-да беш кўринур.
Ботирга зўр бўш кўринур,
Полвон тенгту тўш кўринур.
Номардлар олдин мушт урур,
Қўрқмаслар сокин иш кўрур,
Бузоқ сомонга югурур,
Қўрқоқ қаёғна югурур?
Яхши келса, дийдаи нур,
Ёмон келса, қаншарга ур!

Яхши бўлса, қилур ҳузур,
Ёмон бўлса, ур-гўрга сур!
Яхши келса, эл-эш бўлур,
Қардош бўлур ва хеш бўлур.
Ёмон бўлса, наврўз бузар,
Наврўз бузган ўзи тўзар.
Ул кимсадан олам безар,
Кимки буни билар, сезар.
Дала кезар ва қир кезар,
Гуллар экар, юртин безар.

Барбаршоҳ жуда хафақон, аммо сокин ва бардам эрди.
Рангги-руйида, ҳаракатларида қўрқинч, ваҳимага тушиш аломат-
лари кўринмасди. Диққат ила қараган кишида унинг кўзларида
қатъият ва шижоат барқ уриб турганини сезарди. Салобат ила
у саркардаларга мурожаат қилди:

Сарҳаддан ўтказманг ёприлган ёвни,
Ботирлар минингиз тулпор бедовни!
Қилич-ла қаршиланг шикорми, овми,
Олиб қўлингизга алпон ёловни!
Душман кўриб қочсин сиз беаёвни,
Алпу-азамату, қалқону говни?
Қўрқоқ кимсаларни ер азал бури
Ёки қазилмишдур ёнида гўри.
Уйда ётганларнинг қурийди шўри,
Элга бахт келтирур ботир гурури,
Мардларга тожу тахт, қалбларнинг тўри!

Оқил вазир яна маслаҳат берди:

—Ҳазрат, гапларингиз бариси гўғри,
Бошин олмоқ керак келганда ўғри.
Бироқ бизга мерос азал мураса,
Эллар мункиганда бўлмақлик осо...
Бир-бирин тингламиш Исо ва Мусо...
Қаро бахт боиси урушу, низо,
Толенинг калити иноқлик, ризо,
Азал ҳақиқат бу, эмас илтижо.
Тангри ўзи чекмиш бу ҳақда имзо,
Унга қулоқ солур шоҳми ё гадо...

Барбаршоҳ адолатпарвар, аслида кўнгли тинчликка мойил
киши эрди. Оқил вазир маслаҳати унга маъқул тушди, халойиққа
қараб буйруқ берди:

Ёмонга жоиздур ҳамиша жазо,
Жафо қилгон кимса топадур жафо.

Вафо қилгон эса топадур вафо.
Шаҳид қонин тўқмоқ жиноят, гуноҳ,
Тажаввуз қилгоннинг охиридур воҳ.
Иззату муруваат, бил, раддибало,
Жанжал қўзғонлар майиб, мубтало...
Қани, биродарлар, сайил бошлангиз,
Агар душман келса, кўзин ёшлангиз!..

...Қўшин етди тез шаҳри Барбар сари,
Бироқ ўтолмади дарёдан нари.
Ҳамма сайил қилмоқ ила банд эди,
Ёшу қари бахтиёр, хурсанд эди.
Тепа ёнбағрида ёнарди гулхан,
Зарафшон қирғоғи лоладан гулшан.
Гулхан атрофида тўққиз дошқозон,
Лолазор ораси — тўққиз дастурхон.
Авжига минибдур рақс ва қарсак,
Ўйинга тушибдур ҳатто тош-кесак.
Шопур бунӣ кўриб тек қотиб қолди,
Қалбида қайнаган шубҳа йўқолди.
Сайлгоҳ эрди улкан Шаҳри Барбар,
Ҳайрат ичра қолди аҳли Ҳайбар.

Шаҳзоданинг кўнглида раҳм-шафқат ўйнаб турганини кўриб
ва сезиб, бундай ҳолатдан жеркиниб-безиб, Шаддод саркарда
унга насиҳат қилишга ўтди:

Қутлуг билмоқ зарур оталар ақлин,
Ё эшитмабсен қадимийлар нақлин:
Тамошо кўрники, замона зўрники,
Ким бош кўтарса, ўшал очиқ гўрники!

Туронликлар ўзларини отлиқ навкарлар ўраб олганини кўриб,
уларни эгардан тушишга, туз-намак тотишга таклиф қилдилар.

Ёзиб, нозу-несмат тўла дастурхон,
Қанду новот, қандолату, сомса, нон
Дедиларки, қани, дўстлар, марҳамат,
Қалқон ва қилични қўйинглар фақат!
Кутар сизни, қаранг, ранго-ранг овқат,
Келинг, кўнгул очинг, нечун сиз диққат?

Бу зайл ҳурмат ва мулозиматга Шопур қойил, бунчалик
иззат-ҳурмат учун халойиққа шафқат қилишга мойил эрди.
Бироқ бундан Шаддод норози эрди, ўзи хону, ўзи бек, ўзи
қози эрди.

Яна берди у Шопурга маслаҳат, маслаҳат эмасдур, панду
насиҳат:

Нечун қўйдик бу элга биз от,
Асрларким, бу юрт бизгадур ёт.
Ишкамбадан ҳеч бир гўшт бўлмас,
Туронлидан ҳеч бир дўст бўлмас.
Қарам эркан, бўйни этик, хам,
Итоаткор, мазлум ва ҳарам.
Таслим қилмай орқага қайтсак,
Тиринамасми юракни алам.

Шопур Шаддодга жавоб қилди:

Ёйилганда сизга дастурхон,
Нечук керак қилич ва қалқон.
Бир уруғдан таралган инсон,
Нечук урай ўзимга тикон!
Нонкўр бўлсак, гуноҳ ва уёт,
Истардимки, бизга бўлса ёт,
Ўчу қасос, аразу ғараз.
Кошки эди якдил ва бир тан,
Ташкил топса ягона ватан.
Тақсир, шуни қилинг бир фараз!
Битта нонни кўрардик баҳам.
Бахт топарди Эрон, Турон ҳам,
Бир-бирига қилса лутф-карам.
Истардимки, келиб шундай он,
Бириксайди элат ва уруғ,
Ирқу миллат, кичикми, улуг.
Яхлит бўлиб, жумлаю жаҳон,
Қайта туғиларди бу олам.

Бу сўзларни эшитиб, навкарларнинг кўнгли ёғдай эриди.
Улар саркардага бўйсунмай сафдан узилдилар, отдан тушиб,
улкан дастурхон теваарагида тизилдилар. Нозу нсъматлардан
тотиб, бир зум ёнбошлаб ётиб, сўнгра халойиққа, ўйин-кулгуга
қўшилдилар, жангтоҳдан кўра сайилтоҳни афзал билдилар.

Ана шу хил, ана шу зайли, кечаю-кундузи қайнади, қувнади
Гули сурх сайли...

...Лашкарсиз саркарда нимага қодир,
Бўлса ҳамки ул Рустаму, Баҳодир.
Шаддод орзу қилмиш жангтоҳлар қайда,
Гўша бўлди унга кичкина чодир.

Ҳамма хурсанд, ҳамма шод эрди. Фақат Шаддод бедору бедод
эрди. Яшириниб, якка бир чодир ичра, тиниб-тинчимасди у
сира. Бежо пирпиратиб киприкларин, сузиб кўзларин, сир тутиб

ниятларин, сўзларин, нималарнидур пичирлаб ва шивирлаб ўқирди, балким, макру ҳийла тузоғини тўқирди...

Бирдан ногора, карнай, сурнай овозлари янграб, Шаддоднинг хаёлини бузди, тез орада бу оҳангги жарчининг ҳайҳириғи-чақириғи узди, Шаддод унга қулоқ солиб, кўзларини дам юмиб, дам сузди:

Одамлар-у, одамлар,
Боғда битган бодомлар.
"Эшитмадим", деманглар,
Эшитганлар жилманглар.
Кеча-кундуз баробар,
Бири-биридан сарвар.
Баҳордан келди хабар,
Тайёр бўл Шаҳри Барбар!
Малик чўл деган қирда;
Тошдай қотган тақирда,
Бўлар эрта кўпкари,
Кимнинг бўлса тулпори,
Ғиркўхми ё Бойчибар,
Яғринига ур эгар!
Ёки жийрон, саман от,
Қорабайир-қирқ қанот.
Чопқирми ёки йўрға,

Ўйнашур ким ўзурға.
Эй, оломон қулоқ ос,
Қилма ҳаргиз боса-бос!
Бўлиб кел гуррос-гуррос,
Тўда-тўда, гулдирос.
Бўлсанг агар сен одам,
Босиб кел дадил қадам.
Мардона бўл ва бардам,
Биринг-бирингга ҳамдам!
Қисқаси бўлур улоқ,
Тер оқур булоқ-булоқ...
"Мен азамат" деганлар,
Фақаг полов еганлар,
Кўкдан кўлдуз узганлар,
Девлар уйин бузганлар.
Йўлга чиқсинлар тезроқ,
Яқин эмас, чўл узоқ...

Шаддод юраги жизз этиб кетди, бир қора ният дилига келиб етди. Навкар кийимини кийиб, эрталаб йўлга чиқди. Юзида ниқоб, кўзида ниқоб, азбаройи куюнчоғликдан дили бирла асаби хуноб. Ва лекин бир ерга йиғиб ақлу ҳушини, овламоқчи бўлди давлат ҳушини. Шиддат ила отини кўпкари сари бурди, улоқ олмоқ бўлиб, ўзини тўдага урди. Чавандозлар сакрар эрди қий-чувлаб, уловни тақимга босиб ҳуй ҳўйлаб. Бири солим отар, бириси тортар, бириси боради қочганини қувлаб...

Адир устинда турар Барбаршоҳ. Ниқоб кийган Шопур унга меҳмон ва ҳамроҳ. Икковлон бахтиёр, хурсанду шодон, қомат эгик, бир ёққа қиё қайтмиш буйину гардон, томоша қилардилар улоқни мириқиб обдан.

Бировлар йиқилди, кимлар боши ёрилди. Ва яна бировлар тупроқ ила қорилди. Ҳамма ёқни қоплади тузон-чанг, одамлар кўрарди бир-бирин аранг.

Шаддод ўйлади: "Энди вақт етди. Барбаршоҳ чодирини тузон бекитди. Ишга киришайин, фурсат ўтказмай, бу ердан кетол-масмен ишим битказмай!"

Шаддод тиқилинч одам тўдалари ичра оралаб, дам буёғига, дам уёғига мўралаб-пойлаб, чодир ёнига бориб етди-ю, ўшанда тимтик қотди, Шопурни кўзлаб, ёйдан ўқ отди.

Бироқ, паҳлавон бир Турон навкари Шопурни ўз дев қомати ила тўсди. Бояқиш полвон шу он йиқилди-ю, қон қусди. Чодир ёнида соқчи бўлиб турган эрон навкари эса хиёл ўтказмай, ўша маҳал Шаддодни қулатди.

Ҳамма ташвишга тушди, ҳамма саросима: "Бу ўзи нима? Сайл чоғида, ўқ узган ёвуз ким-а?"

Барбаршоҳ ҳайрон эрди, Шопур ҳам ҳайрон эрди.

"Бу не бебахтлик бўлди. Бир зум орасинда икковлон ўлди? Не касофатдур, не фалокат?"

"Касофат эрмас бу, балким шарофат!"— сўзлаб келарди чодир сари кашкул таққан қаландар.

— Бир баттол ва қаттол қони тўкилди, бироқ бу жирканч қон тоза қон ила ювилди",— тушунтирар эрди жанда кийган қаландар юзига фотиҳа тортиб.

"Бири ҳаром унинг, бири ҳалолдур. Бири балчиқ каби сассиқ ва қаро, бири лола янглиғ алвону олдур. Биридан қизил гул битар, анбар ҳиди халққа ҳузур-наф, биридан униб чиқар қўланса шумғиё-алаф"— хулоса қиларди узун кулоҳ кийган, тасбеҳларин силаб турган қаландар...

Барбаршоҳнинг кўнгли бирмунча тинчиб вазир-вузароларини атрофига тўплаб, Наврўз маъракасининг навбатдаги ақидалари — расм-русумларини бажо келтиришга киришди. Бу ақидаларга кўра Оташкада майдонида сайил ўтказилиши олдидан Сусамбилнинг чекка ёғида, ертўла ҳужрада истиқомат қилувчи юрт донишманди, обдан қариб қолганлиги сабабли ибодатхонани тарк этиб, мазористонда макон қурган мубоди-мубод ҳузурига бориб, уни зиёрат қилиш жоиз эди. Иди наврўзни бошлаш учун қутлуг зотдан фотиҳа олиш зарур эди. Барбаршоҳ ўшаёққа, донишманд кулбаси сари йўл олди.

Суворилар қадим урф-одатларига кўра, ўз отларини муқаддас қадамжодан анча нарида қолдириб, мазорбошига пиёда келдилар.

Азбаройи қартайиб қолганидан гавдаси нозиклашиб, кичрайиб кетган, ўскин соч-соқоллари қордай оқарган, худди шундай оппоқ бўздан кўйлак ва енглари кенг ва узун жома кийган чол мутолаага ғарқ эди. У ҳатто бошини сал кўтариб, ўз атрофига назар ҳам солмасди.

Барбаршоҳ ақидага, ота-боболар удумига риоя қилиб, юрт улуғи ёнига худди болалар сингари югуриб бориб, таъзим қилиб, тиз чўкди. Ергача бош эгиб ўтирар экан, ёши улуғнинг не дейишини кутди.

Донишманд ўз қаршисида махсус тахтага ўрнатилган китобдан кўзини олди-да ўнг қўлини кўтариб, Барбаршоҳнинг бошини силади, пичирлаб, нималарнидир ўқиди. Тахтача устида турган чарм муқовали улкан ёстиқдай китобни озод кўтарди, бир неча марта қайта-қайта ўлиб, шаҳаншоҳга узатди ва овозига қандайдир бир сирли оҳанг бериб, оҳиста-оҳиста, жумлаларни бўлиб-бўлиб, ҳар бир сўзга алоҳида урғу бериб, оқиндай куйлади:

Ҳикматлар китоби қутлуқ "Авасто"
Еру осмон аро ягона, танҳо.
Булоқ суви янглиғ тиниқ, мусаффо,
Тангрининг қалбидан чиққан сўз нидо.
Одам Ато тинглаб ва Момо Ҳаво,
Барча умматлардан қилмиш илтижо,
"Авасто" ҳикматин этгил дилга жо!
Тангри амри ила айланмиш ато.
Олам сир-асрори акс этган даҳо
На ибтидо бор унда, на интиҳо.
Бепоен уммондир, қуримас дарё.
Туну кун ўқурсен, бўлмайди адо.
Варақ-варақ очиб, гоҳо ва гоҳо,
Нигоҳ ташлаб турсанг, разм солсанг ҳатто.
Тангри ҳаққи айтгум, қилмассан хато.
Танинг шифо тоғур, дардларинг даво.
Ҳар бир каломиди сеҳрли наво.
Улугми, кичикми, баробар раво.
Бирор кимса йўқдур бўлса бепарво.
Кимки ишонмаса, авора, расво.
Олам хикматларин қилмушдир иншо,
Тангри танҳо ўзи чекмушдир имзо...
Ўчиш не, сўниш не билмасдан асло.
Дилларда нур бўлиб порлар "Авасто"

Барбаршоҳ юрт доноси икки қўллаб ушлаб турган муқаддас "Авасто"ни такрор-такрор ўпди. Сўнгра юз ўгирмай, тескари қайрилмай икки қўлини кўксига қўйиб, таъзим қилгани ҳолда орқага тисарилар экан, хужрадан чиқди. Мозористондан қайтишиб яна отларга миниб олдидан мулозимат ила Барбаршоҳ меҳмонларни ва сарой аҳлини Сусамбил қалъасига, зиёфатга, базми жамшидга чорлади.

Каъбан Зардушт деб аталмиш Сусамбил оташкадаси атрофида, сайилгоҳ майдонда гулханлар ёқилди. Қалъанинг етти дарвозаси олдида соқчилар сафи кучайтирилди. Оташкада остоналарида ҳам дубулға кийган, қўлларида қалқон ва найза ушлаган яғриндор азаматлар пайдо бўлди.

Оташкададан унча узоқ бўлмаган тоғ тепалигидан карнай, сурнай, ногора овозлари янграб эшитила бошлади. Халойиқ

Сусамбил майдонига дарёдай оқиб келарди. Улар орасида ясанган-тусанган оёнлар, зодагонлар ажралиб туришарди.

Оқ либос кийган мубодлар ва қоҳинлар майдондаги чарсиллаб ёниб турган улкан гулханга ва чор атрофдаги тош учоқларда ловуллаётган оловга бирин-кетин қўй қўйруғи булакларини ташлаб чиқдилар. Сўнгра хушбўй зайтун мойи сепдилар, кейин кафтларини кенг очиб, афсун ва дуо ўқишга киришдилар.

Оташга тикилиб, пичирлаб, нималар тўқиётган ва нималар ўқиётган эркан улар? Балким одамларга эзгу тилаклар, дастурхонга барака, ноз-неъматлар, бепоён далаларга мўл-кўл ҳосил, ўтлоқ ва яйловларга тўкин-сочинлик, қурғоқчилик келса, қийинчиликлар туғилиб қолгудек бўлса, улўсга сабр-тоқат, султон ва оёнларга инсофу адолат сўраётгандурлар Тангри Таолодан.

Яна бир неча қоҳинлар майдон сари бетўхтов ёпирилиб келаётган кишиларни қарши олиб, уларнинг юз ва кўзларига аввал сув ва ун сепардилар. Кейин улкан гулхан атрофидан айланиб ўтишни уларга имо-ишора ила буюрардилар.

Шу зайлда гуноҳлардан тозаланиб, покиза бўлган кимсалар сайилда қатнашмоқ, бир-бирлари ила суҳбатлашмоқ, муомала қилмоқ ҳуқуқига эга бўлишарди.

Тез орада майдон одамлар билан лиқ тўлди, савдо-сотиқ авж олди. Тождор хўрозлар, чамбар шохли қўтос ва қўчқорлар ва икки оғизли илон, аждаҳолар... Булар сайилга биринчи бор келаётган болаларни ҳайратга солар, мафтуну маҳлиё қилиб қўярдики, улар ҳатто хилма-хил ширинликларга, қанду қўрс, нишолда-ҳолваларга ҳам унчалик назар ташламас эдилар.

Майдон чеккасидаги жангоҳда хўроз ва қўчқорлар уруши қизиб кетган. эди. Шу ердаги ясси тепалик устида, махсус майдонда болалар ишти отиб уриштирар, катталар мароқ билан томоша қилар эди*.

ОЛТИ ОҚИН МУШОИРАСИ

Оташкада яқинида неча-неча асрларни кўрган улкан тут дарахтлари тагида, кўм-кўк майсалар устига тўшалган рангдор гиламлар устида олти оқин чордана қуриб ўтиришар ва қўлларидаги дўмбира торларини созлашар эди. Улар бугун учраётганлари йўқ. Ҳар йил Наврўз сайлида ушбу тутлар остида мушоира-мусобақа ўтади. Ва Шошқин оқин, Босқин оқин,

* — Мерганлик ўйинининг турларидан бири — ишти ўйини ҳозир йўқолиб кетди. Эски "сарқитларни" ўзида кўпроқ сақлаб қолган бизнинг қишлоқда бу ўйин яқин-яқинга қадар бор эди. Болалик кезларимизда мусобақа қилиб, терлаб-пишиб ўйнардик, чиниқардик. (Муаллиф)

Тошқин оқин, Сокин оқин, Ёлқин оқин, Ёрқин оқин ўтиришиб
ёвуқ-яқин, неларнидир қилиб талқин ёнадурлар, чақмоқ-чақин,
ҳар биттаси оташ, учқун:

Олти оқин олишар,
Айтишувда толишар.
Бириси ўзиб кетса,
Бешовлони қолишар...
Бири ҳижжалаб сўзлар,
Бириси йиғлаб, бўзлар.
Бири маст-аласт куйлар,
Айримлари нолишар.

Бири дарёдай тошар,
Қирғоқларидан ошар,
Бири тойчоқдай шошар.
Боз қозиғин топишар.
Бир зум тўхташни билмай,
Басма-басга чопишар.
Дўмбиранинг торларин.
Қайси куйга солишар:

ШОШҚИН ОҚИН:

Кўклам ёйилган гилам,
Ҳамма дамдан сўлим дам.
Ҳавоси танга малҳам.
Дилдан қочар ғам-алам.

Ариқ шарақлаб оқур.
Оҳанги дилга ёқур.
Тоғу тош, саҳрою чўл,
Чеккасига гул тоқур.

Қушлар чуғурлашади,
Бир-бирин қувлашади.
Майсалар шивирлашиб,
Оҳиста сўйлашади.

Шабнам баргда, кукатда,
Дириллар қайта-қайта.

Тинмай эсади насим,
Ер юзи ҳаракатда.

Учаётган дуд эмас,
Ер терлаб олур нафас.
Парчаланиб эрийди —
Нур остида муз қафас.

Уйингда ўйнар кўклам.
Тўйингда ўйнар кўклам.
Ҳаммаёқ гўзал, кўркам.
Қувнар, яшнайдиган ўлкам.

Келди Наврўзи олам,
Тасвирга ожиз қалам.
Минг бир қўшиқ тўқисам,
Барибир ҳаммаси кам...

БОСҚИН ОҚИН:

Дилларда эзгу тилак,
Экинги ўссин минг куртак.
Қўшилур қаторинга,
Бир кун кўтариб кўкрак.

Бирга, беришиб кўмак,
Экинги тол билан терак.
Меваси йўқ демангиз,
Бино қурганда керак.

Эксанг агар қайроғоч,
Ўрмонинга бўлур тож.
Мажнунтол юртинга соч,
Тез ўсар ёйиб қулоч.

Кўркам дарахтдир гужум,
Шохлари гужум-гужум.
Барглари дидир лак-лак,
Чатишганда чакалак.

Тут эксанг ривқи-рўзинг,
Онанинг, отанинг ва ўзинг.
Қозонда ошинг, тузинг,
Тунда ёруғ юлдузинг.

Дилларда эзгу тилак,
Илдиз отсин минг куртак.
Куртак мисли ёш юрак,
Кўтарсин қомат, кўкрак!

ТОШҚИН ОҚИН:

Инсон оламга меҳмон,
Умр унга бир эҳсон.
Ҳозир азиз бўлмаса,
Иzzат топади қачон?

Етим-есир, ногирон,
Асра, бўлмасин қирон.
Одам уруги қутлуг,
Қадрла, топиб имкон.

Йиқилганда узат қўл,
Бир майизни қирққа бўл!
Оч қолганга бергил нон,
Керак бўлса бергил жон!

Дема одамни одам,
Бўлмаса ҳамроҳ, ҳамдам.
Етим турган гўшага,
Назар солмас дам-бадам.

Есир тангри бандаси,
Азиз кулгу, хандаси.
Юракларни эзмасин,
Йиглаб чиқарган саси.

Ногиронлар интизор,
Ёрдам қўлин чузиб бор.
Ноласини кутмагил,
Чақирмасдан ўзинг бор!

ЁЛҚИН ОҚИН:

Ҳар замоннинг зайли бор,
Ҳар одамнинг майли бор.
Олам битта бўлса ҳам,
Ҳар элнинг ўз сайли бор.

Чавандоз отин қичар,
Этик ила сув кечар.
Диллар дилдан сув ичар,
Бир-бирига бахт бичар.

Қош ораси айридур,
Йўли йўқлар дайидур,
Адашганга йўл кўрсат,
Қутлуг иш хайрлидур.

Дуо гунони ейду,
Садага балони ейду,
Икки дунёси қора,
Кимки иғвони дейду.

Ҳей, қайдасиз ўғлонлар,
Эл-юртга қўриқбонлар!
Саркардалар, сарбонлар,
Сизни кутар қарвонлар!

Ҳар замоннинг зайли бор,
Ҳар кўнгилнинг майли бор.
Ҳар сафар кўрсанг дийдор,
Кетар дилингдан ғубор.

ЁРҚИН ОҚИН:

Ким шоҳ, ким ўткунчидур,
Кимга ким қўрқинчлидур.
Асрлар зина янглиғ,
Бу дунё ўткунчидур.

Уммон қолур, тоғ қолур,
Яхши эккан боғ қолур.
Ёмон юрган йўлларда,
Қон аралаш доғ қолур.

Бирлашмаган тоқ бўлур,
Танҳо-ю тарқоқ бўлур.
Қўл беришган кимсалар,
Йўлдошу ўртоқ бўлур.

Бекорлик чуқур жардур,
Ҳаракат кони зардур.
Ўлим ҳақ-муқаррардур,
Бироқ қўрқиш зарардур.

Нур эмиб усар ниҳол,
Тер тўккан топар камол.
Айниб қолар ҳатто бол,
Эсиб турмаса шамол.

Ўсма кетар, қош қолур,
Дарё оқур, тош қолур.
Чидам ва бардош қолур,
Ҳикмат билган бош қолур...

муздек совуқ кунгилларни эритдию элитди, тундек қоронғу дилларга сув эмас, нур сепди.

Тахти равонда савлат тўкиб ўтирган, зарбоф либосли, ёқут нақшдор тожи нур сочиб турган Султон, кўзларини ярим юмиб, ярим очиб, бош чайқар, унинг ёнидаги оппоқ соқолли эронли меҳмон (ниқоб кийган Шопур) Султонга ҳамоҳанг ҳаракат қилиб, мусиқа оҳангидан эриб, гавдасини секин-аста тебратар, олов чўғидек ёниб турган бежо кўзларини дам у ёққа, дам бу ёққа югуртириб ниманидир, кимнидир қидирар, ошуфта ҳол ва безовта эрди.

Тахтнинг икки томонида саф тортиб ўтирган вазир-вузаролар, марзубонлар, ҳокимлар ва ноиблар, оёну зодагонлар ҳам султонга эргашиб, бетиним бош чайқашарди. Ҳатто саждагоҳга топиниб турган мубоду коҳинлар тоат-ибодатни тўхтатиб, тан бирла жонга ором берғувчи мусиқага қулоқ осган эрдилар.

Оташқаданинг қутлуғ остонасида шоҳона дастурхон ёзилган эди. Кундуз кунли булишига қарамай, ўртада улкан шамчиरोқ ёниб турар, турли туман ноз-неъматлар, урф-одатга кўра ҳамиша қўйиладиган "шин" товуши бирла бошланувчи ҳафтишин — етти хил қутлуғ таом, шир-сут, шарбат, шинни, шароб ва хушбўй кукатлар дастурхонни безаган эрди.

Муқаддас асога таянган, белига зуннор-белбоғ боғлаган мубоди-мубод* салдамли қадам ташлаб, салобат ва вазминлик билан аста-секин дастурхон ёйилган жойга келиб тўхтади. Унинг орқасидан эргашиб келаётган мурид қўлида олтин шамшир, ўқлаб қўйилган ёй, шароб ила тўла олтин жом бор эрди. Мубоди-мубод бу аслаҳа ва анжомларни ўз қўлига олди, бошини шаҳаншоҳ қаршисида сал эгиб, буюмларни унга эҳтиром бирла тақдим қилди. Сўнгра қаддини ростлаб оҳангдор, сеҳрли овозда, қироат ила шоҳга табрик ва шукрона айтишга киришди:

Сенга таъзим ила салом айтурмиз,
улуғ туроншоҳ,
Жазму-азм, шарм ила калом айтурмиз,
улуғ туроншоҳ.
Юртга посбонсан, фақирларга паноҳ,
улуғ туроншоҳ,
Қўлларда қалқонсан, ҳаммага ҳамроҳ,
улуғ туроншоҳ.
Элу юрт не кечур, не ер, не ичур,
баридан огоҳ,
Тахт-рахтинг, пойтахтинг, муътабар даргоҳ,
улуғ туроншоҳ.

* Мубоди-мубод — Зардуштийлар динида бош коҳин.

Бизга шаҳаншоҳсан, душманга оҳ-воҳ,
улуғ туроншоҳ,
Алпу-арслонсену, имон-виждонсан,
улуғ туроншоҳ.
Белларга дармонсен, дилларга армон,
улуғ туроншоҳ.
Менга қулоқ солғил, Жамшид жомин ол.
сибқорғил, нўш эт.
Дўсту ёронларинг димоғин чоғ эт,
хушнуду хуш эт!
Хикмату мурувват байроғинг бўлсин,
ҳилпиллаб турсин!
Қаҳрингдан душманлар қақшасин, ўлсин,
хазондай сўлсин!
Кимки хуруж қилса, қадди букилсин,
тутдай тўкилсин!
Юрма эгри йўлдан, ҳақғўй бул, одил,
мудом, муттасилу
Ҳақни қўллаганлар қутлуг ва қобил,
мўътабар, асил.
Элинг содиқ сенга, буни яхши бил,
шукр қилғил, эгил!
Халойиқ бахтига соғ-омон бўлғил,
яшагин минг йил!
Тангримиз мададкор, дилингда виқор,
элинг бахтиёр!

Мубоди-мубод сўнгра дастурхон атрофида ўтирганларга қайрилиб қараб хитоб қилди:

Жомлар тўлдирилсин, қисқа бўлсин суз,
қилингиз кўз-кўз,
Ёронлар келингиз, ҳамдам бўлингиз,
бошлансин Наврўз!

Шаҳаншоҳ ўрнидан туриб, мубоди-мубод рўпарасида эгилиб, унга таъзим қилди. Шукрона-ю ташаккур айтиб, иззат-ҳурматини бажо келтирди. Тангри ҳақи, Наврўз ҳақи хайру назр қилди, қоҳин бўйнига осиглик кашкулга бир ҳовуч жавоҳир тўкди.

Мубоди-мубод шаҳаншоҳни ва йиғилган халойиқни муборакбод қилиб бўлгандан сўнг, майдонга бир тўда маҳбусларни олиб кирдилар. Улар шаҳаншоҳ тахт қурган ер — тепалик олдида саф тортиб ўта бошладилар. Улар бош кутариб атроф-теваракка қараёлмас, елкаларига оғир юк ортгандай икки букилиб, аста-секин, ҳорғин қадам ташладилар.

Мубоди-мубод маҳбусларни тухтатишга буюрди. Улар қарши-сига бориб, бир зум тик турди-да, ҳар бирига алоҳида-алоҳида диққат-этибор бериб, ҳол-аҳвол сурашга киришди. Қаторда биринчи бўлиб турган девқоматли, аммо анчайин эгилиб, эзилиб қолган маҳбус ёнида тўхтаб, унга муրожаат қилди:

Нечун бундоғ азиат тортдинг,
Елканг узра гуноҳлар ортдинг?!
Не сабабдин эркинг йўқотдинг,
Манглайингта шум тамга тоқдинг?

— Тунда карвон йўлини тўсдим,
Заҳар бирла заққумлар қўсдим.
Тангри ҳақи ичурмен қасам,
Қингир ишга қўймасмен қадам!

Мубоди-мубод шаҳаншоҳ томонга маъноли қаради. Шоҳ бош қимирлатиб, имо-ишора ила бул маҳбусга товба-тазаррусини инобатга олиб, эрк беришга, унинг гуноҳидан кечишга ризолик билдирди.

Мубоди-мубод маҳбуснинг бошини силаб, шаҳаншоҳ томонга кўз ташлаб, ишора қилар экан, деди:

"Қасамингта инонурлар, ўғирликка тагин қўл урсанг, эл аро саёқ юрсанг, сўзларидан тонурлар, боз ҳибса олурлар. Ҳозир озод бўлгайсан, ёмонга ёт, яхшига зот бўлгайсен!"

Мубоди-мубод сафдаги иккинчи осий ёнига ўтди ва уни сўроққа тутди:

— Нечун бундоғ сен бўлиб гумроҳ,
Қилиб қўйдинг хунук айб, гуноҳ?
— Шум шайтонга бўлиб мен ҳамроҳ,
Ўзга ёрга қўл урдим ногоҳ.
Тангри ҳақи ичурмен қасам:
Кўз кўр бўлмай бошқага боқсам...

Мубоди-мубод бу гуноҳкорга ҳам насиҳат қилди: "Ўзгалар ҳалолига боқмоқ не даркор, ҳар кимнинг ўз жуфти-ҳалоли бор. Ҳаромни ўзингта кўрмагил раво, тозалик тан бирла дилингта даво..."

Мубоди-мубод яна бир маҳбус рупарасида туриб, сўради:

— Сен-чи, нега тортурсен жазо,
Элдан ажраб, узлатда танҳо?
— Дилга қўнди фитна-ю игво,
Бошим узра тушди бу савдо...
Тангри ҳақи ичурмен қасам,
Ният булким, шул доғни ювсам...

Мубоди-мубод гуноҳкорнинг кўзларига синчиклаб, синовчан боқар экан, деди:

— Баракалло, қочғил игводан,—
Халос уйинг бало, ғавғодан.

Бировгаким фйтна қилурсен,
Тузогига сен илинурсен.....

Мубоди-мубод навбатда турган бошқа бир маҳбус ёнига яқинлашиб бориб турди., Қадди эгилган бўлса-да, ул кимса бошини ҳам тутмас, юз-кўзини яширмас эрди. Унинг гуноҳкор эмаслиги шундоқ ҳам кўзларидан сезилиб турарди. Олий мақом коҳин бу ҳолни кўрди ва сўрди:

— Сенга етмуш қандай шум қисмат,
Қаддинг эгиб, чекурсен заҳмат?
— Хизмат қилдим, туҳматга қолдим,
Оёғимни ботқоққа солдим.
Тангри ҳақи ичурмен қасам:
Инсон булмай номардла юрсам...

Мубоди-мубод туҳмат қурбони бўлган бу кишининг бошини алоҳида раҳм-шафқат билан силаб-сийпалади, унинг кўзларига меҳрибончилик ила термулиб, сўзлади:

— Минбад ўйлаб босурсен қадам,
Ва билурсен ким сенга ҳамдам.
Ким гул тутди, ким тошу таёқ,
Фарқ қила бил, ўртоқми, айғоқ...

Шундан сўнг, шаҳаншоҳ буйруғи ила маҳбусларнинг кўлларидан кишан, оёқларидан занжирлар узиб, бузиб ташланди. Йиғилганлар кўзи ёшланди. Озод бўлганлар қавм-қариндошлари, яқин-йироқлари бағрига отилдилар. Наврузни бирга сайил қилмоқ учун ҳаммалари улар орасида қолдилар. Ўзида йўқ мамнун, аммо босиқ ва вазмин мубоди-мубод халойиққа қараб хитоб қилди:

Жинойтдан юз ўғир, инсон,
Иноятга қўл бергайсен!
Хиёнатдан юз ўғир, инсон,
Диёнатга қўл бергайсен!

Касофатдан юз ўғир, инсон,
Шарофатга қўл бергайсен!
Зулм-зулматдан юз ўғир, инсон,
— Адолатга қўл бергайсен!

Шундан сўнг шаҳаншоҳ ўз вазирлари, вилоят ҳокимлари ва эронли меҳмон ила мусиқа садолари остида дастурхон бошига

утди. Майдон ўртасида ловуллаб турган улкан гулханга яна қуйруқ ёғи ва зайтун мойи сепишди. Олов алангаланиб, авжига миниб гўё кукка туталиб бораётгандай кўринарди.

Майдоннинг бир ёғидан ёлдор шер-арслонлар (Арслон терисини ёпинган йигитлар), иккинчи томонидан шохдор ҳўкиз-бақарлар (ҳўкиз терисини ёпинган йигитлар) чиқишди.

Улар гулхан атрофида гир айланиб, салдамлик-вазминлик ила қадам ташлашиб, аста-секин рақсга тушиб кетишди. Сунгра ўйнай туриб, куйлай бошлашди. Бақарлар ўйнашиб, куйлашса, арслонлар тинглар, арслонлар ўйнаб-куйлашса бақарлар тинглар ва ёким бир-бирларига ҳамоҳанг бўлишарди, гулхан теварагида биргалашиб ҳамжиҳат, ҳамдам югуришарди.

Арслонлар — Қудратли навқиронмиз,
Душманларга қиронмиз.
Сафимизда йўқ кўрқоқ,
Довюракмиз, арслонмиз.

Бақарлар — Башар-бақар биродар,
Олам турганга қадар.
Еру сув бизга Модар
Офгобу оташ Падар.

Арслонлар — Ўйнаймиз ва яйраймиз,
Ёлимизни тараймиз.
Манзилимиз куп узоқ,
Мулжал қилиб қараймиз.

Бақарлар — Ёрқин хотир-ёдимиз,
Ҳурмузнинг зурёдимиз.
Аҳриманнинг додимиз,
Инсоннинг авлодимиз.

Арслонлар — Арслон дейсизми, ё шер,
Богир дейсизми, далер.
Бизлар қадам босганда,
Гумбурлайди осмон-ер.

Бақарлар — Башар-бақар, қадрдон,
Икковлон бободоҳқон.
Бири-бирига қўшвон,
Биргалашиб экар дон.

Арслонлар — Йигит сўзидан қайтмас,
Арслон изидан қайтмас.
Олисга боққан кимса,
Номардларга сир айтмас.

Бақарлар — Ҳей, арслонлар, арслонлар!
Жангда утар замонлар.
Омон қолиб ёмонлар,
Ғолиб чиқмас томонлар.

Арслонлар — Ҳей, бақарлар, бақарлар,
Бўйни йўғон қайсарлар.
Қачон тугаб кураш, жанг,
Бўлурмиз дўст, ҳамоҳанг.

Бирга

— Арслон-бақар баробар,
Дунё турганга қадар.
Ҳаёт қурур муқаррар,
Бириси енгса агар.
Зотимиз оташ нафас
Ҳеч ким бизга келмас бас.
Тузоқ қўйган қолмас соғ,
Қасд қилганлар булур паст...

Томоша тугар-тугамас оташкада ёнидан саф тортиб келаётган қўшин кўринди. Қатор олдида икки сарбоз бетиним ногора чалар, улар ортидан бошларига темир дубулға кийган, кенг яғринларига ёй-камон ташлаб олган навкарлар қўлларида қилич ва қалқон кўтарган ҳолда кўкрак кериб, шахдам қадам ташлардилар. Ерга кетма-кет урилаётган бу қадамлар зарбидан ва ногоралар оҳангидан замин у осмон ларзага келиб, гумбурлаётгандай эди. Бу жангёвар оҳангга ҳамма учун мўътабар ва азиз она Ватан — Туронни улуғловчи, унинг шаъни-шавкати, шарафига ҳамиша, ана шундай шодиёна кунларда айтиладиган мадҳия қўшилиб янграр, кўкларга кўтарилар эрди:

Тонг кетидан тонг отар, нурафшон кун муборак,
Йиллар ўтар, онг ошар, эзгу замондан дарак.
Шахдам қадамлар ташланг, бўлингиз оташюррак,
Минг томирли уруғмиз, Турон эли муштарак.

Табаррук аждодлардан қонинг, зоту зурёдинг,
Оламга донг таратди, қутлуғ қадам авлодинг.
Фалокатлар ёғрилса, балогардон саботинг,
Довюррак фарзандларинг сенинг учқур қанотинг.

Тонг кетидан тонг отар, нурафшон кун муборак,
Йиллар ўтар, онг ошар, эзгу замондан дарак.
Шахдам қадамлар ташланг, бўлингиз оташюррак,
Минг томирли уруғмиз, Турон эли муштарак.

Тенгити йўқ сахий элсан, юрагинг кенг дастурхон,
Минг бурдага булурсен, топсанг агар битта нон.
Дилингдан аримасин ишончу, имон, виждон,
Илоҳим четлаб ўтсин сени бўрону тўфон!

Тонг кетидан тонг отар, нурафшон кун муборак,
Йиллар ўтар, онг ошар, эзгу замондан дарак.
Шахдам қадамлар ташланг, бўлингиз оташюррак,
Минг томирли уруғмиз, Турон эли муштарак.

Давру давронлар оша толмай келади карвон,
Маъзиларимиз кўп йироқ, кутар оғир имтиҳон.
Ишонгил она юртим, биз сенга содиқ посбон,
Зарур бўлиб қолган он, жонимиз сенга қурбон.

Тонг кетидан тонг отар, нурафшон кун муборак,
Йиллар ўтар, онг ошар, эзгу замондан дарак.
Шахдам қадамлар ташланг, бўлингиз оташюррак,
Минг томирли уруғмиз, Турон эли муштарак!

...Барбаршоҳ Наврўз сайли кунига яна бир тадбир-маъракани олдиндан мўлжаллаб қўйган эрди. Яккаю ягона қизи Меҳрбонуни ўз юрти Турондан бегона қилғуси, Эрон шоҳи ўғлига берғуси келмас эрди.

Султон Меҳрбонуни чақириб деди:

— Яккаю ёлғизим, осмонда юлдузим, буталоғим ва қўзим, қароғиму икки кўзим! Ширин-шакарим — сўзим! Яхши уқсанг ва билсанг, менинг ўзим сен. Ўғлим йўқдурки, Султон бўлса, менга жигару жон бўлса, имон бирла виждон бўлса...

Қурай дея неварга, уйқум келмайди сира, кўзларим олди хира. Бу ҳолимни сен англасанг, йигитлар кўпдур бунда, биронтасин танласанг!..

Барбаршоҳ ўз вазиру вазаролари, мулозиму ноиблари, вилоят ҳокимларининг, оёну зодагонларининг ақли расолиги билан ва куч-қудрати, покизалиги ила танилган ўғлонларини ҳам оталари қатори базми жамшидга таклиф қилган эрди.

Яна юртнинг азаматлари, паҳлавонлари, ўтда ёнмас, сувда тўнғмас шоввозларини Наврўз сайли кунлари Сусамбил қалъаси майдонида тўплаган эрди. "Уларнинг бари полвонлар курашида, оловдан сакрашда, ўлан айтишувда ва ўзга ўйинларда қатнашсинлар!" деб, султон фармойиш берди. Кун бўйи, эрта тонгдан кеч-шомгача қиёмат-қойим ўйинлар ўтди.

Кечқурун голиб чиққанлар шарафига катта базм бошланди. Шунда шароб ичиб, сархуш бўлган Барбаршоҳ Меҳрбонуни чақириб, унинг қўлига май тўлдирилган олтин жомни тутқазди-да, деди:

Қизим, шаробга тилинг теккиз,
Сўнг кўнглинг истагонга еткиз!
Бизга дилинг қўнгонни билгиз,
Етар энди юрғонинг ёлғиз!..

Меҳрбону доводидаб қолди, дилидан ороми йўқолди. Сўнгра дадиллашиб ўзини тутиб олди. Не қилсин у, ота тангри бирла тенгдир, хоҳиш иродаси шамширдай уткир, оламдай кенгдир...

Меҳрбону даврада айланур эрди, бунга ниқоб кийган Шопур не дерди? Артиб қуритолмас манглайида оқаётган терди? Қуйруқ остида қирқ ўткир игна санчилур, сиқулур эрди. Уни фақат ибo бирла ҳаё ушлаб турур эрди. Меҳрбону ҳамон давра айланур эрди. Бироқ кўкрак кериб, шайланиб турганлар ичра кўнглига хуш ҳеч кимни тополмас эрди. Уларга қайрилиб қарамоқ қайда, қиё ҳам боқмас эрди.

Меҳрбону майдондан қочиб чиқмоқчи эрди, бироқ буни ўзига номуносиб, эриш билди. Фикру ҳаёлида фақат Шопур ва яна Шопур эрди. Ўшал чавандозу ботур эрди...

Шу он Оташқада узра бир кўк кабутар учиб келди. Одамлар бошида чарх урди, елди, югурди, бир зум тепада муаллақ турди, сўнг Барбаршоҳ ёнида ўтирган эроний меҳмон тепасига бориб, жавлон урди...

Меҳрбону беихтиёр тўхтаб, шундоқ бир разм солди ва тонг қотди. Бу кабутар ўзи учирган элчи эрди. Шопурни Эронда тополмай Туронга қайтиб, хатни энди берди.

Меҳрбону ҳаёл ўтказмай, жом тўла майни ўшал Меҳмонга тутқазди, ўзини давра ичра хижолат тортиб юрмакдан қутқазди.

Майдон узра кулгу, шовқин, сурон қўзғолди. Биров у ёққа, биров бу ёққа ўқтолди. Кимлар "Ўят бўлди бул", деб қаҳ-қаҳ урарди.

Сўнгра улар этак қоқдилару, бул майдондан ўзларини чекка ёққа тортдилар, қаёнларга бурдилар, қаёнларда турдилар...

— Бу не шармандалик, не қилмишдур! Бу фақат нодоннинг ишидур. Қаранг, меҳмон қизнинг отаси янглиғ кишидур!..

Дутор торларидек таранг тортилиб турган шу онда, шу фурсатда фалакдан фалокат ёғди. Бирдан тўфону бўрон қўзғолди. Чангу тўзон кўз бирла юзни тутди. Осмонда порлаб турган ойни ҳам ямлаб ютди. Фақат осмон эмас, замин ҳам титраб, зилзила уйларни қақшатиб ўтди. Одамлар ҳатто кўзин очолмасди, бирон-бир ёққа қочолмасди. Гоҳо момақалди роқ бўлиб гулдираб, гоҳо чақмоқ бўлиб, ўт чақиб Аямажуз келди ўшанда. Қораёвуз қўлтиғи бўлди Меҳрбонуга гўшанга. Қора булут бўлиб уни олиб кетдилар, кетиб қаёнларга етдилар, қайси ғорлар ичра, қайси тоғлар аро бекитдилар?

Шопур ўз юзидаги ниқобни олиб ташлади, асли ҳолатига қайтди, ошуфтаю ғамгин ва ҳорғин кўзларини ёшлади. Бироқ кўз ёшию, йиғи-сиғи, фарёду дод эл дардига даво бўлмаслигини у яхши билар, бунини назарга илар эрди.

"Қаро кучлар, зулмату офатни, дев бирла аждаҳолар, жину ажинларни забун қилурмен, қаён кетди улар, яхши билурмен, тоғдами, ғордами, чўлдами юрак-бағирларин янчиб тилурмен,

юриш бирла юмушимни шундай қилиб, ғолиб якун қилурмен! Сусамбил маликасин озод этиб, қайтариб, олиб келурмен..."

Шопур шундай аҳд қилди. Халойиқ олдида қасаму онт ичди. Эрон лашкарларига Турон сарбозларини қушиб тоғ сари, Аямажуз ва Қораёвуз истиқомат қилувчи ғор сари йўл олди.

РИЗО — ЖАВОҲИР, НИЗО — ХАВОТИР

Катта қўшин ғорга яқинлашаётганини кўриб Қораёвуз уз дўсти Қорадевни ёрдамга чақирди.

Девмидуру, ёлмоғизмидуру? Ё ёввойи ҳўкузмидуру, тўқайда тўнғизмидуру? Олти кўз, олти оғизмидуру, оғизлари ҳовузмидуру, нафаслари ях-музмидуру, қараб турса, ачитадуру, қорачиги ё тузмидуру, ё тигмидуру?

Гавдаси зўр гужумдай, калласи катта ҳумдай, қорни тўлган қоп каби, мўйловлари шоп каби, қулоқлари шалпанг-шалпанг, бироқ гарангдуру, қаранг! Бурнидир мисоли шумак, лабларин очиб урганда чумак, оғзи ғордай, яқин борсанг ютиб юборгай. Тишларин бири узун, бири калта, қийшиқ ва ачки-бачки, шундай махлуқ эрди Қораёвуз қароқчи...

Қораёвуз ва Қорадев Шопур лашкарларига пешвоз чиқиб, наъра тортишди. Наъра шамолида навкарлар чивину-пашшадай учдилар, сўнгра ер тишлаб, тош қучдилар. Бироқ Шопур қаддин эгмай, ҳам қилмай, одамёввойи сари тик борди, шошмай қиличинини қинидан чиқарди, уни кенг кўкрагига боғлаб, Қорадев оғзинини чоғлаб, олдинга ўқталди. Бир зарб ила уриб, уни йиқитди, буёғидан кириб, у ёғидан чиқди. Қораёвуз қам бошига тушган қилич зарбидан иккига бўлинди-ю, икки ёнга шалпайиб-шилқайиб тушди.

Бўлди уруш ўшанда, бўлди уруш. Буни буёққа буришу, уни у ёққа суриш. Дарёлар суви қон бўлиб оқди, тоғу тош нолаю нолиш қилиб, тутоқди...

Тўлди юртнинг сабру тоқат косаси, ҳар кулфату касофатнинг бор, ахир ниҳояси. Зулму зулмат, билинг, нафрат ва ғазаб дояси. Йиғлади, ингради инсон боласи. Фалак аҳлига етди ноласи. Тўлди қароқчилар қисмати ва паймонаси. Келди қон ютиб, қирилиш хонаси...

Офтоб ғазабга минди, Моҳтоб ғазабга минди, сайёраю юлдузлар қалби қаҳр ила силкинди. Қаро булутлар тоққа қараб югурди. Қаттиқ бўрон туриб, отини шу ёққа бурди. Қароқчилар макон қурган тоғу тош муз бўлиб тўнгди, уларга таҳликали кўланкалар қўнди.

Элатларни талаб қайтган яроқчию айғоқчиларнинг қутилиб

қолганлари ва улар ўғирлаб келган турли-туман тилла буюмлар, кумуш аяжому, биллур безаклар, ҳалқа ва узуклар тош бўлиб қотди. Айёр Аямажуз эса яна ўзи чиққан жойга — Баҳри Уммон қаърига қочди.

Етти куву, етти тун денгизлар қалқиб, дарёлар балқиди. Баҳри Уммонни қоплади тўлқину тўфон, Ер юзини бўрону тўзон. Аммо лекин фирибгарлардан фирибгар, жодугардан жодугар Айём ожуз жаҳаннам тубида, қоронғу дунёда яна яшириниб қололди омон...

Офтоб чиқиб, булут тарқади, тўхтади бўрон. Жаҳаннам қаърида ётур Аямажуз заиф ва нотавон, ҳамон ва ҳамон...

Бироқ қайда Меҳрбону, заминдами, осмонда, ёким сузиб юрур, тулпор миниб, Баҳри Уммонда. Шопур турар эрди ўшанда булоққа ва қоя тошларга боқиб, Меҳрбону ишқи ила уларни оловга ёқиб. Ёнмай, эрмай қолурми тош борму, муз борму, ё қорми? Муҳаббат ўтидек зўр нарса борми?

Шопур турган ўрнидан бир сакраб тушди, гўёки бошидан эс-ҳуши учди: Оқ тулпор устида олтин эгарда, оппоқ ҳарир кийган, биллур сочи Меҳрбону ўтди. Оқ тулпор кетидан ҳамон ва ҳамон қувар эди, хуруж қилар эрди, ўшал-ўшал қаро қирчанғи от, хунук ва нимжон. Эй-воҳ, Оқ тулпор қолармикин бу ҳамладан эсону-омон?

Меҳрбону нечундур юзини беркитиб ўтди, бироқ ҳайриятки оқ рўмолини силкитиб ўтди.

Сайр қилар экан тўлқинлар узра, яна ўша йўли бўйлаб, орқага қайтди. Бу гал Шопурга нозик назария ташлаб, унга нималарнидур айтди. Бироқ, шалола шов-шувидан, битган қулоқнинг гов-ғувидан бирор овоз эшитмоқ кўп маҳол эрди. Шопур хўп гангиган, беҳол, бемажол эрди.

Такрор-такрор қараса-да шунчалар, равшан кўролмасди Меҳрбону жамолини. Танғиб олмиш эрди ул боши бирлан юзига оқ ҳарир рўмолини. Сув шамоли рўмоли сал очғон эрди, ҳаммаёқ тўлди нур билан. Шопур кўзи қамашди, тўқнашганда бу ёғду билан, малика тожидаги нақшин дур билан...

Шопур эс-ҳушидан кетди, йиқилди ерга, манглай пешонаси ботганди терга...

Тағин ҳуши қайтиб, кўзин очганда, ҳазин бир куй келарди қаён-қаёндан, узилиб-узилиб, аҳён-аҳёнда...

Эронда ўғлон бўлган Сиёвушсен,
Туронга тўғон бўлган Сиёвушсен,
Элинга қалқон бўлган Сиёвушсен,
Юртга султон бўлган Сиёвушсен.

Юрак-бағри қон бўлган Сиёвушсен,
Бемақт қурбон бўлган Сиёвушсен!

Шалолалар овозинг жарангидан,
Бу қизил лолалар қонинг рангидан.
Ниш урулар такрор-такрор, янгидан,
Олур эл баҳра гул бирла баргидан.
Турон султон эрдинг улуг Сиёвуш,
Эй воҳ, қурбон бўлдинг қутлуг Сиёвуш.

Босган қадамларинг, азоб-изтироб,
Тан-жонинг янчилиб, бўлди ҳок-туроб.
Оққан қонинг сенинг дарён-хуноб,
Тўккан кўз ёшларинг муборақ гулоб,
Унга чўмилганлар топгайлар савоб.
Унга сиғинганлар топгайлар тавоб,
Баҳру-наҳримизга сен мангу мироб,
Ўлмас руҳинг бизга нурафшон офтоб,
Турон султон эрдинг улуг Сиёвуш,
Эй воҳ, қурбон бўлдинг қутлуг Сиёвуш!
Дарахтлар йиглайди эгилиб хомуш,
Мажнунтол букилмиш ғамгин, фаромуш,
Тоғу-тош йиглайди бесас, бетовуш,
Осмонда муаллақ тўхтаб, йиглар қуш,
Турон султон эрдинг улуг Сиёвуш,
Эй воҳ, қурбон бўлдинг қутлуг Сиёвуш.

Додким, фарёдким, туҳмату-бўҳтондин,
Жудо этди элни боғу бўстондин.
Туронга посбон ҳисору-қўргондин,
Фуқаро ғамин еган меҳрибондин.
Юртга султон эрдинг улуг Сиёвуш,
Эй воҳ, қурбон бўлдинг қутлуг Сиёвуш!

"Сиёвуш" сўзи қулоғига қайта-қайта эшитилганида, Шопур ўз атрофида не ҳангомалар бўлаётганини тушунди. Ўрнидан туриб овоз чиқаётган томонга югурди.

Наврўз сайли бўрондан сўнг давом этар, яшил либос кийган аёллар ҳамон марсия ўқирди.

Шопур Сиёвушнинг фожиали тарихини яхши билар эрди, ўзи ҳам ўшал қутлуг кимсадек икки халқ фарзанди эрди. Падари бузруквори эроний, муҳтарама волидаси туроний эрди. Худди Сиёвуш янглиғ бу икки элни яктану якдил, иноқу аҳил қилмоқ унинг эзгу орзуси эрди. Эй воҳ, минг марта эй воҳким, дайди-ю шум шамоллар бу эзгу орзуларни қаёнларга сурдию супурди.

Шопур ўзининг бу ширин орзу-умидлари хусусида ўйлар экан, қалбида гоҳо чучук, гоҳо аччиқ туйғулар тугён қилиб, дилига шеър ашъор оқар эрди:

Ният шул эрдиким, Эрон ва Турон бўлсайди ҳамдам,
 Эзгу, ширин сўзлар ила бир-бирин эсласа ҳардам.
 Низони иргитиб четга, берсалар кўмагу-ёрдам,
 Ушанда бўлгуси эрди қадамлар илдаму-шахдам,
 Иғвою-фитналар топгуси эрди мангуга барҳам.
 Ва лекин бу тилак шиша янглиғ чил-чил синди,
 Дилда ишқим қайнади, лойқа сувдек тўхтади-тинди.
 Қаёнларга қочди толе мёндан, бекинди — ёшринди.
 Олиб бошимни бундан қайси элга кетгаймен энди?
 Келгон элга қайтиб энди қайси юз ила боргаймен,
 Бу қутлуг тупроқни тарк этмаймен, бир умрга қолгаймен!
 Башарти кетгудек бўлсам, гард каби йўқолгаймен,
 Муборак волидам руҳин қайси кўйларга солгаймен,
 На ўлиб гўрда ётгаймен, на йўлимда юролгаймен.

Шопур бир қадар ўзига келиб, ўйлади: "Нечун бунда тимтик турурмен. Бу ёқларда нелар қилиб юрурмен?"

Музи эриб оқаётган тоғларга қаради. Қуёшда ярақлаб пастга чопаётган шўх шалолаларга, шовуллаб-шарақлаб оқаётган булоқларга қандайдир бир ички дард ва ҳавас ила қаради:

Ўзини тизма тоғлар дарасида, тўқайлар орасида кўрди. Бу эл "нурафшон Нурота" деб аталур эрди. Меҳр ила Шопур унинг гулларини терди. "Бу ер эрмас менга ўзгаю бегона, муқаддас момом эрур ва қутлуг она!" — эркин нафас олиб Шопур, сўзлади, деди. Сўнгра гоҳ ўтлар узра ёстаниб ётди, гоҳ турди-ю, кенг қулоч керди. Лаблари шивирлаб, оҳиста-оҳиста куйлар экан, ҳар бир сўзга айрича ургу берди:

Одамлар, элатлар минг чодир экан билсам,
 Ва лекин азал-азал бир томир экан, билсам.
 Бириси олий зотдур, бириси паст демак хато,
 Чин инсон насаб-насли асл-нодир экан, билсам.
 Ушбу эл зўр, қобилу, ўзга ноқобил деманг,
 Барчаси марди-майдону ва қодир экан, билсам.
 Не ўғлонларни кўрдим жангту жангтоҳлар аро,
 Бариси баҳодиру, алп-ботир экан, билсам.
 Бунни оқил санабон, уни жоҳил атаманг,
 Ҳар қайсиси ўзликча хўп моҳир экан, билсам.
 Во ажаб, элга эллар, дилга дил қовушмоғи,
 Мудом мушқил-муаммо, кўп оғир экан, билсам.
 Инсон гоҳо сайёра, парвонадек авора,
 Гоҳо муҳожир, гоҳо мусофир экан, билсам.
 Қаён мен қадам қўймай, неча кимса учрарким,
 Ботинида кир-чиркин, зоҳир-сир экан, билсам.
 Э, марду мардум, тингла, сенга такрор айтгаймен,
 Ризо — жавоҳир, низо — хавотир экан, билсам.

Шундан сунг Шопур Турон ва Эрон лашкарларини бирлаштирди, қайта йиғди. Четга қўйиб қилич бирла тигни, қўлларига метин, кетмон ва белкурак берди. Улар билан биргаликда бу шалола ва булоқларни Зарафшон дарёси томон бурди. Яна қанча-қанча чашмаларни бирлаштириб, унга қўшди, қўшилган булоқлар қайнади, жўшди. Улар икки дарё бўлиб оқди, чулу биёбонларга боқди. Уйнаб оқаётган сув кетидан Шопур бола каби югурди, чопди.

Чанқаганлар сувдан қониб-қониб тўйдилар, дарёлар номин "Комимехр"* ва "Шопурком"** деб қўйдилар...

У дарёлар ҳозир ҳам бордур, қишин-ёзин пурвиқордур.

Неча-неча йиллар ўтар, ўтар асрлар, улар ҳамон ёнма-ён оқурлар, дийдор кўриб, яна тўймай боқурлар, сув ичганлар қалбин мангу муҳаббатда ёқурлар, гоҳо-гоҳо суви камроқ келганда, чанқоқ бўлиб тутоқурлар, саҳро аро адашиб, қаён-қаёнларга улоқурлар...

— Дарёларни қазиб бўлиб Шопур қаёққа кетди? — сўрадик биз Нурмомодан, — Эронга қайтгандур? Буни қадимги оқинлар, балким, айтгандур?

— Йўқ, чирогларим, — жавоб берардилар Нурмомо, — Шопур Эронга қайтмади, ўз юрак сирларин ҳеч кимга ҳам айтмади. Дарёларни қазиб, чулу-биёбонларга сув ўтказиб, она юртининг бузилган ерларини қайтадан тузаб, ясантириб-безаб бўлгандан кейин яна тоғлар ён бағрию, ёнбошига, яна булоқлар бошига борди.

Ҳамон Меҳрбону ишқида маст-аласт Шопур ўшал маҳваш юрган булоққа ташлади ўзини, хуллас. Сув ости салтанатида бир-бирлари ила топишиб, опичлашиб-қучоқлашиб, ёвуқлашдилар, мангу-мангуга қовушдилар.

Ҳамон-ҳамон ўша оқ тулпорга бирга мингашиб, сайл кунлари ёру дўстлар, ҳамюртлар келишармикан, деб ҳар йил кутарлар, ўшал булоқлар сари сайр қилиб ўтарлар. Зеҳн солиб, қараган кимсалар уларни элас-элас кўрарлар...

Шул боисдан тоққа чиқмоқ, жонлиқ сўйиб, қон чиқармоқ, булоқ бошига бормоқ ва садаға бирла қурбон бермоқ ўшал замонлардан тимсолу-таомилдур, бу эзгу урф-одат тўкин-сочинликка гаров-омилдур.

Яхши ният қилиб борганларга раҳмат ёғилур, толе ёр бўлур, топура улар хайру-барака, нарзи-ниёз қилсанг, шодон ўтур сайлу-маърака.

* Комимехр — Меҳр дарёси (Ҳозирги Конимехруд)

** Шопурком — Шопур дарёси (ҳозирги Шофурконруд)

Айтурларким, Меҳрбону ўшал улкан тоғда — Алвон Лола бўлубтур, Шопур иши фиғон бирла нола бўлубтур. Лола ранги шул сабабдан қип-қизил қондур, булоқ суви қайнар вулқондур.

Лола бағри шул сабабдан куйган қаро доғ бўлмиш, унинг бирла ҳатто харобалар усти кўмилмиш...

Ҳар йил ҳамал ойи яна уйғонур Меҳри — Лола, аччиқ тақдиридан йиғлаб, Шопур қиладур нола. "Минг бир лола" ҳам уйғонур шунда, "Қирққиз қоя" ҳам жонланур шунда, "Қалдирғоч қоя" ҳам ҳаяжонланур шунда...

Ўша-ўша қадим замондан бўён,
Кўклам келганида дилларда тугён.
Дарё боши бормоқ златта одат,
Муз-у қор эришин кўрмоқ саодат.

Ўша-ўша қадим замондан бўён,
Қўзғолиб оҳиста, бўён ва уён.
Сесканиб, тебраниб, субҳи саҳарда,
Тўйиб нафас олиб, эрта наҳорда,
Жонланиб, уйғонур Қирққиз баҳорда.
Олис-олислардан шунинг туфайли,
Қари борми, ёшми, барибир, майли,
Чорлар, Наврўз сайли, Гули сурх сайли...

...Йиллар, асрлар кетма-кет ўтиб борур, ҳамон ва ҳамон ўша "Қирққиз қоя" ёнбағирларида баҳор кезлари минг бир лола такрор ва такрор униб чиқур. Қизил-алвон рангта бўялур, ҳамон ҳамон ўша булоқлар, шалоалалар бўйида ўтириб, кўзачаларга зилол сув тўлдириб, авлодлар кетидан авлодлар роз айтурлар, сайил қилиб, лолалар ила сўйлашурлар:

Наврўз келди, наврўзей, ҳей лола,
Сомса тўла тоғора, ҳей лола.
Карнай, сурнай ногора, ҳей лола,
Авжга минсин тобора, ҳей лола.

Қўлимдаги пиёла ҳей лола,
Безаклари гул лола, ҳей лола.
Шароб қуйиб бермасанг, ҳей лола.
Йиғлаб қилади нола, ҳей лола.

Тоғдан оққан шалола, ҳей лола
Қирғоқлар тўла лола, ҳей лола
Даста-даста гул тердим, ҳей лола,
Кимга қилай ҳавола, ҳей лола.

Бизнинг қишлоқ қизлари, ҳей лола,
Сочлари тола-тола, ҳей лола.
Ширмон-ширмон юзлари, ҳей лола,
Ололмайди нимкола*, ҳей лола.

Нари боринг бўз бола, ҳей лола,
Уялади қиз бола, ҳей лола.
Висолига етолмай, ҳей лола,
Юрак-бағринг садпора, ҳей лола.

МОМО ҲАВО БИЛАН БОБО ГУЛДИР

— Шундоғ, чироқларим, — бир лаҳза нафас ростлаб ҳикояларини давом эттирдилар Нурмомо, — ўт-оловда қоврилсаям, шамолу бўронда соврилсаям, тутоқсаям, ютоқсаям, ожуз ўз қоронғу ётоғида, ўшал жаҳаннам ғорда жимгина ётмайди, шовқин-сурон солиб, муз ва қор-қиров уфуриб, чўл чанғитиб, йўл чанғитиб изғирин бўлиб елади, эл-юртга ҳамлаю ҳужум қилиб келади. Баҳор насимини йўлини тўсади, муз ялаб, муз қусади. Кўклам ойининг кўкрагига ханжар уради. Бу кунларни ҳут-ют дерлар. Унинг севган қўшиғи дуқ-пўписадир, чиқиб бораётган қишга қараб ўшқирадир:

Уч ой сенму, тўқсонсен,
Бир кунимчалик йўқсен.
Бандаларни ютмассен.
Оё шунчалик тўқсен?

Сўнгра Айём ожуз далага ишга чиққан одамлар ёнига келиб, дуғ уради:

Аҳриману, Аҳриман,
Етти иқлим яхиман.
Билсанг танги, сахиман,
Йўқса нафрат, жаҳлман.
Бўйин қўйсанг аҳилман.
Тўхтамасдан тегирмон,
Ун ғамлагил юз ботмон,
Ўтин йиғ хирмон-хирмон.
Кулча ёп ширмон-ширмон
Билсанг, Аямажузмен,

* Нимкола — майиб, заиф (шева).

Билмасанг, ёлмоғизмен,
Қирқ оёқ, қирқ оғизмен...

Аямажуз ила ҳут-ют хархашасидан қўрқиб, илиқ кунларга эндигина офтобга тобланишга чиқаётган барча жонзод, паррандаю даррандалар яна уя-уяларига қайтиб кириб яширинадилар. Тупроқдан бош кутараётган нозиккина гиёҳлар жовраб, қотиб-қовжираб қоладилар.

О, чироғларим, сўраманг буёғини. Одамлар ҳам шум ҳут-ютнинг ҳамласидан қочадилар.

Ота-боболар демишлар:

Ҳут агар ҳутти кунад,
Кампирро дар қутти кунад.

Шу топнинг ўзидаёқ Нурмомо ўзлари ўзбекчага ўгирардилар:

Ҳут, агар ҳутлиқ қилар,
Кампир қочиб, қутти кирар...

Ушбу айтимга Нурмомо ўзлари тўқиган Ҳут қўшиғини қўшиб, юборардилар:

Яхши келсам ҳур ҳутман,
Ер бағрида ўт-дудман.
Ёмон келсам ют-ютман,
Дўл ёғдирур булутман.

Одамлар бор кўп овсар,
Иш қилишар сарбасар.
Ем-хашак ғамлашмайди,
Ҳут кирмай моли қантар*.

Қантарда мол қалт этар,
Кўзлари ялт-ялт этар.
Ем қидириб эгаси,
Юрт кезади дарбадар.

Қайларга бориб етар,
Топа олмаса нетар.
Бармоғин тишлаб қайтар,
Мол мағраса гунг ва кар.

Мол тўқ бўлса, мўл-кўл сут,
Четлаб ўтади ҳут-ют.

Уйинг, усти-бошинг бут,
Юртингда барака, қут.

* Киш ойларини, аниқроғи кўклам остонасидаги ҳафталарни қадим замонларда ота-боболармиз "Қантар" деб атаганлар. "Қантар" сўзи яна "оч" маъносини ҳам англатган. "Молни боғлаб, қантариб қўйипти" деган ибора шундандир.

Хут кирганда қор поға,
Ёмғир билан бол ёғар.
Хотин-қизлар басма-бас,
Хурма-хурма сут соғар...

Қўшиқни айтиб бўлиб, Нурмомо ҳикояни яна давом эттирдилар:

Аямажуз гоҳо дев бўлади, гоҳо аждарҳосиман, чор атрофга келтирар қирон. Жуда қадим-қадим замонлардан буён, бу шум ёсуман одамлардан олар интиқом. Баъзан дўл бўлиб ёғрилур, баъзан дайдиған шамол, баъзан бўкиради, ўкиради бўлиб бўрунутуфон...

Баъзан изғирин, баъзида чақмоқ, гоҳо момақалдироқ, гоҳо Момо Ҳаво бўлиб, қоқади пўстак, бетиним, устига-устак...

Ҳикоя Нурмомо оғзида ана шу зайл назимга айланиб кетаверарди:

Сел қуяр Момо Ҳаво,
Гоҳо заҳар, гоҳ даво.
Шариллар тарнов, наво,
Кел қилайлик, томоша!

— Момо Ҳаво ким, бувижон,— сўрардик энтикиб, чанқаб сув ичаётганда ҳалқумига бирор нарса тикилган кишидек нафас ростлаб ололмай,—ўша Аямажузми, ё бошқа момоми?

— Ҳа, чироқларим, бошқа Момо, қутлуг Момо. Аямажуз тоғларда, горларда яшайди. Момо Ҳаво осмоннинг тўрида, айвонида, ўз тахтиравонида яшайди... Айтиб бермабмидим, ҳали сизларга Момо Ҳаво бирла Бобо Гулдир нақлини. Кейин айтарман, ё ҳозирми?

— Бирозгинасини айтинг, ҳозир, буви, бирозгинасини,— бетоқатлик билан қистардик,— Аямажуз кимлигини энди биламиз. Момо Ҳаво кимлигини ҳам билайлик-да, алмаштириб юбормайлик. Ҳозир, мана, тушунолмай қолдик, Момо Ҳаво Қутлуг бўлсалар, нега юборган селу-ёмғирлари "гоҳ заҳар, гоҳ даво" дейсиз?

— Ҳа, дарвоқе, ҳақ гапни сураб турибсизлар, Момо Ҳаво бизга атаган ёмғиру қорга шум Аямажуз йўлда, булут орасида пойлаб юриб, заҳар аралаштириб юборади...

Момо Ҳаво қутлуг момо, яхши билиб қўйинглар! Бизга нону сут беради. Шул сабаб, қадим-қадимда қурғоқчилик вақтларида одамлар қўлларига хурма ушлаб, товоқ ва коса ушлаб, осмонга тикилганлар, Момо Ҳаводан илтижо қилганлар. "Нон биёр, шир биёр — нон бер, сут бер!" — деб сураганлар.

Ўшанда булутлар сийнасидан сут чиққан, оппоқ ёмғир оби-раҳмат бўлиб ёғилган. Ўшанда нон бирла дон, сут бирла қатиқ-қаймоқ, сариёғ мўл-кул, юрт обод бўлган. Дастурхон нозу неъматлар ила тўлган. Ҳа, чироқларим, оқ булутлар, Момо Ҳавонинг гавмуш сигирлари бўлади.

Нурмомо шеър тўқиб, бизга айтиб, ёд олдирадидилар:

О, Момо Ҳаво, Момо Ҳаво,
Нафасинг бизга даво.
Ерга етиб келурму,
Бўлурми бизга раво?

О, Момо Ҳаво, Момо Ҳаво,
Сенсен осмонга оро.
Ёнингда Зухал, Зухро,
Барисидан сен аъло.

О, Момо Ҳаво, Момо Ҳаво,
Қўлагинг мотам саро.
Қаёнларга чонурлар,
Булутларинг қоп-қора...

О, Момо Ҳаво, Момо Ҳаво,
Сен бизга Қутлуғ момо.
Бўлгин бизга мудом ёр
Нон биёру, шир биёр!

Сигирларни Бобо Гулдир боқади, Момо Ҳаво соғади. Бобо Гулдирдаям пўстак бор. Уям Момо Ҳаво янглиғ пўстак-ноғора қоқади. Ёйилиб юрган моллари, говмиш сигирлари бўлмиш оққу булутларни бир ерга йиғмоқчи, тўпламоқчи бўлиб, шундай қилишади. Ана ўшанда Момо қалдиरोқ гулдирайди, осмондан ноғора овози акс-садо бериб, бизнинг қулоғимизга етади...

Нега чақмоқ чақади?

Бобо Гулдирнинг молларига, кўкдаги яйловларда яйраб юрган оқуларга оч йиртқичлар ҳамла қилади. Шунда Бобо Гулдир уларни ҳимоя қилиб, камон отади. Ана шунда осмонда чақин чақнайди. Камалак ёйилади. Уфқ етти хил рангга бўялади.

Қор қаёғдан ёғади? Бобо Гулдир ов қилиб, улкан музлик устида, булутлар орасида у ёқдан — бу ёққа от чоптирганида туёғи остидан учқунлар чиқади. Ана шу учқунлар қор бўлиб ёғади. Борди-ю, катта-катта учқунлар учса, дўл бўлиб ёғади. Шул сабабким, одамлар қор бирла ёмғир ёғмай қолгудек бўлса, ҳадеб, кетма-кет дўл ёғаверса, вайронкор сел ёғаверса, Бобо Гулдирга ёлиниб-ёлворадидилар:

Эй, Бобо Гулдир, эй, Бобо Гулдир,
Булутларингни раҳм-шафқат қилдир!
Кечаю кундуз гулдир-гулдир,
Бергани дўлу бузгунчи селдир.
Эй, Бобо Гулдир, эй, Бобо Гулдир,
Қаердасен бизга тезроқ билдир!
Ё бўлиқ қор бергил, ёки ёмғир,
Минг-минг ариқ оқсин, шилдир-шилдир!

Эй, Бобо Гулдир, эй, Бобо Гулдир,
Булут остида яширинган кимдир?
Оппоқ бошини қашиган кимдир,
Аямажуздир, тутмагил, сен сир!

Эй, Бобо Гулдир, эй, Бобо Гулдир,
Чангу-тўзондан булдик кўп дилгир.
Бошимиз узра қўш қанотинг кер,
Даф қил балони, оби-раҳмат бер!

Эй, Бобо Гулдир, эй Бобо Гулдир,
Булутлар сийнасидан сут ёғдир!
Гавмуш сигир недир, ёмғир недир,
Фалакдан бизга бахту-қут ёғдир!

Шундоғ, чироқларим, Момо Ҳаво билан, Бобо Гулдир қут-луғу-улуғ, азизу-муътабар, асл зотлар, Аямажуз бошқа. Ул шум бош эзгуликка душман. Яхшилик қилишни билмайди. Биров яхшилик қилса, кўролмайди. Момо Ҳаво бирла Бобо Гулдир берган нону сутни, хайру эҳсон, қуту-баракани одамлар қўлидан тортиб олмоқчи бўлади. Дўл ёғдиради, аёзу бўрон, тўфон қўзғайди, яхшини ёмон ила чулғайди, тиниқ сувни булғайди, ҳеч тек турмайди. Ҳар сафар Наврўз сайли, гул фасли келганда яна ва яна ҳамлаю хуруж қилади. Унинг совуқ нафасидан ҳаммаёқ, ҳамма нарса музлайди. Шул боис ота-боболар айтмишлар:

"Пеш аз наврўз ҳафт рўз чил кунда сўз!" Тушундингизларми, чироқларим, бу нима дегани? "Наврўз келмасидан етти кун олдин қирқта тўнка ёққин, яъни ўтин-кўмир йиғ!" — дегани. Қаттиқ совуқ бўлса уйингдан ташқарига чиқолмай қоласан-да, ахир! Ўтинни қаёқдан оласан, Наврўзни қандай ўтказасан! Иди Наврўз оби-оташ байрами-ку, ахир!

Буёғини эшitingлар, энди, чироқларим. Бир тожики каломга минг салом бериб, ўшал Бобокалонлар нақлига бир неча қатор қўшдим. Бироқ икки қаторини тожикча, икки қаторини ўзбекча қилиб қўшдим. Ширу шакар бўлсин, дедим, қадимийлар ақли-нақлини дилимдан жон деб қабул қилдим, сўнгра унга тақовул қилиб, қулоғига исирғадан қуроқ қўйдим:

Пеш аз наврўз ҳафт рўз чил кунда сўз,
Бад аз зар дўз, шойи дўз, буз дўз!
Нақлу-эртақ айтгил, кеча-кундуз,
Шакар сухан бўлгилу, ширин сўз!

Бу нима деганимиз энди?

"Етти кунлик наврўз олдидан қирқ тўнка — кунда ёққин, ўтин ва кўмир йиғ, сўнгра уйингда ўтириб, зар тўқи, шойи

туқи, буз туқи! Кеча-кундуз нақл ва эртақ айт, шакар сухан
бул, ширин суз бул!"

Шундоқ, буталоқларим, Аямажузни, хавфу-хатарни яхши
томонлариям бор; одамларни ҳушёрликка ўргатади, ишларини
саранжому-саришта қилиб юришга ўргатади. Шул боис, Аямажуз
яхши, қутлуқ қадам босармикин, деб унинг бирла сўкишмаймиз,
уришмаймиз, туқнашмаймиз, уқлашмаймиз, аврамаймиз, алда-
маймиз, қилич-пичоқ қайрамаймиз. Бешикдаги боламиздай ал-
лаймаймиз, эркалатиб, қўшиқ айтиб, ялли айтиб, яллолаймиз.

Экин эсмоқ тараддуди ила далага чиққан ҳар бир деҳқон,
боғдаги боғбон, чўлдаги чўпон ундан илтимосу-илтижо қилади,
ёлиниб-ёлворади:

Тош ила тарозим бор,
Эл олдида қарзим бор.
Ва яна кўп фарзим бор,
Ушалмаган орзум бор.

Бурон бунча букирма,
Ҳўкиз каби ўкирма!
Айқирма ва ҳайқирма,
Бола-чақамни қирма.

Ё тўфонсен, ё тузон,
Қирчиллама қаҳратон.
Солма шовқину сурон,
Келтирма элга қирон.

Чулда Гулистон эдим,
Яшнаган бустон эдим.
Чаккасига гул таққан,
Бир азиз инсон эдим.

Богимни қилма яксон,
Гулимни қилма ҳазон.
Ўзимни қилма сарсон,
Ҳой тузону, ҳой тузон!

Болам ҳали ногирон,
Пана тополмай ҳайрон,
Қаҳрингни қўйгил бурон,
Юртимни қилма вайрон!

Аммо Аямажуз ҳеч тинмас, бирор кимсани тингламас-билмас,
писанду эътибор қилмас ва назарига илмас. Чақмоқ чақиб, олам
ёқишин, кетма-кет пўстак қоқишин қўймас. Шул сабабдан
деҳқон, бағри бўлиб қон, осмону фалакка қараб, тагин қилар
илтижо-талаб:

Фалак бизни асрагил,
Яхламасин обу-гил.
Ёмон кўз-ла боқмагил,
Пўстагингни қоқмагил!
Чақмогингни чоқмагил,
Бағримиззи ёқмагил!

Буронни шашти синсин,
Шамолнинг тезроқ тинсин!
Тоғларда қор эрисин,
Дарё бўлиб сув келсин,
Ариқ тўлиб сув келсин,
Одамлар ризқин терсин,
Қорни тўйиб нон есин!

Аммо-лекин, туғри айтмиш донолар, тушунмайди буни дай-
ди-бегоналар, телбаю девоналар: "Ер қаттиғу осмон узоқ".
Эшитмайди фалак, яна чақади чақмоқ. Яна гулдирайди мо-
моқалдироқ...

Одамлар қаҳру ғазабга миниб, шум кампирни ушлаб олиб,

кўмишга, шу тариқа бузмакор буронни тўхтатишга киришадилар. Аямажузга ялиниб-ёлворишдан, илтимосу-илтижо қилишдан қайтиб, тенг курашиб-олишишга, қаттиқ ва аччиқ сўз айтишга ўтадилар:

Аямажуз, эй, Аямажуз,
Бунча бўлмасанг ёвуз.
Йилинг, эҳтимол, тўнгиз,
Ёки сасиган қўнғиз.
Тинмай кечаю-кундуз,
Қилмишингдур тажовуз,
Нафасинг мангулик муз,
Яхлаб қолади юлдуз,
Касбинг фақат бўзо-буз.
Мерган бўлиб, нишонлаб,
Оёқ-қўлинг кишанлаб,
Бўғизлармиз, суюрмиз.
Очиқ гўрга қўюрмиз...

Шундан сўнгра одамлар Аямажузни яна ушлаб оладилар, бўйнига сиртмоқ соладилар, тушовлаб йиқитадилар, тобут ичра тиқадилар, охурга бекитадилар.

Бироқ Аямажуз ёлғондан кўз юмган эди. Охурчадан чиқиб қочади маккор. Ҳар йил ушлаб, кўмарлар уни, қочади такрор.

Асрлар оша асрлар, авлод кетидан авлодлар ўтиб борадур, Аямажуз ҳамон ва ҳамон бедоду-бедор, одамларга берадур озор. Улар тагин ушлаб, бошига муштлаб, тиқурлар гўрга, қийналиб, зўрга. Яна ва яна қочади такрор. Шул сабабки, бурон бордур, тўзон бор. Ўтар йиллар минг-минг ва лак-лак, ўқирар бурон, буқирар бурон. Такрор ва такрор.

Аммо инсон боши узра ўша офтоб, ўша юлдузлар ва мангу фалак, гўёки бир чамбарак, секин-аста айланур бўлиб чархпалак. Ўша ва ўша, кўҳнадан-кўҳна йўллардан ҳамон ва ҳамон, узоқ-узоқ манзиллар кўзлаб, гоҳо шодон, гоҳо туядай бўзлаб, қайта-қайта ўтиб боради карвон. Бир кун эмас, бир кун манзилу мақсадига, муродига етади Инсон. Бугун бўлмаса эртага, эрта бўлмаса, индинга эсону омон! Фақат касофату-офатдан, фалокату ҳалокатдан асрагай замон!

Гаразгўю ганимлар, зулмат келтирувчи золимларнинг йўқдур сони-саноғи, ғурбат ва кулфатнинг, тўхмату хусуматнинг оёқ-одоғи. Юздур Аямажуз, мингдур Аямажуз. Ва лекин ҳаммаси, ҳаммаси инсондан ожиз!..

...Нурмомо ҳикоятларини энтикиб-энтикиб, нафас олмай бўғилиб-ҳўпикиб тинглардик. Ҳатто овқатланиб олиш ҳам эсдан чиқиб кетарди. Бу бузмакор, бу маккорнинг қинғир ишларидан, ёвуз юмушларидан, даҳшат тўла хуружларидан дил ҳарос оларди,

таҳликаю ташвишга тушарди. Нурмомодан талваса ила хулоса сӯрардик:

— Бувижон, ўзингиз айтасизки, дунёдаги ҳамма нарсаларни, одамларниям, ҳайвонларниям, буткул жонзотлар, тоғу тошлар ва ўсимлик-ғиёҳларниям Тангри яратган.

Нега унда ёмонларни яратди? Нега шайтонни, илонни, девлар, аждарҳолар, алвасти, жину ажиналарни яратди? Нега ёвуз Аямажузни яратди?

Нурмомо одатдагидек киприкларини алланечук пирпиратиб, ўйлаб турардилар-да, жавоб қайтаришга тушардилар, шеър тўқиб, тушунтирардилар:

Тангри, унутмангиз, одил Тангридур,
Бари қилган иши дуруст, онглидур.
Дунёнинг тагига қўймиш тарози,
Бировлар розидур, биров нүрози.

Биров фақир эрса, бировлар қози,
Бир ёқ оғир ва кўп, бир томон ози.
Нечун Тангри унда одил Тангридур,
Балким бу ҳол шайтоннинг найрангидур?

Ташвиши йўқ одам ўтмас ва бўлмас,
Қурашиб турмасанг, толеинг қулмас.
Ким ўтгай дунёдан қурашсиз яшаб,
Фақат ошин ошаб, ёшини яшаб.
Ким ётар жойида тўшагин тўшаб,
Оёқ остиндаги кесакка ўхшаб.

Ҳеч ким айтмайдик, "Қани, ейман, бер!"
Жами бор жонзотлар, ризқин териб ер.
Фақат ношудлар бор, "Бергин, бергин!" дер.
Ризқу рўз қаёқда, сен тўкмасанг тер?

Бироқ билиб қўйинг, одамлар ҳар хил,
Бири ноқобилу, биридур қобил.
Бириси жоҳилу, бириси одил,
Бири қаро юрак, бириси софдил.

Одам борки, одамлар жарангидур,
Дилрабо куй, шўҳ қўшиқ оҳангидур.
Элнинг донги, чаман гуллар рангидур,
Мангу тонгдур, бироқ ҳар кун янгидур.

Одам борки, қингир йўллар чангидур,
Сонга кирмас, майибу-белангидур.
Оё банги, оё саёқ-сангидур,
От бўлолмас, бир умр қирчангидур...

Шундоқ бўталоқларим, тангри таоло дунёни била-қўра, шу-нақа қилиб яратган. Яхши ёмонни, кўп томон ёнида оз томонни, соз томон қаршисида носоз томонни яратган, диққат-этиборингни

шунга қаратган. "Тайёрга айёр бўлиб, фақат еб-ичиб ётавермасин инсон" — деган. Шул боиски, ким яхшидур, ким ёмон, ўз ризқин шунча замонлар курашиб-талашиб еган, бахт гулин азалдан елиб-юғуриб терган...

О, НАВРЎЗ САЙЛИ, САЙЛИ!...

Узоқ йиллар давомида турли-туман юмушлар ила кўмилиб, туғилиб ўсган қишлоғимга камдан-кам бордим. Соғинардим, тушларимда кўрардим. Уйғонардиму, болалик кунларимни эслаб, ўйлаб-ўйлаб, кўзим тинарди. Юрак "Юртингга қараб юр!" дерди. Онанг алла айтиб тебратган бешик сари, илк қадамнинг қўйилган бўсага-эшик сари талпинарди.

Кейинги кезларда қишлоғимга тез-тез бориб қайтишга ҳаракат қиламан. Бораману, баъзан танимай қоламан. Биз униб-ўсган аввалги қишлоққа ҳеч ўхшамайди. Уни иккига бўлиб ўртада ҳайқириб, пишқириб оқадиган Қумработ ариқ қуриб, жилдираб қолган. Ёшлгимда мени мафтуну маҳлиё қилган, барглари сеҳрли титраб турувчи, кўкўпар тераклар, мажнун толлар, тутзорлар, ўрикзорлар, боғ-роғлар энди йўқ...

Бизга ширин-шакар эртаклар ва нақллар, ҳикматлар айтиб берувчи Нурмомо йўқ. Кўча-кўйда чопқиллаб юриб, туртиниб, йиқилиб, у ер-бу еримиздан яраланиб, касалу-ўсал бўлиб келганимизда бошимизни силайдиган ота-онамиз йўқ. Ота йўғида бизга меҳрибон бўлган акамиз ҳам йўқ. Гудаклигимизда елкасида опичлаб, катта қилган ғамхўр опамиз ҳам йўқ. Кечқурунлари ва сайил кунлари дўмбира чертиб, ўлан ва қўшиқ айтувчи Султон бахши дунёдан ўтганига узоқ йиллар бўлди. Қишлоқ кўчалари илгаригидек гавжум эмас, қий-чув солиб ўйнаб юрган болалар камдан-кам кўринади.

Ўша кезларни ўйлаб ва қўмсаб, юрагим тагига тортиб кетади. Ғамгин ва ҳазин қалб ҳоврини босиш учун, ариқ бўйидаги чангиб-тузиб ётган йўлдан юраман. Бир вақтлар Аямажуз тобутини кўтариб, "Ялли момо" айтиб ўтадиган йўлимиздан юраман.

Бироқ ҳеч ким ҳозир бу йўлда юриб, "Ялли момо" айтмайди. Ҳеч ким Айём кампир тобутини кўтариб ўтмайди. Булар у ёқда турсин, "Ялли момо" нима, Айём кампир кимлигини сўраб кўринг-чи?

Ҳозир қишлоқда яшовчиларнинг аксарияти халқимизнинг қадимий афсоналари қаҳрамонларини билмайди. Уларни битта-яримта чол-кампиргина эслайди, холос. Бу маърака-маросимлар кейинги

вақтларда утмай қолгани учун бўлса керак, ҳатто улар ҳам "Ялли момо" марсиясини элас-элас, зурға, қийналиб, хотирга туширадилар.

Нима ҳам дер эдингиз. Юртдошларимиз, халқимиз елкасида бошқа юклар кўп ва огир. Афсонавий Аямажужни кўмиб, "Ялли момо" айтишдан, шу йўсинда номаврид турган бўронни тўхтатишдан ҳам зарурроқ ташвишлари тўлиб-тошиб ётибди. Бунинг устига кўчамизда, юртимизда бўрон ҳар куни изғиб юрибди, уни тўхтатиб бўлмаса-да, бироз пасайтириш, тинчитиш мумкинмикан?

Мен ҳам бошимга тушган ташвишларга шўнғиб, болалигимда эшитганим ушал қўшиқ ва уланларни сал бўлмаса эсдан чиқараёзган эканман. Бундан бир неча йил бурун хотирдан кўтарилган жойларини хайриятки опамдан сураб, яна юрагимга жо қилиб олишга улгурганимга хурсандман. Тўғри айтмишлар: юракка жо нарса, хотирда ёд бўлиб қолур.

Мана, тагин қадрдон қишлоғимдаман. Уша-уша йўл бўйлаб танҳо юрибман. Кўз юмиб, болалик кезларимни эслайман.

Наврўз сайлини қўмсайман. Ҳис-ҳаяжон тўла қалбимга бе-ихтиёр шеър оқиб кела бошлайди:

О, Наврўз сайли, сайли,
Сенсан кўнгиллар майли.
Қаёнга кетиб қолдинг,
Бу юртдан бўлиб дайди.

О, Наврўз сайли, сайли,
Қувончим, юрагим зарби.
Айрилиқда шунча йил,
Ошар дилимнинг дарди.

Сени элдан ким қувди,
Эзгу изингни ювди.

Қайси номард буюрди,
Қани энди эл марди?

Муштоқ сенга ҳар баҳор,
Қайтгил, курайлик дийдор!
Яна элга бўлгил ёр,
Дилдан кетсин ғам гарди.

О, Наврўз сайли, сайли,
Эл қувнар сен туфайли.
Сен кирган хонадоннинг
Бордур барака-хайри...

Хаёл суриб, шеър тўқиб, йўлда юришда давом этарканман, назаримда бир тўда болалар Аямажуж тобутини кўтариб, "Ялли момо" марсиясини айтиб, аста-секин қадам ташлаб, ўлик жасадни кўмиб келиш учун қишлоқдан чиқиб кетаётгандай кўринади. Танга жон, томирга қон бўлиб кирган ўша қўшиқ-ўлан марсия хотирамда яна жонланади. Лабларим беихтиёр бир-бирлари ила оҳистагина, билинар-билинемас шивирлашади, қалбинг ҳузур қилиб эшитади:

Айём ожуз ўлдиё,
Ялли момо, яллиё.
Булоқ суви тополмай,
Сирка билан ювдиго.
Бўздан кафан тополмай,
Бўйра билан кўмдиго.
Ялли момо, яллиё,
Шаштинг синсин, яллиё:
Шамол тинсин, яллиё!
Ялли момо, яллиё,
Айём ожуз ўлдиё.
Кетмон-курак тополмай,
Теша билан кўмдиго.
Гуру қабр тополмай,
Охурчага қўйдиго...
Ялло момо, яллиё,
Кўмганларга баллиё.
Тинчиб қоларми дунё?
Қайтиб чиқармикан ё?
Шумнинг изи синсин, деб,
Жўроб* билан супурдик.
Издан гуллар унсин, деб
Гармоб билан сув қўйдик.
Ялли момо, яллиё,
Кўмганларга баллиё.
Тинчиб қоларми дунё,
Мангу порлаб, нур-зиё?!

* Жўроб — супурги.

ХОТИМА

Муҳтарам муштарий! Бу сўнгги сўзни "Хотима" деб атаб хато қилиб қўймадимми? Зеро, қўлингиздаги ушбу рисола "Минг маржон" китоби сирасидан бир мунчоқ, Сусамбил ривоятлари силсиласига кирган бир тизмадир. Яна аниқроқ айтганда, ҳамир учидан патир, дебочадир. Қоғоз қаҳатчилиги сабабидан қўлёзмалар, терилган маржонлар сандиғда чанг босиб ётмоқда.

Аммо "Эрга навбат — шерга навбат" дейди халқимиз. Вақтисоати келиб, шу марваридлар яна топилаётган янги-янги маржонлар ила ягона ипга териблиб, яхлит шодага тизилиб, ўз эгасига етказилур, уларни ҳам элимизга тақдим этиш бахтига муяссар бўлурмиз.

Иншоолло! Айтганимиз келсин!

Илоҳим, Сиз ҳам, биз ҳам эзгу ниятларимизга, муродумақсадимизга етайлик! Омин!

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
Навруз ва Аямажуз	4
Иди Навруз — Оламга кўз-кўз	11
Ялли момо, яллиё	17
Башар дарахти	20
Навруз қачон тугилган	26
Зардушт — халойиққа дўст...	32
Айёми кампирми, айёр кампир?	46
Аямажуз ва Қораёвуз, қирқбир шотир ва Чормироб ботир	50
Минг бир лола — қилади нола	53
Сусамбил сайли	60
Олти оқин мушоираси	71
Ризо — жавоҳир, Низо — ҳавотир	84
Момо Ҳаво билан Бобо Гулдир	90
О, Навруз сайли, сайли!	98
Хотима	101

Массово-популярное издание

Юлдаш Муқим огли Оташ

СКАЗАНИЕ О НАВРУЗЕ

700129, Ташкент, Навои, 30. Издательство "Ўзбекистон" — 1992

На узбекском языке

Мусаввир В. Жеребцов

Расмлар муҳаррири А. Соипназаров

Техник муҳаррир А. Горшкова

Мусахҳиҳ У. Абдуқодирова

ИБ№ 5780

Теризига берилди 17.02.92. Босишга рухсат этилди 20.03.92. Формати 60X84 1/16 босма қоғозга Таймс гарнитурда офсет босма усулида босилди.

Шартли босма листи 6,04. Шартли кр.-отт. 6,27. Нашр.л. 6,72.

Тиражи 40 000. Буюртма № 2486

"Ўзбекистон" нашриёти. 700129, Тошкент, Навоий, 30. Нашр № 25—92

Оригинал-макет масъулияти чекланган "Ношир" жамияти техникавий ва программавий воситалар базасида тайёрланиб,

Ўзбекистон Республикаси Матбуот давлат комитети Тошкент "Китоб" нашриёт-матбаа бирлашмаси босмахонасида босилди.

700194, Тошкент, Юнусобод массиви, Муродов кучаси, 1.

Йўлдош Муқим ўғли Оташ.

М 85 Навруз нақли.—Т.: Ўзбекистон, 1992.—103 б.

ISBN 5-640-01257-9

Ушбу китоб қайта тикланган халқ байрами — Навруз ҳақида ҳикоя қилади. У жойларда қандай байрам қилинади, Навруз қачон ва қандай пайдо бўлган, у илк бор қасрда байрам қилинган, аجدодларимиз бу байрамни қай тарзда ўтказганлару, бизнинг кунларимизга қадар у қай ҳолда етиб келди? Бу саволларга мазкур китобдан жавоб топиш мумкин.

Кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Юлдаш Муқим оглы Оташ. Сказание о Наврузе

ББК 63.5

№ 162—92

Навоий номли Ўзб.

Давлат кутубхонаси.

М 0505000000—31 92
М 351 (04) 92